

वेपल्लवो पहिलो बौद्ध मासिक

आनन्द भूमि

२०७० वैशाख पूर्णिमा/स्वाँया पुन्हि- वर्ष ४१
बु.सं. २५५७

अंक १
ने.सं. ११३३

The Ananda Bhoomi (Year 41, Vol. 1)
A Buddhist Monthly : May/June 2013

प्रमुख सल्लाहकार:

भिक्षु मैत्री महास्थविर (प्रमुख, आ. कु. वि.)

सल्लाहकार :

भिक्षु धर्ममूर्ति (कार्यवाहक प्रमुख, आ.कु.वि.)

व्यवस्थापक :

भिक्षु अस्सजि, आनन्द कुटी विहार, ४२७१४२०

व्यवस्थापन सहयोगी : भिक्षु सरणंकर

वितरण तथा अर्थ : भिक्षु पियदस्सी

वितरण सहयोगी : विवेक महर्जन

लेखा व्यवस्थापन : सुरेश महर्जन, स्वयम्भू

आवरण चित्राकृति : राज शाक्य, ललितपुर

आवरण डिजाइन/भित्री सेटिङ्ग : विनोद महर्जन

कम्प्यूटर सज्जा : राजकुमार छुका, ख्वप

सम्पादन सहयोगी : सुनिल महर्जन

सम्पादक/प्रकाशन संयोजक:

कोण्डन्य

बुद्धविहार भृकुटीमण्डप, ४२२६७०२

वितरणार्थ सहयोगीहरू:

बुद्धजयन्ती समारोह समिति (श्रीघः), शाक्य वाच शप-बनेपा, अ. इन्द्रावती, सुश्री वीणा कंसाकार, सुश्री शकुन्तला प्रधान, श्रीमती केशरी वजाचार्य, सुवर्णमुनि शाक्य (भैरहवा), नरेश वजाचार्य (बुटवल), विद्यादेवी शाक्य (बुटवल), याम शाक्य (वेनी), सर्जु वजाचार्य, देवेन्द्र शाक्य (पाल्पा), उत्तमान बुद्धाचार्य (पोखरा), कृष्णप्रसाद शाक्य (बाग्लुङ्ग), विजय गुरुङ्ग (लमजुङ्ग) ।

मुद्रण:

आईडियल प्रिन्टिङ्ग प्रेस, ग्वार्को, फोन: ५००७५६३

शाखा : पुल्चोक, फोन : २१२०२३५

प्रकाशक:

आनन्दकुटी विहार

आनन्द कुटी विहार, स्वयम्भू, फोन: ४२७१४२०

का.जि.द.नं. ३४/०३४/०३५/म.क्ष.हु.नि.द.नं. ७/०६९/६२

बुद्धवचनमृत

सब पापस्स अकरणं कुसलस्स उपसम्पदा ।

सचित्तरियोदपणं एतं बुद्धानुसासनं ॥

सबै पापहरूबाट मुक्त हुनु, कुशल धर्म सेवन गर्नु, चित्तलाई विकाररहित तुल्याउनु- यही नै बुद्धहरूको शिक्षा हो ।

फुकं पापकर्म वचे जुङ्गु, भिङ्गु ज्याखं मुंकावनेगु, नुगःयात यचुकेगु - थ्व हे बुद्धपिनि मू शिक्षा खः ।

Not to do Evil, to cultivate good deeds, purify the mind; this is the Teachings of the Buddha.

- धम्मपद

सम्पर्क कार्यालय

आनन्द भूमि

आनन्द कुटी विहार संस्था, पो.ब.नं. ३००७, काठमाडौं ।

फोन: ४२७१४२०

E-mail : anandakutivihar@ntc.net.np

वार्षिक रु. १५०/-

एकप्रति रु. १५/-

वार्षिक ग्राहक बनी सहयोग गरौं ।

नमो तस्स सम्मा सम्बुद्धस्स

बुद्धजयन्ती समारोह समिति (२५५७)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू

नगर कार्यालय: श्रीघः विहार, नःघल टोल, काठमाडौं, नेपाल ।

फोन: ४२५९५९५ फ्याक्स: ४२२८०९७, ईमेल: buddhajayanti@gmail.com

प. सं.

Buddha Anniversary Celebration Committee

बुद्धजयन्ती समारोह समितिका धम्मानुशासक

संघउपनायक भिक्षु अश्वघोष महास्थविर, संघाराम	४२५५९६०
भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविर, विश्वशान्ति विहार	४६२२९८४
भिक्षु बोधिसेन महास्थविर, बोधिचर्या विहार	०९९-६६९७८९
भिक्षु सुमेध महास्थविर, पद्मसुगन्ध विहार	४२६६२५५
गुरु कालसाङ लामा, छाउनी	४२७०२३६
पं. बद्रीरत्न वज्राचार्य, महाबौद्ध	४२४७७६६

सल्लाहकारमण्डल

भिक्षु मैत्री महास्थविर, आनन्दकुटी विहार	९८५७०२९९७
भिक्षु आनन्द, संघाराम विहार	९८४९२९२५७८
श्री प्रयागराजसिंह सुवाल, ॐ बहाल	४२४७४९९
प्रा. सुवर्ण शाक्य, ॐ बहाल	४२८९४९४
श्री लक्ष्मीदास मानन्धर, थंहिति	४२२९२९९
श्री बुद्धरत्न वज्राचार्य, झाबहा:	४२३९४८४
श्री नानीभाइ स्थापित, मिखाद्वं	४२५९८२३
श्री श्यामकृष्ण मानन्धर, ॐ बहाल	४२५६८८५

कार्यकारिणी पदाधिकारी

भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविर, अध्यक्ष	९८४९२७७८६०
भिक्षु कोण्डन्य, उपाध्यक्ष	४२२६७०२
श्री रमेश मानन्धर, उपाध्यक्ष	९८४९३५३९६७
श्री गुह्यरत्न शाक्य, उपाध्यक्ष	९८५९०२२६५७
श्री संघरत्न शाक्य, उपाध्यक्ष	९८५९०९२०७५
श्री गौतम शाक्य, महासचिव	९८४९२३९०६८
श्री अष्टमुनि गुभाजु, सचिव	९८०८३८४८२०
श्री विजयरत्न ताम्राकार, सह-सचिव	९८४९२४९८९०
श्री माणिकरत्न शाक्य, कोषाध्यक्ष	९८४९३८२८९६
श्री स्वयमकृष्ण मानन्धर, सह-कोषाध्यक्ष	९८४९७९०२६०

कार्यकारिणी सदस्य

धम्मवती गुरुमां, धर्मकीर्ति विहार	४२५९४६६
श्री कुलधर्मरत्न तुलाधर, महाबौद्ध	४२२९०९६
श्री केदार शाक्य, कुलेश्वर	४२७२७६६
श्री मोहनकृष्ण डंगोल, विजयेश्वरी	४२७२७३२
श्री डा. लक्ष्मण शाक्य, ऊँबहा:	४२६०८९०
श्री लामा थुप्तेन जिग्दोल फुपु छेम्बे शेर्पा, कपन	४४७९३९४
श्री चीजबहादुर गुरुङ, तमु बौद्ध सेवा समिति	८५९०४७३२७
श्री देउबहादुर रानामगर, जावलाखेल	५५२७६६७
श्री पूर्णमान तुलाधर, असं	४२४३३४४
श्री पन्नाकाजी शाक्य, क्षेत्रपाटी	४२५२२९२
श्री प्रकाश मानन्धर, बागबजार	४२४५९५३
श्री साहिलामान तुलाधर, ठमेल	४४९९२८४
श्री रविनारायण मानन्धर, तंलाछि	४२५०८९७
श्री गौतम मानन्धर, क्वाःबहा:	९८४९२८८५६६
श्री प्रदीप मानन्धर, रञ्जनामार्ग	४२२९०९३

उप-समितिका संयोजकहरू

भिक्षु धर्ममूर्ति, सं.रा.संघ. बुद्धजयन्ती उपसमिति	४२७९४२०
भिक्षु कोण्डन्य, स्मारिका प्रकाशन उपसमिति	४२२६७०२
भिक्षु संघरक्षित, प्रचार-प्रसार	४६७९६२३
भिक्षु पियदस्सी, स्वयम्सेवक परिचालन	४२७९४२०
भिक्षु सरणकर, समारोहप्रबन्ध तथा विहारश्रृंगार	४२७९४२०
भिक्षु अस्सजि, अस्थिधातु प्रदर्शन	४२७९४२०
श्री प्रयागराजसिंह सुवाल, अतिथि-सत्कार	४२४७४९९
श्री चन्द्रबहादुर मानन्धर, खाद्य-व्यवस्थापन	४२७४४६२
श्री स्वयमकृष्ण मानन्धर, अर्थ संकलन	४४९४९६९
श्री रमेश मानन्धर, पात्रो प्रकाशन	४२४९६२७
श्री शंकरराज सिंह, रक्तदान	४२६२२९९
श्री बेटी वज्राचार्य, संयोजक, बौद्ध कवि-गोष्ठी	४२७८५७८
श्री देवनारायण महर्जन, जलपान उपसमिति	४२३३२८५

नमोतस्स सम्मा सम्बुद्धस्स

बुद्धजयन्ती समारोह समिति (२५५७)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू

नगर कार्यालय: श्रीघ: विहार, न:घल टोल, काठमाडौं, नेपाल ।

फोन: ४२५९५९५ फ्याक्स: ४२२८०९७, ईमेल: buddhajayanti@gmail.com

Buddha Anniversary Celebration Committee

प. सं.

अध्यक्ष
भिक्षु धर्ममूर्ति
४२७१४२०/८८४१२०७८६०

उपाध्यक्ष
भिक्षु कोण्डन्य/८८५१०४६१८८
४२२६००२
रमेश मानन्धर/८८४१३५३१६०
४२४८६२०
संघरत्न शाक्य
४२२०७०८८/८८५१०८२०७५
गुह्यरत्न शाक्य
४२५८३०३/८८५१०२२६५०

महासचिव
गौतम शाक्य
४२४८०४१/८८४१२३१०६८

सचिव
अष्टमुनि गुभाजु
४२६०८८०/८८०८३८४८२०

सह-सचिव
विजयरत्न तामाकार
४२६०८८०/८८४१२४१८१०

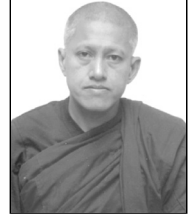
कोषाध्यक्ष
माणिकरत्न शाक्य
४२२१५०५/८८४१३८२८१६

सह-कोषाध्यक्ष
स्वयमकृष्ण मानन्धर
४२५२८१४/८८४१०१०२६०

सल्लाहकार
भिक्षु मैत्री महास्थविर
८८५००२११८०
भिक्षु आनन्द
८८४१२१२५०८
प्रयागराजसिंह सुवाल
४२४०४४१/८८४१३५२६४४
प्रा. सुवर्ण शाक्य
४२८१४८४

लक्ष्मीदास मानन्धर
४२२८२११/८८५१०२५५४२
बुद्धरत्न वज्राचार्य
४२३१४८४
नानीभाई स्यापित
४२५८८२३
श्यामकृष्ण मानन्धर
४२५६८८५/८८४१२०५२०८

मिति : ११ जेष्ठ ०७०

२५५७ औं बुद्ध-पूर्णिमाको हार्दिक शुभकामना !

नेपालका राष्ट्रिय विभूति शान्तिनायक तथागत सम्यक् सम्बुद्धको त्रिसंयोग २५५७ औं बुद्ध-दिवसको उपलक्ष्यमा सबैको मंगल कामनासहित नेपाल एवं विश्वमा शान्ति र समृद्धिको लागि मैत्रीपूर्ण हार्दिक मंगलमय शुभकामना न्यक्त गर्दछु ।

नेपालको लुम्बिनीमा आजकै दिन जन्मनुभएका सिद्धार्थ गौतमले भारतको बुद्धगयामा आजकै दिन बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभई बहुजन हिताय बहुजन सुखायको लागि ४५ वर्षसम्म प्रचार प्रसार गरिसकेपछि आजकै दिन भारतको कुशीनगरमा महापरिनिर्वाण हुनुभयो, जुन दिनलाई हामी बुद्ध-पूर्णिमा, वैशाख-पूर्णिमा वा बुद्ध-दिवस, बुद्ध-जयन्ती र लुम्बिनी-दिवस, शान्ति-दिवसको रूपमा शान्ति र मैत्रीको कामना गरी शान्त पूर्वक मनाउँदै आएकाछौं ।

बुद्धको शान्ति-शिक्षा, आत्मनिर्भरता, स्वहित, परहितका साथै राष्ट्रिय सुख सवृद्धिसँगै दुःख मुक्तिको मार्गतिर अभिप्रेरित रहेकोले सबै तहका हामी नेपालीले वहाँको ज्ञानलाई मनन गर्नुपर्ने समय आएको छ । जसले नेपालको वर्तमान विषम परिस्थितिलाई आपसी समझदारी कायम गराउनुको साथै सामूहिक प्रयत्नमार्फत् सहजरूपले सुल्टाईदिन सक्दछ । हामी सम्पूर्ण नेपाली र नेपालको सुख-समृद्धि कायम गर्नमा यसले सहयोग गर्दछ । अतः हामी सबैलाई उपरोक्त लक्ष्य हासिल गर्न प्रेरणा मिलोस् भन्ने मैत्रीपूर्ण हार्दिक मंगलमय शुभकामना !

भवतु सब्व मंगलं ।

Dharmamurti,

भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविर

(अध्यक्ष, बु.ज.स.स. २५५७)

उपाध्यक्ष, अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ
कार्यवाहक विहार प्रमुख, आनन्दकुटी विहार
सदस्य सचिव, आनन्दकुटी विहार संस्था

प्र. जि. अ. का. का. स. द. नं. ३८३/०४९

“सुखा सङ्घस्स सामग्गी”
अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ
(ALL NEPAL BHIKKHU ASSOCIATION)

Vishwa Shanti Vihara, Kathmandu

(स्थापित: सम्बत् २००७)

प.च.नं. २२१०७०१२५५७

मिति ११ जेष्ठ, २०७०

बुद्धजयन्ती समारोह समिति, २५५७

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू काठमाडौं ।

हार्दिक साधुवादपूर्ण शुभेच्छा !

सद्धर्म प्रेमीहरू,

“वैशाख पूर्णिमा-बुद्धपूर्णिमा” महान त्रिसंयोगले पूर्ण पवित्र दिवस हो । यसै दिन हाम्रो मातृभूमि नेपाल राष्ट्रको “लुम्बिनी” शालोद्यानमा बोधिसत्त्व सिद्धार्थको जन्म भएको, यसै दिन बोधिसत्त्वले सुख-शान्ति प्राप्त गर्ने मुहान, सर्वज्ञ बुद्धत्व ज्ञान लाभ गर्नुभएको हो भने ८० वर्षको उमेरमा धर्मप्रचार-प्रसार गर्ने क्रममै वहाँले महापरिनिर्वाण प्राप्त गर्नुभएको हो । त्यसैले आज शाक्यमुनी तथागतको चिरस्मरणीय जन्म जयन्ती हो, आजकै दिन वहाँले बुद्धत्व ज्ञान लाभ गरेको चिर-प्रेरक पावन दिन हो र आजकै दिन कुशीनगरमा दुईशाल वृक्षबीचमा महापरिनिर्वाण प्राप्त गरेको चिरसंवेगदायी दिवस हो ।

राष्ट्रको बदलिंदो परिवेशसंगै राष्ट्र, जनता र सर्वाभौमिकतालाई ख्यालगरी जनस्तरीय एवं जनमुखी संविधानको तयगरी सोहीअनुरूप जनहितसुख हुने शासन विधि अगाडि बढाउँदै लानेतर्फ सबैको सोच उदार हुँदै त्यहीअनुरूप समयमै संविधान सभाको निर्वाचन सम्पन्न गरी अगाडि बढ्नसक्नु आजको सर्वाङ्गीण आवश्यकता हो । यसै परिप्रेक्ष्यमा बुद्धका शान्ति सन्देश प्रत्येक ब्यक्तिको मानसिक शान्तिका लागि, समाजको सुखद सद्भावपूर्ण ब्यवस्थाका लागि, राष्ट्रको शान्ति, सुरक्षा, समृद्धिका लागि र विश्वको सुरक्षित पर्यावरण, आणविक भयमुक्त वरद अवस्था, शान्त सुखद प्रगतिका लागि मन, वचन र कर्मबाट परिपालन गर्न सकोस्— यही वैशाख पूर्णिमाको शुभ सन्देश हो । हामीले वैशाख महोत्सवका दिन कायिक, वाचिक तथा मानसिक विकारहरूलाई विस्तारै छोड्दै जान सकेमा नै यथार्थमा वैशाख पूर्णिमा मनाइँदै आएको ठहरिन्छ । अतः वैशाख महोत्सवलाई बहिर्मुखी रूपमा होइन अन्तरमुखी रूपमा मनाउनु पर्छ ।

समस्त शान्ति प्रेमीहरूमा हार्दिक शुभकामना !

भिक्षु कोण्डन्य

महासचिव

अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ

उपाध्यक्ष, बुद्धजयन्ती समारोह समिति-२५५७

सदस्य, वृहत्तर लुम्बिनी विकास राष्ट्रिय निर्देशक समिति

प्रधान कार्यालय:

विश्व शान्ति विहार, मीनभवन, नयाँ बानेश्वर, PO Box 8973 NPC 327 काठमाडौं, नेपाल ।

फोन: ४६२२९८४, फ्याक्स: ४६२२२५०

नमो तस्स सम्मा सम्बुद्धस्स

बुद्धजयन्ती समारोह समिति (२५५७)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू

नगर कार्यालय: श्रीघ: विहार, न:घल टोल, काठमाडौं, नेपाल।

फोन: ४२५९५९५ फ्याक्स: ४२२८०९७, ईमेल: buddhajayanti@gmail.com

Buddha Anniversary Celebration Committee

प. सं.

अध्यक्ष
भिक्षु धर्ममूर्ति
४२७९४२०/८८४१२०७८६०

उपाध्यक्ष
भिक्षु कोण्डन्य/८८५१०४६१८८
४२२६००२
रमेश मानन्धर/८८४१३५३१६०
४२४८६२०
संघरत्न शाक्य
४२२०७८८/८८५१०८२०७५
गुह्यरत्न शाक्य
४२४८३०३/८८५१०२२६५०

महासचिव
गौतम शाक्य
४२४८०४१/८८४१२३१०६८

सचिव
अष्टमुनि गुभाजु
४२६०८८०/८८०८३८४८२०

सह-सचिव
विजयरत्न ताम्रकार
४२६०८८०/८८४१२४१८१०

कोषाध्यक्ष
माणिकरत्न शाक्य
४२२१५०५/८८४१३८२८१६

सह-कोषाध्यक्ष
स्वयमकृष्ण मानन्धर
४२४२८१४/८८४१०१०२६०

सल्लाहकार
भिक्षु मैत्री महास्थविर
८८५००२११८०
भिक्षु आनन्द
८८४१२१२५०८
प्रयागराजसिंह सुवाल
४२४०४८१/८८४१३५२६४४
प्रा. सुवर्ण शाक्य
४२८१४८४
लक्ष्मीदास मानन्धर
४२२८२११/८८५१०२५५४२
बुद्धरत्न वज्राचार्य
४२३१४८४
नानीभाई स्थापित
४२४८८२३
श्यामकृष्ण मानन्धर
४२५६८८५/८८४१२०५२०८

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

आज 'स्वाँया पुन्हि-बुद्ध पूर्णिमा' महान त्रिसंयोगपूर्ण पवित्र दिवस हो । आजकै दिन लुम्बिनीमा बोधिसत्त्व राजकुमार सिद्धार्थको जन्म भएको चिरस्मरणीय जन्म दिवस हो, उहाँले बुद्धगयामा सुखशान्ति प्राप्त गर्ने मुहान, सर्वज्ञ बुद्धत्व-संवोधिज्ञान लाभ गर्नुभएको चीरप्रेरक दिन हो भने ८० वर्षको उमेरमा कुशीनगरमा तथागतको महापरिनिर्वाण भएको पवित्र चिरसंवेगदायी दिवस पनि हो । यसरी आजकै शुभपावन दिनको अवसरमा शान्ति कामना गरी देशभरी हर्षोल्लासपूर्ण वातावरणमा बुद्ध-पूर्णिमा, वैशाख-पूर्णिमा मनाउनु सुखकर विषय भएको छ ।

धम्मपदमा बुद्ध भन्नुहुन्छ— नहि वेरेन वेरानि सम्मन्तीध कुदाचनं अवेरेन च सम्मन्ति एसधम्मो सनन्तनो अर्थात् वैरभावले वैरभाव कहिल्यै शान्त हुँदैन, अवैरभावले मात्र वैरभावलाई शान्त पार्न सकिने हुन्छ । त्यसैले हामीले बदलाको भाव त्यागी वैरभावलाई हटाई सजग र सचेततापूर्वक जीवन यापन गर्नुपर्छ । जताततै वैमनस्यता, उत्पीडन, वैरभाव, हिंसा-आतंक, सत्ताको होडबाजी, भय र त्रास आदिले हामी सन्त्रस्त छौं । स्वतन्त्रता, समानता र भातृत्वको भावनालाई अंगाल्दै सह-अस्तित्वको सिद्धान्तलाई अपनाउँदै शान्तिगामी मार्ग अवलम्बन गर्दै जान बुद्धको उपदेशलाई आत्मसात गर्नु आजको आवश्यकता हो । बदलिँदो परिवेशसँगै राष्ट्रको सुनौलो भविष्य निर्माण गर्न राष्ट्र, जनता र सार्वभौमिकतालाई ख्यालगरी अब जनस्तरीय एवं जनमुखी संविधानकै निर्माण गर्नुपर्छ र सोहीअनुरूप जनताको हित र सुखशान्ति हुने शासनविधिको सुनिश्चितताका लागि सम्बद्धपक्षबाट समयमै संविधान सभाको चुनाव गर्ने जिम्मेवारीकासाथ भूमिका निर्वाह गर्न सकोस् । हामी शान्तिगामी सबैले आफूमा विद्यमान मतिभ्रष्ट स्वभाव, कलुषित विचारधारा, संकुचित भावना तथा स्वार्थगत मनोभावलाई त्यागेर स्वस्थ मानसिकताको विकास गरी अगाडि बढौं, यस्तै कदमले नयाँ नेपाललाई आत्मसात गर्न सक्ने हुन्छौं ।

अन्तमा २५५७ औं बुद्ध-पूर्णिमा, स्वाँया-पुन्हिले बुद्धजन्मभूमि राष्ट्र नेपाल, नेपाली जनता तथा सम्पूर्ण शान्तिगामीहरूको जीवन सुखमय, शान्तमय एवं उन्नतमय होस्, यही मेरो हार्दिक शुभकामना छ !

गौतम शाक्य
(महासचिव)

११-०२-०७०

सम्पादकीय

२५५७ औ बुद्ध-पूर्णिमाको शुभकामना

लुम्बिनीमा बोधिसत्त्व सिद्धार्थ गौतमको जन्मभएको चिरस्मरणीय जन्म दिवस, उनले बुद्धगयामा संबोधिज्ञान लाभ गरेको चिरप्रेरक पवित्र दिवस तथा कुशीनगरमा महापरिनिर्वाणप्राप्त गर्नुभएको चिरसंवेगदायी दिवस, जसलाई हामी बुद्ध-पूर्णिमा, स्वाँया-पुन्नि, वैशाख-पूर्णिमा महान त्रिसंयोगपूर्ण पवित्र दिवसका रूपमा मानिरहेका छौं । आजको यो पावन घडीमा बुद्धको अनुकम्पा, सहिष्णुता र अहिंसाको सन्देश वर्तमान अशान्तमय परिस्थितिको समयमा त्यतिबेलाभन्दा अझ बढी आवश्यकता देखिएको हुँदा बुद्धोपदेशमा आधारित पञ्चशीलको सह-अस्तित्व सिद्धान्तलाई शान्तिका अनुगामी, राष्ट्र एवं नागरिकहरूले अवलम्बन गर्नसके वर्तमान परिवेशलाई शान्तिवर्मा अगाडि बढाई सुखगामी पथमा लम्किन सकिनेहुन्छ ।

आज पनि नेपाली जनमानसमा भय व्याप्त छ, भोलिको नेपाल के होला ? कसो होला ? सहमतिको कुनै विकल्प छैन भन्ने निरन्तर रटान गर्ने, सहमति सहमति भन्दै दिनरात जपना गर्दै वार्ता-संवादमै सीमित रही कहिल्यै सहमतिमा आउन नसक्दा नै ऐतिहासिक संविधान सभा विघटन हुनपुग्यो । लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालमा दिगो सुखशान्तिसँगै उन्नत नेपाल राष्ट्र निर्माण गर्नेतर्फ सार्वभौमसम्पन्न सोचविचारपूर्वक जसरी अगाडि बढनुपर्ने हो, त्यसो नभई विगतमा तोकिएको समयमा संविधान निर्माण नहुने भएपछि जनप्रतिक्षाको घडीमा ठूलो धक्का लागेको थियो, संविधान निर्माणजस्तो अत्यन्त महत्वपूर्ण मुद्दा ओभरेलमा पर्नु, युगान्तकारी जिम्मेवारी कार्यमा तुषारापात छाउनु सबैको लागि दुःखद पक्ष नै हुन् । समयावधि लम्ब्याउँदै अन्ततः संविधानसभा अवसान भई विलीन भयो ।

राजनीतिक दलहरू असफल एवं सक्षम नभएको, आपसी खिचातानीमै अल्झी अन्ततः नेपालकै इतिहासमा पहिलोपटक बहालवाला प्रधानन्यायाधीश खिलराज रेग्मीको अध्यक्षतामा संविधान सभाको चुनाव-उद्देश्यसहित गैरराजनीतिक व्यक्तित्वहरूको चुनावी मंत्रीमण्डल गठन भई महिनौं वितिसक्दा पनि चुनावको तिथिमिति घोषणा हुन नसक्दा अन्यौलता बढ्नु स्वाभाविक हो । वर्तमान नेपालमा परिवर्तित राजनैतिक माहौलसँगै देखिएको संक्रमणकालीन तथा नितान्त तरल राजनीतिक ध्रुवीय वातावरणमा हरक्षेत्रमा अराजकता छाइरहेको, अराजकतालाई बलजफ्ती प्रवेश गराउने, हिंसा र आतंक मच्चाउने जस्तो निकृष्ट प्रयोजन तथा संलग्नता भ्याङ्गिने जुन संत्रस्त जारी हुने, गर्ने र गराउने संकेत देखिँदै छ, यो अत्यन्त निन्दनीय क्षोभको विषय भएको छ । ऐतिहासिक संविधान सभा विघटनपछि पुनः नयाँ संविधान सभाको चुनाव कहिले हुने हो, यसमा अझै ढुक्क हुन सकिने स्थिति देखिएको छैन भने यस्तै अवसरमा धमिलो पानीमा माछा मार्ने प्रवृत्तिहरू जसरी हुन्छ प्रतिकूल विधिव्यवहार गरी पुनः यथास्थितितर्फ धकेलिन उद्यत छन्, प्रतिगमन नै सही भनी पुरानै राज्यसत्ता र व्यवहार लाद्न सकिएला कि भनेर जसरी जुन रूपबाट लागि परेका छन्, त्यसमा हामी सम्बद्ध सबै बेलैमा चनाखो भई प्रभावकारी कदम अघि बढाउनु आजको आवश्यकता हो । विकास प्रेमी नेपाल राष्ट्रका नेपाली जनताहरू राष्ट्रलाई कसैले पनि बन्धक बनाइनु हुन्न, विकास र संवृद्धिका लागि व्यक्तिगत एवं दलगत स्वार्थभन्दा माथि उठी विकासको बाटो सोभ्याउनु सम्बद्ध सबैबाट प्रतिकूल होइन, अनुकूल विधिव्यवहार हुनुपर्छ भनी मैत्रीपूर्ण आशिका गरिरहेका छन् ।

आजको यो संक्रमणकालीन अवस्थामा सम्बद्धपक्ष सबै सुधारिएर सच्चिएर लोकतान्त्रिक मूल्यमान्यतामा प्रतिष्ठित भई सहमतीय प्रणाली अंगालेर व्यवहारतः परिवर्तन हुनसके राष्ट्रलाई तार्किक निष्कर्षमा पुर्‍याउन सकिने हुन्छ । त्यसलाई आत्मसात गर्नका लागि हाम्रो आपसी विधिव्यवहारमा परिवर्तन आउने पर्छ, यसउसले स्वस्थ मानसिकताको विकास गरी व्यक्तिगत, दलगत स्वार्थभन्दा मानवीय भावको विकास गर्नु नै बुद्धपूर्णिमाको सन्दर्भमा सबैले हृदयंगम गर्नु सुखकर विषय हुनेछ, होइन भने भाइफुटे गँवार लुटे भनेभैको हालत भोग्नुपर्ने हुन्छ । वर्तमान संविधान सभासदहरूको गहन जिम्मेवारीपूर्ण योगदानले सार्वभौम राष्ट्र नेपालमा दिगो शान्ति तथा समुन्नत राष्ट्रका रूपमा ऐतिहासिक निकास प्राप्त हुने आशालाई कार्यरूप दिनु सबैका लागि सुखशान्तिको विषय हुनेछ । सम्बद्ध जो कसैबाट जिम्मेवारीको नाउँमा आफ्नो हैसियतलाई नाघेर राष्ट्र-घातोन्मुख द्वन्द्व निम्त्याउने कार्य गर्दा शान्ति भङ्ग हुनसक्छ, यसउसले अविलम्ब रचनात्मक समाधानको उपाय खोज्नु समग्र राष्ट्रको लागि फाइदाजनक हुनेछ ।

अन्ततः २५५७ औ बुद्ध-पूर्णिमा, स्वाँया-पुन्नि, वैशाख-पूर्णिमाले हामी सबैको हृदय परिवर्तन गर्न सकोस्, स्वार्थरहित चेतनाको भाव जगाउन सकोस्, नयाँ नेपाल निर्माणमा सहमतीय भाव जुटाउँदै नयाँ संविधान सभाबाट समयमै संविधानको उद्घोष गरी राष्ट्रलाई उन्नत पथतिर लम्काई वृहत् शान्ति सम्मौतालाई तार्किक निष्कर्षमा पुर्‍याउन अनुकूल वातावरण जुटोस्-यही हार्दिक शुभकामना, भिन्तुना !

विषय-सूचि

क्र.सं.	विषय	लेखक	पृष्ठ
१.	आफ्नो दोष देख्नु पर्छ	भिक्षु अश्वघोष महास्थविर	८
२.	सुजाताको खीरदान र सम्यक् सम्बोधि	सत्यनारायण गोयन्का	१०
३.	न्याय र सत्यवादीले चासो लिनुपर्ने राष्ट्रिय जनगणना	लोकबहादुर शाक्य	१३
४.	बुद्धधर्मको प्रचार	शकुन्तला प्रधान	१६
५.	हाम्रो जीवनचक्र-हाम्रा सुख दुःख	डा. गणेश माली	१८
६.	बुद्ध धर्ममा यौनको चस्का	राजीव श्रेष्ठ	२०
७.	बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन्	बुद्धिनारायण श्रेष्ठ	२३
८.	अञ्जन सम्बत्को रमणीय वैशाख पूर्णिमा	स्वस्ति रत्न शाक्य	२६
९.	बुद्धधर्म : प्राज्ञिक अध्ययन...	कोण्डन्य	२७
९.	कपिलवस्तु तिलौराकोटबारे तथ्यहरू	पदम श्रेष्ठ	३६
१०.	शान्तिको पहल	मैया पहेरी	३८
११.	सिद्धार्थ गौतमको मावलि देवदहको सम्भावना	शीलबहादुर वज्राचार्य	३९
१२.	लुम्बिनी र कपिलवस्तुको पहिचानमा.....	गौतमवीर वज्राचार्य	४२
१३.	ऐतिहासिक कपिलवस्तु दरबारस्थल संरक्षण	सुचित्रमान शाक्य	४५
१४.	वैशाख पूर्णिमा र बलिप्रथा	रामलगन चौधरी	४७
१५.	बुद्धको विचार र लुम्बिनीको विकास	पुरन शाक्य	४८
१६.	शुभ-मंगल कामना १	राज शाक्य	५०
१७.	सन्देश : लुम्बिनीको नेपाललाई	गणेश माली	५०
१८.	किन भागछौ पर	सुरज बिसि	५१
१९.	अःखःमिखा जव न्ह्यःखः जुइवं...	अष्टमुनि गुभाजु	५२
२०.	The Future of Vajrayana in Nepal	Prof. Suwarna Sakya	54
२१.	Peace Effort	Bhikkhu Upatissa	57
२२.	Right livelihood the way to World Peace	Triratna Manandhar	60
२३.	Pain Killer in Vipassana	Sanjay Mali	63
२४.	Controversy About Kapilvastu	Harischandra Lal Singh	68
२५.	बौद्ध गतिविधि		७१

आफ्नो दोष देख्नु पर्छ

भिक्षु अश्वघोष महास्थविर

अर्काको दोष देख्नु र खोज्नु भनेको धेरै जनाको बालककालदेखि अभ्यास भैरहेको बानी हो । यो बानी कसैसित सिक्नु पर्दैन, तर आफ्नो दोष के छ भनी खोज्ने र देख्ने बानी नभएको हामी मानवकै एउटा कमजोरी पक्ष हो । म र मेरो भन्ने भावना बलियो भएकोले आफू दोषमुक्त रहेको भन्ने देखाउन मानिसले प्रयत्न गर्छ । त्यसैले मानिस आफ्नो दोष र कमजोरी देख्दैन । सधैं अर्काको दोष मात्र देख्छ । रूखको पातबाट छेकी लुकिरहने शिकारीजस्तै मानिस आफ्नो दोष छोपेर बस्छ । साँच्चै उन्नति हुने इच्छा भएकाहरूले अर्काको दोष खोज्नुहुन्न । पहिले आफ्नो दोष आफैले देख्न सक्नुपर्छ, त्यसैले बुद्ध भन्नुहुन्छ (धम्मपद, ५०)–

नपरसं विलोमानि, न परसं कताकतं ।

अत्तनोव अवेक्खेय्य, कतानि अकतानि च ॥

अर्थ– अरूले के गरेको छ, के गरेन भनी हेर्नुभन्दा आफूले के गरे, गरेन हेर्नु र विचार गर्नु नै उत्तम हो ।

यस बुद्धवचनले के बुझिन्छ भने बुद्धको पालामा नै अर्काको दोष देख्ने बानी चलिआएको संस्कृति देखिन्छ । अर्को बुद्धवचन यहाँ स्मरणीय छ (धम्मपद, २५२)–

सुदस्सं वज्जमज्जेसं, अत्तनो पन दुद्दसं ।

परसं हि सो वज्जानि, ओपुनाति यथा भुसं ॥

अत्तनो पन छादेति, कलिव कितवा सठो ॥

अर्थ– अर्काको दोष देख्नु सजिलो छ, तर आफ्नो

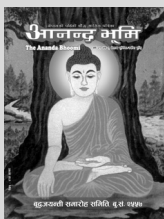
“कुरा गर्नु सजिलो छ तर काम गर्नु सजिलो छैन । लेख्न सजिलो छ, तर व्यावहारिकतामा ढाल्नु र कार्यान्वयन गर्न सजिलो छैन । बुद्धले भन्नुभएको कुरा सम्झिन्छु– “नत्थिलोके अनिन्दितो” निन्दाबाट बच्ने कोही छैन ।”

दोष देख्न गान्धो छ । मानिसहरूले अर्काको दोषलाई भुस फैलाउने जस्तै फैलाउँछ, तर आफ्नो दोषलाई लुकाइराख्छ ।

अर्काको दोष खोज्ने तरिका दुईथरी छन्– असल र नराम्रो अर्थात् सकारात्मक र नकारात्मक । नकारात्मक भनेको अरूलाई बिगार्नु, अरूको चरित्र हत्या गर्नु, बेइज्जत गर्नु यी पाप कर्म हुन् । अर्को मैत्री चित्तले अरूको हितहुने, भलोहुने काम गर्नु सकारात्मक कुरा हो । बुद्ध भन्नुहुन्छ– “आसवा तस्स वड्ढन्ति आरासो आसवक्खया” अर्थात् अर्काको दोष देख्ने बानीले क्लेशमात्र बढ्छ । यस्तो बानी रहेसम्म जति धर्म गरेपनि अरहन्त (निर्दोष) हुन सक्तैन, दुःखबाट मुक्त हुँदैन ।

मैत्रीपूर्वक राम्रो चित्तले सुधारको लागि दोष देखाउनु पनि एक धर्म हो । आमा बुबाले आफ्नो छोरा-छोरीलाई र गुरुले आफ्नो शिष्यहरूलाई भलो चिताई दोष देखाउनु राम्रो कुरा हो । दोष देखाउनु हुँदैन भनी मनमा राखी उनीहरूले जे गरे पनि चुप लागेर बस्नु ठीक छैन । आफ्नो दोष देखाएको पनि राम्रो शिक्षा भनी

यस अङ्क

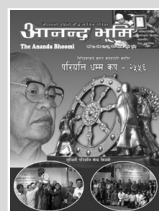
आनन्दभूमि

पढौं पढाऔं, समयमै वार्षिक ग्राहक बनौं

आनन्द कूटी विहार संस्था, पो.ब.नं. ३००७, काठमाडौं, फोन: ४२७१४२०

E-mail : anandakutivihar@gmail.com, anandakutivihar@ntc.net.np
gkondanya@gmail.com, kondanya@soon.com

गताङ्कमा

स्वीकार गर्नु शुभलक्षण हो । दोष देखाएको राम्रो भनी स्वीकार गरेको खण्डमा त्यो व्यक्ति असल बन्छ ।

सारिपुत्र महास्थविरलाई सात वर्षको श्रमणेर (भिक्षु) ले चीवर वस्त्र भुईँमा लत्रिएको छ भनी देखाइ दिएकोले उहाँले उनलाई कल्याणमित्र सम्झी कृतज्ञता प्रकट गर्नुभयो ।

राहुल कुमारले हातमा एकमुट्टी बालुवा हातमा लिएर दिनका दिन मलाई यति दोष देखाई अर्ति दिनुभए हुन्थ्यो भनी प्रार्थना गर्थ्यो तर धेरै जसो राहुल कुमारका साथी भिक्षुहरु उनको दोषमात्र देख्छन् । अंगुलिमाल सान्हाँ अहिंसक ज्ञानी थियो, तर साथीहरुको ईर्ष्या र डाहले गर्दा उसलाई ज्यानमारा बनाइदियो । पछि बुद्धको संगतले अंगुलिमाल सज्जन बने, असल मान्छे बने ।

एकदिन एकजना भिक्षुसँगमेरो जम्काभेट भयो । उहाँ एउटा बौद्ध सम्मेलनमा भाग लिएर आउनुभएको थियो । उहाँले त्यस बौद्ध सभामा लुम्बिनी विकास कोषको आलोचना गरेकोबारे प्रकट गरेको कुरा बयान गर्नुभयो । म चुपचाप सुनिरहेँ । मलाई कसोकसो लाग्यो ।

लुम्बिनीमा बस्दाबस्दै अर्काको दोष देख्ने कुरामा खचिकम भएको मात्र होइन आफूमा पनि अर्काको दोष देख्ने, अर्काको बारे आलोचना गर्ने बानी शेष भएको महसूस भयो । केही महिना पहिले काठमाडौँमा बस्दाखेरि लुम्बिनी विकास कोषबारे गोष्ठी भएको थियो । त्यस

गोष्ठीमा मैले पनि कोषको खूब आलोचना गरेको थिएँ, मतलब कमजोरी देखेको चर्चागरेको थिएँ । अब त्यहाँ बोलेको कुरा सम्झँदा आत्मग्लानि भैरहेको छ, मतलब त्यस्तो नबोले पनि हुन्थ्यो जस्तो लाग्यो । कुरा गर्नु सजिलो छ तर काम गर्नु सजिलो छैन । लेख्न सजिलो छ, तर व्यावहारिकतामा ढाल्नु र कार्यान्वयन गर्न सजिलो छैन । बुद्धले भन्नुभएको कुरा सम्झिन्छु— “नत्थिलोके अनिन्दितो” निन्दाबाट बच्ने कोही छैन ।

लुम्बिनीमा आइसकेपछि, यहाँ बस्दाबस्दै अर्काको निन्दा चर्चा सुन्न मलाई मन पर्दैन । ममा अझ पनि अरूको दोष र कमजोरी सम्झने बानी पूरा हटेको छैन । संस्कार बदल्न गाह्रो छ । कसै-कसैको बानी छ, आफ्नो कामकारवाहीको मात्र बयान गर्ने, यस्तो बानी अरूलाई त्यति मन पर्दैन । त्यस्तो व्यवहार त तपाईं भन्ने भन्दा मपाईं भन्ने कुराझैँ जस्तो पो भयो ।

बुद्धको विचारअनुसार विरोध गर्नु प्रजातन्त्रको एउटा अङ्ग हो । तर रचनात्मक ढंगले विरोध गर्नुपर्छ । विरोधको लागि विरोध गर्ने प्रजातन्त्र होइन । दुःखको कुरा हो, नयाँ नेपालको प्रचार भएदेखि धेरै क्षेत्रबाट विरोध मात्र हुने कुरा सुन्न पाइन्छ । यो शुभलक्षण भने होइन । राजनैतिक क्षेत्रमा पनि पार्टीको काम नै विरोध मात्र गर्ने संस्कृतिझैँ हुन थालेको छ ।

**शान्तिका प्रतीक तथागत बुद्धको जन्म, सम्बोधिज्ञान लाभ तथा
महापरिनिर्वाण दिवस बु. सं. २५५७ को उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण
नेपालीजनलाई हार्दिक शुभकामना ।**

सिद्धार्थ शिशु निकेतन परिवार

बुद्धविहार भृकुटीमण्डप, फोन: ४२२६७४३

सुजाताको खीरदान र सम्यक् सम्बोधि

✍ सत्यनारायण गोयन्का

उस्वेला वनप्रदेशका 'सेनानी' नामक धनी ब्यक्तिका छोरी सुजातालाई एउटा विशाल वटवृक्षको देवताप्रति अत्यन्त श्रद्धा थियो । त्यस वटदेवको कृपाको कारण वाराणसीको श्रेष्ठीको परिवारमा उनको विवाह भएको हो भन्ने उनलाई पूर्ण विश्वास थियो । उनै देवताको कृपाले बीस वर्षपहिला यश नामको छोरो प्राप्त भयो भन्ने विश्वासको कारण प्रत्येक वैशाख पूर्णिमाको दिन माईती आएर आफ्नो इष्ट देवता वटवृक्षदेवको पूजा आराधना गर्दथिन् । यस पटक पनि आफ्नो आराध्य देवका लागि अत्यन्त स्वादिष्ट खीर बनाइन् र आफ्ना दासीलाई वटवृक्ष सफा गर्न पठाइन् । त्यहाँ पुग्दा दासीले एकजना तपस्वी ध्यानमग्न भई रूखमुनि बसिरहेको देखिन् । तपस्वीको मुखमण्डल एकदम चम्किएको थियो र आकर्षक ब्यक्तित्व थियो । यस्तो देखेर उनले आज स्वयं वृक्ष देवता सशरीर खीर ग्रहण गर्न प्रकट भएको विचार गरिन् ।

दासी खुसी हुँदै सूचना दिन दौडेर घर गईन् । कुरा सुनेर सुजाता पनि खुसी भइन् र सूनको पात्रमा खीर पस्केर आफ्नो उपास्य देवलाई चढाउन गइन् । सुजाता एकदम बुद्धिमती थिइन् । उनले देखेबित्तिकै थाहापाइन् कि यो कुनै देवता नभएर कुनै उच्च कुलबाट गृह त्याग गरेका तपस्वी हुन् । उनलाई खीर चढाउन पाएर सुजाता निक्कै खुसी भईन् ।

यस युवा तपस्वीलाई देखेर सुजाताको मनमा वात्सल्यभाव जाग्यो । सुजाताले खीर अर्पण गर्दै तपस्वीलाई आफ्नो तपस्या सफल होस् भनेर आशीर्वाद दिइन् । बोधिसत्त्वको यो अन्तिम भोजन थियो । आउने रातमा सम्यक् सम्बोधि प्राप्त हुने थियो । त्यसैले यो अन्तिम भोजनदान अत्यन्त पूण्यशाली मानिन्छ ।

बोधिसत्त्वले भोजनपश्चात् निरंजरा नदीको छेउमा रहेको एउटा शाल-वृक्ष मुनी केही समय विश्राम गरे ।

“ आजको यस पावन दिवसमा एकातिर श्रद्धा र कृतज्ञतालाई बलवान बनाऔं, जसबाट धर्म हरा-भरा बनिरहोस् अर्कोतिर विवेक जगाई राखौं । श्रद्धा र कृतज्ञतालाई अन्धो बन्न नदिउँ । जसबाट धर्म साम्प्रदायिकताको खाडलमा खसेर डुब्न नपाऊन् । ”

सूर्य अस्ताउनुअगाडि फर्केर पीपलको रूखमुनि गएर ध्यान गर्न बसे ।

उनले बालक छँदा कपिलवस्तुको खेत नजिकै जामुनको रूखमुनि बसेर श्वास-प्रश्वासको ध्यान गरेको सम्झे । सहज स्वाभाविक स्वासको आवागमनलाई हेरेर शरीरमा हुने सम्वेदनाको उदय-व्यय स्वभावलाई हेर्दै भावनामयी प्रज्ञाको साथ सजग र सतत हुने अभ्यास गर्दै रहे । ध्यानस्थ हुने बित्तिकै बोधिसत्त्वले दृढ निश्चय गरे कि जबसम्म सम्यक् सम्बोधि प्राप्त हुँदैन तबसम्म म यस आसनबाट उठ्दिन चाहे यो मेरो शरीरको मासु, रगत आदि सुकोस् तर म विचलित हुँदिन ।”

मृत्यु राजले उसलाई विथोल्ने धेरै प्रयास गरे । बोधिसत्त्व मृत्युको क्षेत्रलाई पार गर्ने, भव-संसारबाट मुक्त हुने प्रयत्न गर्दैछ, यो देखेर मार अत्यन्त आत्तिए । यदि ऊ सफल भयो भने यो अन्तिम जन्म हुनेछ । र यसपटकको मृत्यु अन्तिम मृत्यु हुनेछ । ऊ मेरो भवसंसारको क्षेत्रबाट मुक्त हुनेछ र मेरो पराजय हुनेछ ।

भय उत्पन्न भएमा तपस्या त्याग्छ भन्ने सोची मारले मायावी रूप धारण गरेर हजार हात भएको अनेक डरलाग्दा आयुध-अस्त्रशस्त्र धारण गरी गिरिमेखला नामको भयावह हात्ती चढेर अगाडि आए । तर अनेक उपकरण लिएर अनेक तरीका अपनाए पनि बोधिसत्त्व आफ्नो

आसनबाट अलिकति पनि विचलित भएन ।

यस्तो देखेर मार ठूलो भयावह आवाज निकाल्दै बोल्न थाले कि जुन वज्रासनमा तिमी बसेका छौ त्यो मेरो हो । मारलाई उत्तर दिँदै बोधिसत्त्वले भने "मैले सम्पूर्ण पारमिता पूरा गरेर यो वज्रासनमा बसेको हुँ त्यसैले यस आसनमा मेरो अधिकार छ ।" पृथ्वीतिर संकेत गर्दै भने "यस कुराको साक्षी पृथ्वी छ । यस पृथ्वीमा मैले अनेक जन्ममा पारमिता पुरा गरेकोछु ।" यस सत्य घोषणाको कारण पृथ्वीमा तरंग आयो मानौं पृथ्वीले यस सत्यको साक्षी रहेको ब्यक्त गरिन् । बोधिसत्त्वलाई भयभीत गर्न आएका मार यो देखेर आफै डराए र त्यहाँबाट हिँडे । पूण्य पारमिताको कवच लगाएका बोधिसत्त्वलाई मारले छुन सकेन । बोधिसत्त्व नितान्त निर्भयका साथ प्रज्ञामा प्रतिष्ठत भईरहे ।

वैशाख-पूर्णिमाको साँझ पापी मार पराजित भएर गएपछि बोधिमण्डलको वातावरण शान्त भयो । मार सेनाद्वारा अशान्त भएको वातावरण अब अपरिमित शान्तिमा परिणत भयो । पश्चिममा सूर्य बिस्तारै अस्ताउँदै गइरहेको थियो र पूर्वबाट चन्द्रमाको पूर्ण चेहरा विस्तारै चम्किँदै थियो । पूर्णिमाका चन्द्रमाको शीतल चाँदनी आकाश भरी फैलिएकोले वातावरण अत्यन्त मनोरम हुँदै गएको थियो । बोधिसत्त्व निमग्न ध्यानमा समाधिष्ठ थियो ।

रातको प्रथम याममा बोधिसत्त्व प्रथम ध्यानमा समाहित भएपछि क्रमशः दोस्रो, तेस्रो र चौथौ ध्यानमा स्थापित भए । रातको प्रथम याममा बोधिसत्त्वलाई दिव्यचक्षु, दिव्यश्रोत र त्यसैको आधारमा पूर्वजन्मको स्मृति अभिज्ञान प्राप्त भयो । कुन प्राणी कर्मको अनुसार कहाँ जन्म हुन्छ भन्ने ज्ञान प्राप्त भयो । यसको साथै परचित्तज्ञानको कारण भविष्यको जानकारी हुने ज्ञान पनि प्राप्त भयो ।

रातको अन्तिम प्रहर पुग्दासम्म आस्रव-क्षय ज्ञान प्राप्त भयो र सबै लोकभन्दा परको वास्तविक नित्य, शाश्वत, ध्रुवको साक्षात्कार भयो यसको साथै सर्वज्ञताको ज्ञान प्राप्त भयो । सम्यक् सम्बोधि प्राप्त भयो । भवमुक्ति प्राप्त भयो ।

यसरी वैशाख पूर्णिमाको रात बित्दा-बित्दै तपस्या सफल भयो । यस भद्रकल्पको चौथौ सम्यक सम्बुद्ध

प्रकट भयो । अनेकौ मानिसहरूको लागि कल्याणको ढोका खोल्न ।

आलंकारिक र प्रतीकात्मक भाषा आफ्नै ठाउँमा छ परन्तु खास अर्थमा मार र मारको सेना भनेको चित्तको सम्पूर्ण विकारहरू नै हुन् । चित्तका फोहोर, क्लेश, दुर्गुण नै त्यसका अस्त्र-शस्त्र हुन् र त्यही उनका सेना हुन् । जसको आक्रमक हमला साधारण सामान्य साधकले सहन सक्दैन र हार खान्छ ।

भगवान्ले मारलाई सम्बोधन गर्दै भन्नुभएको छ— मारको पहिलो सेना काम-वासना हो । दोस्रो सेना आरती हो, जसबाट साधनाप्रति अस्वच्छि पैदा गर्दछ, तेस्रो सेना भोक र प्यास हो । चौथौ सेना तृष्णा, पाँचौ सेना अलसीपन, छैठौ भय, सातौ शंका-सन्देह हुन् । त्यस्तै लाभ, प्रसिद्धि, सत्कार अर्का सेना हुन् । गलत तरिकाले प्राप्त गरेको सम्पत्ति आत्मप्रशंसा र परनिन्दा पनि मारका सेनाहरू हुन् ।

यस्ता महान सेनासंग युद्ध गर्न साधारण साधक सक्दैनन् परन्तु बोधिसत्त्व सिद्धार्थले यस्को सामना वीरतापूर्वक गर्नसक्यो । वास्तवमा अस्त्र-शस्त्रधारी हाती-घोडामा सवार भएर मार सेना आएका होइनन् यो त साधकको आफ्नो मानसिक दुर्बलताको आक्रमण हो । उसलाई काम गर्न नदिने तरिका मात्र हो । मारले साधकको मनमा रहेको दुर्बलता कमजोरीलाई उक्साएर साधना भ्रष्ट गरिदिने प्रयत्न गर्दछ । परम मुक्तिको लक्ष्यबाट अलग्याउने भरसक प्रयत्न गर्दछ । यस्तो पापमयी चैतसिक दुर्बलता र दुर्गुणका मारसेनालाई धर्ममयी बोधिको सबल सद्गुणले मात्र हराउन सक्छ । शील, समाधि र प्रज्ञाले पुष्ट बोधिमार्गको भावना गरेर नै बोधिसत्त्वले परम शुद्धि, परम मुक्ति प्राप्त गर्नुभयो ।

तलका निरय लोकदेखि माथिका अरूप ब्राह्मी भवाग्र-लोकसम्मका सारा क्षेत्र अर्थात् भौतिकताको क्षेत्र र चित्त र चित्तवृत्तिहरूको सारा क्षेत्र, यी सबै मारका क्षेत्र हुन् । यी मृत्युका क्षेत्र हुन् । यहाँका सारा भौतिक पदार्थ र चित्त र चैतसिक अवस्था सबै अनित्य धर्मा हुन्, मरणधर्मा हुन् र नाम-रूपको यो क्षेत्र इन्द्रियको क्षेत्र हुन् र यी इन्द्रिय क्षेत्रमा कुनै न कुनै इन्द्रियको त्यससंग सम्बन्धित विषयसंग स्पर्श हुन्छ । स्पर्श भयो भने वेदना

हुन्छ । वेदना भयो भने त्यसप्रति राग अथवा द्वेषको तृष्णा हुन्छ र यहाँबाट नै मृत्यु हुने बन्धनको शुल्कात हुन्छ । त्यसैले सारा इन्द्रिय क्षेत्र मारका क्षेत्र हुन्, मृत्युका क्षेत्र हुन् ।

मार बडा चलाक हुन्छ, बलवान हुन्छ । खुब समझदार व्यक्तिलाई पनि ठग्छ । कोही व्यक्ति इन्द्रिय विषयप्रति विरक्त भएतापनि कुनै न कुनै काल्पनिक दार्शनिक मान्यतामा भुलाएर राख्दछ । भवाग्रसम्म पुगेकोलाई पनि नित्य, शाश्वत, ध्रुव अवस्थासम्म पुग्न दिँदैन । तर तथागत अरहन्त सम्यक् सम्बुद्ध भने यी मारका दिव्य तथा मानुषी सारा बन्धनबाट विमुक्त हुनु हुन्छ ।

यसरी मुक्त हुनको लागि पहिलो त ठीक चिन्तन हुनुपर्छ । अर्को कुनै दार्शनिक मान्यतामा अल्लिएर अनित्य, अशाश्वत, अध्रुव र लौकिक क्षेत्रलाई पनि नित्य, शाश्वत, ध्रुव र लोकोत्तर ठानेर त्यहीँ रोकिरहन्छ । तेस्रो कसैको भरमा नपरी आफ्नै परिश्रम पुरुषार्थ र प्रयत्नमा सतत अभ्यास गर्नुपर्छ । यी नै बलको आधारमा

बोधिसत्त्वले सारा क्लेशका मारलाई परास्त गर्नुभयो र भव बन्धनबाट पूर्णतया विमुक्त हुनुभयो ।

यसरी मारलाई परास्त गर्नको लागि कुनै देव-ब्रह्मको होइन अनेक जन्ममा स्वयं संचित विपुल पारमिताको धर्मशक्ति काममा आउँछ ।

बोधिसत्त्वले दशपारमिता, दश उप-पारमिता र दश परमार्थ- पारमितालाई परिपूर्ण गरेर मात्र सम्यक सम्बोधि प्राप्त गर्नुभयो । यसको लागि उहाँले चार असंख्य र एकलाख कल्पसम्म जन्म लिएर पारमितापूर्ण गर्नुभएको थियो । यसैको आधारमा सम्यक् सम्बोधि प्राप्त गर्नुभयो । सम्यक् सम्बोधि प्राप्त भएपछि उहाँलाई दशवटा सिद्धिहरू प्राप्त भए र यसैको आधारमा उहाँले मानिसहरूलाई विमुक्तिको मार्ग सिकाउनुभयो । मानिसहरूलाई धर्ममार्गमा उन्मुख गर्दै उनीहरूको हित सुखको लागि अनुत्तर धर्मचक्र-प्रवर्तन गर्नुभयो ।

(स्रोत :- त्रिपिटक में सम्यक् सम्बुद्ध)

शान्तिका प्रतीक तथागत बुद्धको जन्म, सम्बोधिज्ञान लाभ तथा महापरिनिर्वाण दिवस बु. सं. २५५७ को उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण नेपालीजनलाई हार्दिक शुभकामना ।

संस्थाद्वारा निर्धारित ब्याजदर

निक्षेपतर्फ

ब्याजदर

१. बचत खाता		९%
२. मुद्दती खाता	त्रैमासिक	एकमुष्ट
६ महिना	९.५०%	१०%
१ वर्ष	१२%	१२.५०%
२ वर्ष	१२.५०%	१३%
३ वर्ष	१३%	१४%

३ वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि आपसी समझदारीमा ब्याजदर तय गरिनेछ ।

२ वर्षभन्दा बढी अवधिको लागि रु. २ लाखभन्दा बढी रकम राखेमा मासिक रूपमा १३% का दरले ब्याज प्रदान गरिनेछ ।

३. दोब्बर भुक्तानी योजना

यस योजनाअन्तर्गत ५ वर्ष मुद्दतीमा साँवाको एकमुष्ट दोब्बर भुक्तानी गरिनेछ । यसमा लाग्ने ब्याज कर संस्थाले ब्याहोरिदिने छ ।

४. ज्येष्ठ नागरिक पेन्सन योजना

यस योजनामा सरिक हुनेलाई प्रत्येक महिना तोकिएको निर्धारित रकम प्रदान गरिनेछ, साथै दशैँ खर्चको रूपमा एक महिना बराबरको थप रकम समेत प्रदान गरिनेछ र यसमा लाग्ने ब्याज कर संस्थाले ब्याहोरिदिने छ ।

ऋणतर्फ

ब्याजदर

१. विभिन्न कर्जा	१९%
२. व्यवस्थापन शुल्क	३%

(भुक्तानी म्यादभित्र चुक्ता गरेमा १% फिर्ता हुने)

३. मुद्दती रसिद धितोमा प्रदान गरेको ब्याजदरमा २% थप ब्याज दिइनेछ ।

राजधानी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.

बागबजार, काठमाडौँ ३१, फोन : ०१-४२१९२५२

लोकबहादुर शाक्य

न्याय र सत्यवादीले चासो लिनुपर्ने राष्ट्रिय जनगणना

अकुशल कामकुरो नगरी सत्त्वहरूको सेवामा प्रयत्नशील हुनुपर्दछ । उत्तमक्षण मनमा राखेर चित्तलाई स्थिर गरी अधिनमा राख्नु पनि पर्दछ । मुख्य कुरो त आफ्नो र अरुको हित सिद्ध गर्ने उत्तम उपाय हो । कुशल कर्म गर्ने महानुभावहरू देखेपछि राम्ररी कामकुरो गर्नुभयो भनेर प्रशंसा गर्नु शुभ-शिष्टाचार हो । कहि नमिलेको असत्य कुलुषित मनसाय देखेपछि विरोध गरेर सुधार गर्न अग्रसर हुनु पर्दछ । २०६९।८।२२ मा भएको धर्मोदय सभाको सभामा एक राजनैतिक पार्टीले नेपाललाई हिन्दू राष्ट्र गर्ने मनसायले जनकपुरबाट पशुपतिसम्म रथयात्रा गर्ने सिलसिलामा विभिन्न ठाउँमा धर्मदेशना गर्ने उद्देश्य भएकोमा लुम्बिनी पनि उल्लेख भएकोले त्यस्तो रथयात्रा लुम्बिनी विकास क्षेत्रभित्र लान दिन नहुने भएकोले रोक्नको लागि व्यवस्था मिलाउन पर्ने कुरा यस लेखकले बोलेको थियो । सोही सभामा भारतका अशोक सिंगलले नेपाललाई हिन्दू राष्ट्र बनाउन बोलेको छ भन्ने कुरापनि धर्मोदय सभाका उपाध्यक्ष सुचित्रमान शाक्यबाट सुनियो । हाल विभिन्न ठाउँमा टाँसिराखेको पोष्टरमा एक राजनैतिक पार्टीले रथयात्रा गर्ने आयोजना गरेर नेपाललाई सर्वधर्म समभाव, पूर्णधार्मिक स्वतन्त्रता सापेक्ष गर्न लेखिराखेको छ भने त्यही पर्चामा हिन्दू राष्ट्र घोषणा गरौं भनेर पनि उल्लेख गरिराखेको पाइन्छ । देशलाई एक धर्मको राष्ट्र बनाउने मनसाय भएपछि सर्वधर्म समान कुनै हालतमा पनि हुन सक्दैन । धर्म स्वतन्त्र भन्ने कल्पना गर्न नसक्ने भएकोले यो त राजनीति पार्टीले धर्ममा पनि दूषित राजनीति खेलेको स्पष्ट भयो । नेपाल समाचार पत्रले त आफ्नो राजनीतिक अस्तित्व रक्षाको लागि रथयात्राको सहारा लिएको विश्लेषकहरूले बताएका छन् भनी लेखिएको छ ।

कमल थापा अध्यक्ष भएको राप्रपा नेपालले नेपाललाई हिन्दू राष्ट्र कायम गराउने आयोजना गरेर जनकपुरदेखि पशुपतिसम्म रथयात्रा गरी ठाउँ ठाउँमा

“नेपालका बौद्ध संघसंस्थाहरूले जनगणनालाई लिएर प्रधानमन्त्रीसमक्ष ज्ञापनपत्र बुझाउने काम गरेको उपयुक्त छ । तर त्यसपछि राम्ररी चासो लिएको देखिन्दैन । चूप लागेर बस्ने बेला छैन । प्रमुख राजनैतिक एक पार्टीको महाधिवेशनमा नै प्रतिनिधिले नेपाललाई हिन्दू राष्ट्र घोषित गर्ने माग गरेको खबर पनि पढ्न पाइयो । धर्मनिरपेक्षतालाई जोगाइराख्न होसियार हुनुपर्ने कुरा विदितै होला ।”

धर्मसभा समेत गर्ने भएकोमा लुम्बिनी पनि उल्लेख भएको जानकारी भएको र यस किसिमको रथ लुम्बिनी विकास कोष क्षेत्रभित्र हुल्न दिन उपयुक्त नभएकोले यसतर्फ विचार विमर्स गरी रथ लुम्बिनी विकास क्षेत्रभित्र लग्न नदिन आवश्यक व्यवस्था मिलाइ सहयोग गर्न धर्मोदय सभाबाट धर्मोदय सभा रूपन्देहीशाखा भैरहवा-बुटवललाई पत्राचार, बोधार्थ तथा कार्यार्थ लुम्बिनी विकास कोषलाई पठाउने पत्र मस्यौदा गरेर धर्मोदय सभाको सचिवलाई दिएको हो । टेलिफोनद्वारा पनि खबर गर्नुपर्ला भनेर कुरा भएको थियो । पत्र टाइप भएको पनि देखिएको थियो यस विषय लुम्बिनी विकास कोषका उपाध्यक्ष श्रद्धेय कर्मा साङ्गबो लामा र सचिव अजितमान तामाङ्गलाई यस लेखकले सूचना गरेको हो । तर रथ लुम्बिनी पुग्न अघिल्लो दिनमा लुम्बिनी विकास कोषका उपाध्यक्षले यस लेखकलाई टेलिफोनबाट रथ भोलि लुम्बिनी पुग्ने भईसक्यो धर्मोदय सभाको पत्र आएन भनेर खबर गर्नुभयो । सोही दिन मर्दय सभाका महासचिवलाई टेलिफोन गर्दा वहाँ भारततर्फ गइरहनुभएको थियो । सचिवसँग सम्पर्क राख्दा स्पष्ट बुझ्न सकिएन । यस लेखकले लुम्बिनी विकास कोषका उपाध्यक्षलाई टेलिफोनबाटै लुम्बिनी विकास कोषका सचिवलाई पनि उपरोक्त जानकारी दिएको हो भनेर जवाफ दिँदा वहाँले यसबारे प्रजिअसँग सम्पर्क राखी रथ लुम्बिनी विकास कोष क्षेत्रभित्र ल्याउन नदिने मिलाई सके भनेर भन्नुभएकोले धन्यवाद दिइयो । निश्चय पनि रथ लुम्बिनी विकास

क्षेत्रभित्र हुल्न नदिएको अत्यन्त महत्त्वपूर्ण कदम भयो ।

हिन्दूधर्म र राजतन्त्रको वकालत गरिरहेको पार्टी राप्रपा नेपालले रथयात्रा गरेको सम्बन्धमा ताम्सालिङ्ग नेपाल राष्ट्रिय दल मकवानपुरले विज्ञप्ति जारी गरी मुलुक गणतन्त्रात्मक र धर्मनिरपेक्ष भइसके पनि हिन्दू धर्मको प्रवर्द्धन गर्दै रथयात्रा गरेकोमा विरोध गरिएको थियो । विज्ञप्तिमा अन्तरिम संविधानको भावना विपरीत रथयात्रा गरेकोमा आपत्ति जनाइएको थियो ।

जनआन्दोलनको उपलब्धिका रूपमा अन्तरिम संविधानले घोषणा गरेको धर्मनिरपेक्षतालाई तुहाउन हिन्दूधर्मको नाममा राजनीति सुरु भएको भन्दै बुटवलमा बुद्धधर्मसम्बन्धी संघसंस्था, जानजाति महासंघ, त्रिश्चियन समाज सहितका ३८ संघसंस्थाले विरोधस्वरूप न्याली निकालेको थियो । धर्मनिरपेक्षता घोषणाको कार्यन्वयन गर भन्दै बुटवल राजमार्ग चौराहाबाट सुरु भएको न्याली पुष्पलाल पार्क हुँदै इलाका प्रशासन कार्यालय बुटवलमा आएर ज्ञापनपत्र बुझाइएको थियो । राजनीतिक स्वार्थ पूरा गर्न हिन्दू राष्ट्र घोषणाको माग गरी गरेको रथयात्रा तथा क्रियाकलाप रोक्न माग गर्दै आयोजित कोण सभामा नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ रुपन्देहीका अध्यक्ष होमबहादुर मलामी, पद्मचैत्य विहार बुटवलका अध्यक्ष विमलबहादुर शाक्य, मगर संघका जिल्ला उपाध्यक्ष गीता सारु, तमु विद्यार्थी छाँजधीका निवर्तमान केन्द्रीय अध्यक्ष जि.एस. गुरुङलगायतले जनआन्दोलनको मर्म विपरीत हिन्दू धर्मको नाममा राजनीति भएको भन्दै विरोध गरेका थिए । साथै लुम्बिनी विकास कोष तथा स्थानीय बौद्ध संघसंस्थाहरूको सकृयतामा, रथलाई लुम्बिनी विकास क्षेत्र प्रवेश गर्न नदिएको कदम सन्हायनीय छ ।

यहाँ यस कुरा पनि उल्लेखनीय छ कि राज्यले धर्म मान्ने होइन व्यक्तिले धर्म मान्ने कुरा सर्वव्यापी भैरहेको छ । कुनैपनि एक धर्मको राज्य बनाउने भनेको अधिनायकवाद तथा निरंकुशता लादनु हो । साथै यो कुरा पनि उल्लेख गर्न सान्दर्भिक छ कि वि.सं. २०५६ तिर बुद्धधर्मलाई हिन्दू धर्मको शाखा गर्ने मनसायले लुम्बिनीमा हिन्दू बौद्ध सम्मेलन गर्न भरत केशर समेतले कुचेष्टा गरेकोमा भारतका हिन्दूवादी नेता अशोक सिंगल नेपाल आउनुभएको बखत ताहाचलको एक घरमा केन्द्रीय दायक परिषद्का एक समूहले भेट्न गई नेपालमा बुद्धधर्मलाई हिन्दूधर्मको शाखा भन्नेलाई

लुम्बिनीमा सम्मेलन गर्न नदिने कुरा यस लेखकले अवगत गराएको हो । त्यतिबेला धर्मोदय सभाको तत्त्वावधानमा १२२ बौद्ध संघ संस्थाहरू मिलेर कार्यदल गठन गरी भरत केशर तथा अशोक सिंगलको प्लान विफल पारिदिएको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि छ । हाल राप्रपा नेपालका अगुवा थापाले पनि अशोक सिंगलसँग सम्पर्क राखी नेपाललाई हिन्दू राष्ट्र कायम गर्ने जाल रचिरहेको कुरा जानकारीमा आएको छ । थापाले हिन्दू राष्ट्र बारे ७४ जिल्लामा अभियान चलाउने मनसाय गरेको पनि सुनिएको छ । यसबारे चेतनशील नेपालीहरू जागरुक भई हिन्दू राष्ट्र कायम गर्ने चेष्टा विफल पार्न सक्रिय भूमिका खेल्न समयको माग छ ।

सरकारी तथा गैरसरकारी कामकुरा सुचारु रूपले गर्न अथवा गराउन पनि बुद्धि विवेक नभई हुन्न । २०६८ सालको जनगणनाको नतिजा निस्किएपछि तथ्याङ्क सही भएन भनेर आवाज उठ्यो । विशेष गरी धर्म र संस्कृतिको तथ्याङ्क गलत छ भनेर विरोध गरेका छन् । जनगणनाको लगतमा आदिवासी सूचिकृत ५९ मध्येमा १२ जातिको अस्तित्व समाप्त गरेको, आदिवासी जनजातिको कूल जनसंख्या दशवर्षअघि भन्दा २ प्रतिशत कम देखाइएकोमा आपत्ति प्रकट गर्दै जनगणनाको नतीजा तथ्याङ्क नभै मिथ्याङ्क भयो भनेर नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघले तथ्याङ्क विभाग घेराउ गरेर जनगणनाको प्रतिवेदन समेत जलाएको थियो । बौद्धहरूको जनसंख्या पहिले १०.७४ प्रतिशत भएकोमा २०६८ को जनगणनामा ९ प्रतिशत मात्र देखाउनु गम्भीर आपत्तिजनक एवं चासोको विषय भएको छ । आदिवासी जनजाति ३० प्रतिशत देखाइराखेको मध्ये धर्मको नाममा बौद्धहरूको संख्या ९ प्रतिशत मात्र हुनु मिथ्याङ्क हो । यसपालिको जनगणनामा बौद्धहरूको संख्या कम देखाइएको कुरालाई लिएर धर्मोदय सभाले प्रधानमन्त्रीलाई ज्ञापन पत्र बुझाए भने, यसैगरी ललितपुरको बौद्ध युवा कमिटीको संयोजनमा युवक बौद्ध मण्डल नेपाल, बौद्ध विहार संघ पुल्चोक, ज्यापू समाज यल, बुद्धजयन्ती ट्रष्ट कमिटी ललितपुर, सुखी होतु नेपाल, लोटस रिच सेन्टर, ख्याबूबही, बौद्ध न्हयसःलिसः कासा मूगुठी, बौद्ध बक्तृत्व कला मूगुठी, नेपाल बौद्ध परिषद्, धम्मसाकच्छा संघ, हःखा, वज्राचार्य पूजाविधि समन्वय समिति, युवक बौद्ध मण्डल क्लव २५, शाक्यसिंह विहार थैना, श्री सुमङ्गल बौद्ध संघ, श्री सम्यक् धर्मबोधि संघ, श्री जयमनोहर

महाविहार, सुवर्ण बौद्ध युवा कमिटी लुभू, सुवर्ण छत्रपुर विहार लुभू, वेलुवनाराम विहार ठेचो, नेपाल परम्परागत बौद्धधर्म संघलगायतका प्रतिनिधिहरूका साथ अखिल नेपाल भिक्षु महासंघका महासचिव भिक्षु कोण्डन्यले ऐक्यवद्धतासहित प्रधानमन्त्री कहाँ गएर ज्ञापनपत्र हस्तान्तरण गरेको पनि सहाहनीय छ ।

लोकतन्त्र गणतन्त्र प्रादुर्भाव भएपछि धर्मनिरपेक्षता सिद्धान्त कायम भएकोले सबै नेपालीलाई समान दृष्टिकोण अपनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलको छ । तर हिन्दू राष्ट्र कायम गर्ने मनसाय भएका धर्ममा कट्टरवादीहरूलाई मन नपर्ने अस्वाभाविक छैन । धर्मको नाममा एकछत्र कायम गरेर अधिनायकवाद अपनाउने कार्यमा राष्ट्रमा नेपाल लागेको देखिन्छ । यस पार्टीले हिन्दू राष्ट्र कायम गर्ने जाल खेलेकोले पनि जनगणनामा बौद्धहरूको संख्या कम गरेर हिन्दूको जनसंख्या बढाएको बुझिन्छ । हिन्दू राज्य कायम गर्ने क्रममा थापा भारतका हिन्दूवादीको साथमा लागेको कुरा पनि बुझ्न आएको छ । २०७०/१/२ का दिन राष्ट्रपति आध्यक्ष थापाले ८२ प्रतिशत हिन्दू भैसकेको छ भनेर बोलेको भुटा कुरा सुन्नमा आएको छ । साथै हिन्दू राष्ट्र कायम गराउन ५० लाखको हस्ताक्षर संकलन गर्ने अभियानको निम्ति शंख फुकेर शुरु गरेको कुरा पनि सुन्नमा आएको छ । एमाओवादी अध्यक्ष पुष्कमल दाहाल भारतमा जानु भएको बखत दिल्लीमा हिन्दू महासंघका एक नेताले नेपालमा हिन्दू राज्य कायम गर्नु पन्थो भनेर अनुरोध गरेको पनि सुनियो ।

पहिलेको जनगणनापछि दशवर्ष भित्र बौद्धहरू जन्म भएर पनि अवश्य वृद्धि भएको छ । कम हुने कारण छैन । तर गत जनगणना कार्यमा बौद्धहरूले राम्ररी रेखदेख गर्न कमजोरी भएको छैन भन्न सकिंदैन । फलस्वरूप कट्टर हिन्दूहरूले मौका छोपी बौद्धहरूको संख्या कम गर्न जाल रचेको बुझ्न सकिन्छ । त्यसैले जनगणना मिथ्याङ्क भएको स्पष्ट देखिन्छ । माथि उल्लेखित क्रियाकलापबाट जनगणना मिथ्याङ्क भएकोमा विरोध गरेर ज्ञापनपत्र समेत दिइसकेकोले सम्बन्धित विभागबाट विवेक बुद्धि प्रयोग गरेर तथ्याङ्क जाँच गरी सच्याउनेतर्फ दृष्टि दिनुपन्थो भनी अनुरोध गरिन्छ ।

माथिका नेपालका बौद्ध संघसंस्थाहरूले जनगणनालाई लिएर प्रधानमन्त्रीसमक्ष ज्ञापनपत्र बुझाउने काम गरेको उपयुक्त छ । तर त्यसपछि राम्ररी चासो लिएको देखिंदैन । चूप लागेर बस्ने बेला छैन । प्रमुख राजनैतिक एक पार्टीको महाधिवेशनमा नै प्रतिनिधिले नेपाललाई हिन्दू राष्ट्र घोषित गर्ने माग गरेको खबर पनि पढ्न पाइयो । धर्मनिरपेक्षतालाई जोगाइराख्न होसियार हुनुपर्ने कुरा विदितै होला । वर्तमानमा डरलाग्दो अवस्था त राष्ट्रमा नेपालले भारतका कट्टरवादी हिन्दूहरूको आड लिएर खेलिरहेको भूमिका स्पष्ट देखिन्छ । त्यसैले नेपालका सम्पूर्ण बौद्ध संघसंस्था र जनजातिहरू एकत्रितभै चासो लिएर बौद्धहरूका यथार्थ जनसंख्या प्रकाश गर्ने अभियानमा क्रियाशील भएर लाग्न सविनय अनुरोध गर्दछु ।

**शान्तिका प्रतीक तथागत बुद्धको जन्म, सम्बोधिज्ञान
लाभ तथा महापरिनिर्वाण दिवस बु. सं. २५५७ को
उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण नेपालीजनलाई हार्दिक
शुभकामना ।**

इन्द्रेणी वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.

गुरुजुधारा, काठमाडौं, फोन नं. ४३१५३४४, फ्याक्स : ४३१०४५८

बुद्धधर्मको प्रचार

✍ शकुन्तला प्रधान, प्राचार्य- परोपकार उच्च मा.वि.

देश, काल र परिवर्तित परिस्थितिले गर्दा शान्तिका नायक बुद्ध जन्मेको स्थान र शान्ति क्षेत्र घोषित नेपाल भनेर विश्वमै चिनिने देश आज नयाँ नेपालको नाममा राजनैतिक, सामाजिक आर्थिक, धार्मिक, शैक्षिक, प्रशासनिक आदि महत्त्वपूर्ण क्षेत्रहरूमा अस्वाभाविकरूपमा भ्रष्टाचार, अत्याचार, दुराचार, लुटपाट, मारकाट, भैँभगडा आगजनी, द्वन्द्व, बलात्कार चेलीबेटी बेचबिखन, महंगी, हडताल जस्ता असामाजिक अवैज्ञानिक कुकृत्य र विसङ्गतिले सीमा नाघेको हुनाले सम्पूर्ण नेपालीहरूले दुःख तथा कष्टपूर्ण अवस्था भोगिरहन परेको सत्य तथ्य कसैबाट पनि छिप्न सकेको छैन । यी उल्लेखित नकारात्मक विकृतिहरूको तीव्र प्रभावबाट छुटकारा पाउन महामानव बुद्धद्वारा उपदेशित परियत्ति शिक्षाअर्न्तगत पर्ने पञ्चशील पालन गर्दा र नगर्दा प्रत्यक्ष रूपमा भोग्नुपर्ने विपाक र फलबारे स्पष्ट जानकारी गर्न गराउनु पर्ने अत्यन्त जरुरी भइसकेको कुरा प्राज्ञ तथा बौद्ध विद्वानहरूले तीव्ररूपमा महसुस गर्नुपर्ने बेला आएको छ भन्नुमा दुईमत नहोला । यसै प्रसङ्गमा सम्पूर्ण मानव जाति तथा गृहस्थीहरूले पालन गर्नुपर्ने ५ वटा मुलभूत शीलहरू निम्न अनुसार छन् :-

१. पाणातिपाता वेरमणी सिक्खापदं समादियामि ।
२. अदिन्नदाना वेरमणी सिक्खापदं समादियामि ।
३. कामेसुमिच्छाचारा वेरमणी सिक्खापदं समादियामि ।
४. मुसावादा वेरमणी सिक्खापदं समादियामि ।
५. सुरामेरय मज्जप्प मादद्वाना सिक्खापदं समादियामि ।

बौद्ध दर्शन अनुसार उक्त पञ्चशीललाई मानिसको शीरसँग तुलना गरिराखेको छ : जसरी शीर काटेको अथवा नभएको मानिसको कुनै मोलतोल हुँदैन, त्यस्तै पञ्चशील पालन विना कुनै व्यक्तिको सही मूल्याङ्कन हुन सक्दैन । विभिन्न विहारहरूमा र उपयुक्त स्थानहरूमा विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गर्दा निकै ठूलो संख्यामा बौद्ध प्राज्ञहरू तथा जनसमूह भेला भइरहेको कार्यक्रममा

“ बुद्धले भन्नुभएअनुसार डाडुले तरकारी को स्वाद थाहा नपाए भैं मूख समूह पनि जिन्दगीमा धर्मको चर्चा परिचर्चा गरेर हिँडे पनि धर्मको सही स्वाद चाख्न पाउँदैन, सक्तैन । ”

बौद्ध परम्परा अनुसार पञ्चशील (पाली भाषामा) प्रार्थनाबाट शुरू गर्ने प्रचलन रहिआएको छ ।

तर कतिपय उपस्थित जनसमूहलाई दुई हात जोडेर प्रार्थना गरिएको पञ्चशीलको सही अर्थ नबुझेको जस्तो भान हुन्छ । तसर्थ पूज्य भिक्षुहरूले बौद्ध कार्यक्रम संचालन गर्न अघि शीलप्रार्थनाको लगत्तै अर्थात् मानवमात्रले पञ्चशील पालन गर्दा प्राप्त हुने लाभ/फल एवं नगर्दा भोग्नु पर्ने विपाकबारे बुद्धकालीन समयमा घटेको घटनाहरूको बारेमा उल्लेख गरेर स्पष्टसँग व्याख्या गर्नु अति आवश्यक छ । यसको निम्ति पूज्य भन्तेहरू, गुरुमाहरू बौद्ध प्राज्ञहरू कहलिएका व्यक्तिहरू सबै एक जुट भएर विभिन्न कार्यक्रमहरू तय गरेर सञ्चालन गर्न गराउन सकेको खण्डमा शुरूमा उल्लेख गरेका विभिन्न सामाजिक विकृतिहरू केही हदसम्म भएपनि समाधान हुन्छ कि भन्नेमा दृढ विश्वास लिन सकिन्छ ।

बुद्धको महावाणीमा उल्लेख भए अनुसार आफ्नो मालिक आफै हो भन्ने सत्य ज्ञान बुझ्नको निम्ति मनलाई नियन्त्रणमा लिनु आवश्यक नै छ । तसर्थ सम्भव भएसम्म नेपाल विपश्यना केन्द्रमार्फत् संचालन गरिएको विपश्यना ध्यानमा सरिक हुन मानवमात्रको निम्ति कल्याणकारी हुने नै छ । तसर्थ मानवमात्रले पञ्चशील पालन गर्नुका साथै विपश्यना ध्यानको कार्यक्रममा सम्मिलित भएर जीवन जिउने कला सिक्न सक्नु मानवमात्रको निम्ति अनिवार्य धर्म नै हो, क्रिया कर्म नै हो ।

बुद्धद्वारा प्रतिपादित धर्म दर्शन नै बुद्धधर्म हो । खास गरेर यस धर्मद्वारा लाभान्वित हुनको निम्ति प्रत्येक मानिस धर्म विषयक अध्ययनको उद्देश्य सही र स्पष्ट हुनु पर्दछ तथा धर्मलाई अभ्यासमा उतार्नमा वीर्य बढाउनु पर्दछ । नत्र भने बुद्धले भन्नुभएअनुसार डाडुले तरकारी को स्वाद थाहा नपाए भैं मूर्ख समूह पनि जिन्दगीमा धर्मको चर्चा परिचर्चा गरेर हिँडे पनि धर्मको सही स्वाद चाख्न पाउँदैन, सक्तैन ।

हाल सम्पूर्ण नेपालीहरू नयाँ संविधानको आवश्यकताको महसुस गर्नुको साथै शान्तिपूर्ण वातावरणमा सटिक भएर आफ्नो जातीय परम्पराअनुसार हक/हितको माग गर्दै तछाड मछाड गरी अघि बढिरहेकै अवस्थामा पूज्य भिक्षु, अनागारिकाहरू, बौद्ध प्राज्ञहरू, उपासक, उपासिकाहरू सबै मिलेर काँधमा काँध मिलाएर बुद्धको प्रचलित महावाणी बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय भन्ने उद्गारको उद्देश्यअनुरूप देश, काल र परिस्थिति अनुसार सुहाउँदो कार्यक्रमहरू तय

हिजोका दिनहरूमा
अरुको भरणु
पशुयो अब त म
आफै NBL ATM
बाट पेसा
क्रिपण सक्छु ।

धर्मपथ, काठमाण्डौ पोष्ट बस्स ३६ काठमाण्डौ
फोन नं. ९७७-१-४२४७३४१
ईमेल card@nbl.com.np
वेबसाइट www.nepalbank.com.np

नेपाल बँदी बँदिनिम्ति
NEPAL BANK LIMITED
SINCE 1937 AD
नेपालको पहिलो बैंक

गरेर जनमानसमा बढीभन्दा बढी आध्यात्मिक चेतना जागृत गर्नु गराउनु पर्ने अपरिहार्य भइसकेको छ ।

भवतु सब्ब मंगलम् !

**बुद्धको जन्म, सम्बोधिलाभ तथा
महापरिनिर्वाण भएको
त्रि-संयोग दिवस बुद्ध-पूर्णिमाको
उपलक्ष्यमा
हार्दिक शुभकामना ।**

बलम्बु च्याउ सहकारी संस्था लि.

बलम्बु, काठमाडौं

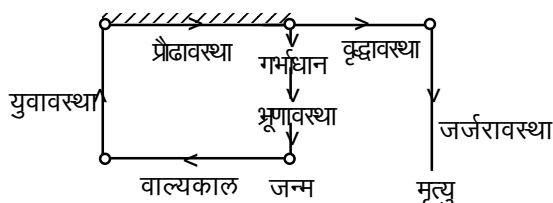
डा. गणेश माली

हाम्रो जीवनचक्र-हाम्रा सुख दुःख

कोही पनि जीवित व्यक्तिलाई जीवन के हो भनी बुझाई रहन आवश्यक नहोला । जन्मदेखि बाल्यावस्था, युवावस्था, प्रौढावस्था हुँदै आफ्ना सन्ततिहरू जन्माई हुर्काई बढाई संसारमा जिउन समर्थ तुल्याएर आफू वृद्धावस्था र जर्जरावस्था हुँदै मृत्युसम्म पुग्नुलाई नै जीवन भनिन्छ ।

जीवन चक्र

संसारमा प्रत्येक प्राणीको (जनावर तथा विरूवाहरूको) आफ्नो-आफ्नो किसिमको जीवनचक्र हुन्छ । जन्मपछि बाल्यावस्था, युवावस्था, प्रौढावस्था, सन्तान जन्मनु र पुनः सोही क्रम पुनरावृत्ति भई रहनुलाई जीवनचक्र भनिन्छ । सन्तानहरू जन्मिसकेपछिको वृद्धावस्था र जर्जरावस्थाबाट गुज्नेको शरीर आखिरमा जीवनहीन भई पंचतत्त्वमा मिल्न जान्छ ।

जीवनचक्र

साधारणतया गर्भाधानपछि करीव ९ महिना भ्रूणावस्थामा रही शिशुको जन्म हुन्छ । भ्रूणावस्थामा मातापिताबाट प्राप्त वंशाणु (genes) को आधारमा शिशुको मन तथा शरीर (पंचस्कन्ध) बनेपछि शिशुको जन्म हुन्छ । जन्मपछि बाल्यावस्था (करीव १५ वर्ष), युवावस्था (करीब १५ वर्ष), प्रौढावस्था (करीव १५ वर्ष) हुँदै प्रौढावस्थामा पुनः गर्भाधान र भ्रूणावस्थाभै शिशुको जन्म हुन्छ । यो घुमिरहने चक्र नै जीवनचक्र हो । प्रौढावस्थापछि जीवनचक्रको काममा नआउने वृद्ध र जर्जरावस्थाको

“सुख र दुःखको घनिष्ट सम्बन्ध कुनैपनि व्यक्तिको आशा, आकांक्षा, सुखकामना वा तृष्णासँग गाँसिएको हुन्छ । मनोकामना पूर्ण भएमा व्यक्तिले सुख महसुस गर्छ नभए दुःख महसुस गर्छ ।”

शरीर तथा मनलाई प्रकृतिले आखिरमा जीवनहीन गरिदिन्छ र पंचतत्त्वमा मिलाई दिन्छ । यो प्रकृया सबै प्राणीहरूमा हुन्छ ।

जीवनचक्रको सिलसिलामा नयाँ पुस्ता परिवर्तित वातावरण तथा सामाजिक अवस्थामा बाँच्नुलाई गर्नुपर्ने संघर्षको फलस्वरूप पुरानो पुस्ताभन्दा एक कदम अगाडि नयाँ सामर्थ्यहरू हासिल गरी समस्याहरूसँग जुद्धै विकसित भएर गएको हुन्छ । विशेष गरी परिस्थिति बारे अध्ययन गरी प्राप्त ज्ञान तथा विज्ञान र प्रविधिलाई बदलिदो अवस्थामा र सामाजिक परिवेशमा जीवनलाई सुखसुविधा दिलाउन प्रयोग गर्न नयाँ पुस्ता बढी सक्षम हुन्छ ।

जीवनचक्रका सुख दुःखहरू

सुख र दुःखको घनिष्ट सम्बन्ध कुनैपनि व्यक्तिको आशा, आकांक्षा, सुखकामना वा तृष्णासँग गाँसिएको हुन्छ । मनोकामना पूर्ण भएमा व्यक्तिले सुख महसुस गर्छ नभए दुःख महसुस गर्छ । तर जीवनको विभिन्न अवस्थामा मनकामनाहरूको लहरमा कुनै कमी हुँदैन, एउटा कामना पूरा हुन नपाउँदै अरु कामनाहरू उत्पन्न भइरहन्छन् । कामनाको अवरोधबाट दुःख पैदा भइरहन्छ ।

बाल्यावस्थादेखि नै अनेक सुखदुःखलाई भोगेर जीवनको क्रम अगाडि बढिरहन्छ । प्रिय व्यक्तिको विछोडको दुःख, अप्रिय व्यक्तिको मिलनको दुःख, मनोकामनाहरू

पूर्ति नहुनाको दुःख, रोगव्याधिहरूको दुःख, वृद्धावस्था, जर्जरावस्था तथा मृत्युको दुःख- यी सबै प्रकारका दुःखहरू जीवनचक्रसँगै गाँसिएका हुन्छन् ।

जन्मेपछि जीवनचक्रमा घुम्दै पर्छ । यो प्रकृतिको नियति हो । यसलाई हाम्रो स्वभाव धर्म पनि भनिन्छ । जीवन-चक्रका नभई नहुने दुःखहरू माथि शोक गर्नु व्यर्थ छ, चुपचाप शान्त रही सहेर जानु नै उत्तम हुन्छ ।

मानसिक विकारबाट उत्पन्न दुःखहरू

चित्तको मल, क्लेश तथा मानसिक विकारहरूले मनलाई अप्रसन्न पार्छ, दुःखित पार्छ, काम, क्रोध, लोभ, राग, द्वेष, मोह, अभिमान, अहंकार, ईर्ष्या आदिको रूपमा क्लेशहरूले मनलाई अशान्त पार्छ, छटपटाहट पैदा गर्छ । यसलाई सांसारिक दुःखहरू भनिन्छ ।

यी सांसारिक दुःखहरू तथा चित्त क्लेशहरूका उद्गमस्थान अज्ञान तथा मिथ्यादृष्टि हुन् । प्रज्ञा तथा सम्यक् दृष्टिको मार्गमा लागेर मात्रै यी विकारहरूबाट बच्न सकिन्छ । यसको अचूक औषधिको रूपमा भगवान बुद्धले हामीलाई चार श्रेष्ठ सत्यहरू (चतुरार्य सत्य) को देशना गर्नुभएको छ । आर्यसत्यअर्न्तगतको आठ अङ्गयुक्त मार्ग (अष्टाङ्गिक मार्ग) मा लागेर विकारहरूको अन्त गर्न हामी सक्षम हुन्छौ ।

सामाजिक दुरावस्थाबाट उत्पन्न दुःखहरू

जब समाजमा कुव्यवस्था हुन्छ, जब जीवनलाई अत्यावश्यक सुखसुविधाहरू माथि कुनै एक वर्गले आफ्नो एकलौटि अधिकार जमाइराखेको हुन्छ, जब जनसंख्या विस्फोटको कारण भएको सुखसुविधाका साधनहरू अपर्याप्त हुन्छ, अभाव सिर्जना हुन्छ, जब समाजमा धन र शक्तिको दुरुपयोगको कारण अधिकांश व्यक्तिहरू शोषित-पीडित हुन्छन्, जब सोभो काम गरी समाजमा जिउन पनि असंभव भएर जान्छ, यस्तो अवस्थामा समाजमा सुव्यवस्था कायम गर्नको लागि आवश्यक कदम चाल्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा अधिकांश व्यक्तिहरू पीडित र दुःखी रहन्छन्, थोरैले मात्र समाजमा अधिकार जमाएर बसेका हुन्छन् ।

सारांशमा, हाम्रो जीवनचक्रसित गाँसिएका सुखदुःखहरूमा कुनैलाई हामीले शान्तपूर्वक सहनुपर्ने हुन्छ, कुनैलाई हामीले सुमार्गमा लागेर ध्यनाभावना, मानसिक वाचिक तथा शारीरिक शील पालन र प्रज्ञा तथा सम्यक दृष्टिको बलले हटाउन सक्छौ भने कुनैलाई हामी सबै मिलेर सामाजिक सुव्यवस्था कायम गरेर हटाउन सक्छौ । यसरी नै जीवनचक्र पथमा सबैले शान्ति प्राप्त गर्न सक्नेछन् ।

सबैको शुभ होस् ! मंगल होस् ! सबैले शान्ति पाउन् !

**बुद्धको जन्म, सम्बोधिलाम तथा
महापरिनिर्वाण भएको
त्रि-संयोग दिवस २५५७ औं बुद्ध पूर्णिमाको
उपलक्ष्यमा हार्दिक शुभकामना ।**

CANON Saving & Credit Co-Operative Ltd.

Swayambhu-15, Sanobharyang, Kathmandu

राजीव श्रेष्ठ

बुद्ध धर्ममा यौनको चस्का

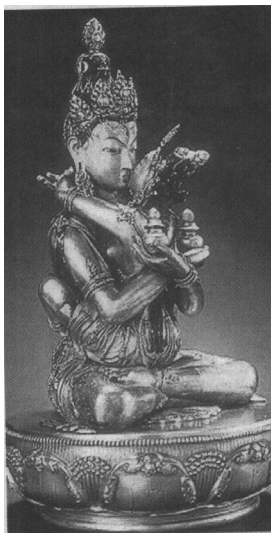
बुद्ध बौद्ध धर्मका आविष्कारक होइनन् । आफूले देखेको र भोगेको तथ्यलाई जीवनको दुःख हटाउनका खातिर प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्ने हेतुले बुद्धले लोकहितका बाटो देखाएका थिए । कालान्तरमा बुद्धको यही उपदेशलाई मानिसले धर्मको संज्ञा दिए र आफ्नो अनुकूल विभिन्न सम्प्रदाय विभाजन गरे ।

वास्तवमा मानव जीवनका हरेक भोगाइबाट गौतम बुद्ध विरक्तिएका थिए । उनको जन्म हुँदा असित ऋषिले उनी महान् सम्राट् बन्ने नभए महामानव सन्त हुने भविष्यवाणी गरेका थिए । उक्त भविष्यवाणीबाट डराएका उनका पिता राजा शुद्धोदनले छोरा सन्त बनेर नहिँडून् भनेर सिद्धार्थ गौतमको सुख-सयलमा विशेष ध्यान पुऱ्याई उनका निम्ति तीनवटा ऋतु अनुरूपका बेग्लाबेग्लै महल निर्माण गरिदिएका थिए । ती महलमा सुन्दरी मन बहलाउँथे । राजकुमारको मन अन्यत्र नअलमलिओस् र सांसारिक भोगमा अभ्यस्त बनून् भन्ने उद्देश्यले उनका पिताले सिद्धार्थ गौतम १६ वर्ष पुग्नेबित्तिकै बिहेका लागि कन्या पठाउन शाक्यहरूलाई आह्वान गरे । शाक्यहरूको जवाफ थियो- 'यी नवयुवक हड्काकट्टा र उपयुक्त देखिए पनि कुनै कलाकौशल जान्दैनन् । उनले आफ्ना श्रीमतीलाई सन्तुष्ट राख्न सक्दैनन् । तसर्थ आफ्ना कन्या पठाउन सक्दैनौं ।' उनीहरूको संकेत शाक्यमुनिको पौरुषत्वमाथि नै थियो ।

बौद्ध वाङ्मय 'ललितविस्तर' मा उल्लेख भएअनुसार राजाको आग्रहलाई लत्कारेपछि गौतम बुद्धले लोकजनको उद्देश्य बुझेर सुत्ने समयमा जानी-जानी आफ्ना पुरुष अंगहरू खुल्ला राखेर सुत्थे । पछि पाँच सय शाक्यहरूले राजकुमार सिद्धार्थका निम्ति आफ्ना कन्याहरू पठाउँदा पिता शुद्धोदनले एक

“ अनुत्तर योगको पहिलो चरणमा बोधिसत्त्वले आफू नियन्त्रित यौनका परिकल्पना गर्छन्, जसलाई साधन वा माध्यम बनाएर मुक्तिसम्म कसरी पुग्न सकिन्छ भन्ने परिकल्पना गर्छन् । अन्तिम चरण 'मैथुन' मा आफ्ना पार्टनरसित यौन संसर्गमा ध्यानमग्न भएर आलिंगनबद्ध रहन्छन् र निर्वाण वा मोक्षको बाटो पहिल्याउने कोसिस गर्छन् । यस्तो यौन संसर्ग केवल शारीरिक सुखका लागि नभई तान्त्रिक जप, पूजा-विधिद्वारा आफूलाई मोक्ष प्राप्तिरित उन्मुख गराउनका लागि गरिने भएकोले असाधारण मानिन्छ । ”

कन्या छान्न राजकुमारलाई अन्हाए । बौद्ध वाङ्मयमा सिद्धार्थ गौतमका पत्नीको नाम यशोधरा छ । तर ललितविस्तरमा भने राजकुमारको मन 'गोपा' भन्ने कन्यामा अड्किएको तर उनका पिताले आफ्ना छोरीसित बिहे गर्न पहिले राजकुमार सिद्धार्थले धनुर्विद्या, चित्रकला, गणित लेखनजस्ता थुप्रै विषयमा निपुणता सिद्ध गर्नुपर्ने सर्त राखेको र सिद्धार्थले त्यसलाई प्रमाणित गरेपछि गोपासित विवाह भएको उल्लेख छ । यद्यपि अन्य बौद्ध साहित्यअनुसार यशोधरासँग नै उनको आधिकारिक विवाह भएको उल्लेख छ ।

राजकुमार सिद्धार्थ यौन र क्षणिक सांसारिकतामा विश्वास नगर्ने भएकोले कुनै पनि पत्नीसित सिद्धा यौन सम्पर्क नराखेको तथ्य पनि वर्णित छन् । पिता शुद्धोदनले दरवारबाहिर पाइला टेक्ने भए आफूलाई एउटा नाति जन्माइदिन सर्त राखेपछि सिद्धार्थ गौतमले यशोधराको पेटमा एउटा औंलाले छोएर उनलाई गर्भवती तुल्याएका थिए ।

“बौद्धचरित्र” नामक एक अर्को ग्रन्थमा उल्लेख भएअनुसार घर छाड्ने रातमा गौतमले आफ्ना खोपीमा रहेका नर्तकी युवतीहरूको हाउभाउ जरस्तै थाकेर सुतेको अवस्थामा उदाङ्गो शरीरका गुप्ताङ्गहरू देखेर विरक्तिपछि उनी निर्वाणको खोजीमा सन्यासी बनेर हिँडेका हुन् । शरीरलाई विभिन्न कष्ट दिएर आफूले खोजेको ज्ञान प्राप्त हुने भएपछि उनले एउटी सुकोमल कन्या सुजाताले दिएको खीर भोजन गरेर पिपलको रूखमुनि ध्यान बसेपछि मात्र ‘बुद्धत्व’ प्राप्त गरेका थिए ।

बुद्धधर्ममा १८ वटा शाखा-प्रशाखाहरू भए पनि थेरवाद, महायान तथा तन्त्रयान तीन सम्प्रदाय प्रमुख छन् । यीमध्ये पनि तन्त्रयान निकै प्रसिद्ध मानिन्छ । बाह्रौं शताब्दीतिर तिब्बतमा तन्त्रयानका पनि चार उपशाखा वज्रयान, सांभायान, मन्त्रयान र कालचक्रयानले विशेष महत्त्व राख्छन् । नेपालमा तन्त्रमन्त्रसहित पूजाविधि अपनाई बुद्धधर्मको पालना गर्नेलाई वज्रयानी बौद्ध भनिन्छ । मुख्यतः वज्राचार्यहरू र केही शाक्यहरू यस शाखाका बाहक हुन् । हुन त बुद्ध स्वयंले आफ्नो जीवनकालमा यौनलाई महत्त्व नदिएका भए पनि उनको निर्वाण (मृत्यु) पछि यी सम्प्रदायमा लागेका मानिसले यौनलाई पनि धर्मको साधनाको प्रमुख अङ्ग बनाए । खासगरी तन्त्रयानमा यौनजन्य योग, तन्त्रमन्त्र तथा गूढ चिन्तनलाई धर्मको प्रमुख लक्ष्य अर्थात् निर्वाण प्राप्त गर्ने मुख्य साधनको रूपमा हेर्न थालियो ।

यौन भनेको यस्तो विषय वस्तु हो, जसको लत् छाड्न निकै मुस्किल पर्छ । सायद यही भएर बुद्धका अनुयायीहरूले तन्त्रयानमा यौन वा यौन संसर्गलाई साधनाको रूपमा अपनाए । बुद्धले यौन संवेगलाई रोक्न नसकिने तथ्यलाई जानेर धेरै पहिलो समयसम्म पनि महिलालाई भिक्षुसंघमा प्रवेश दिएका थिएनन् । तर उनकै सौतेली आमा प्रजापतिले आफैं कपाल मुण्डन गरी तेस्रोपल्ट सिद्धार्थ गौतम वैशालीमा आउँदा रोई कराई आग्रह गरेपछि

बुद्धका अनन्य शिष्य आनन्दले महिलालाई पनि बन्न दिनुपर्नेमा जोड दिएका थिए । त्यही समयदेखि महिलाले मौका पाएका थिए । तर अहिले बौद्ध गुम्बामा भिक्षु-भिक्षुणी सँगै बस्ने भएकाले भिक्षुणीहरूमाथि यौन शोषणका घटना नगण्य हुने गरेको पाइन्छ । ललितपुरकी बुना लामा, जो १८ वर्षको उमेरमा धनगढीको एउटा गुम्बामा छाडिएकी थिइन्, उनको यौनकथा जल्दोबल्दो प्रमाण हो । यी सबै विवरणबाट एउटै कुरामात्र प्रमाणित हुन्छ- यौन जुनसुकै समाज, संस्कृति वा धर्ममा पनि निषेध गर्न नसकिने विषय हो ।

बौद्धधर्ममा तन्त्रयानको पनि एक प्रमुख अंगका रूपमा रहेको वज्रयान वास्तवमा वज्रयान अर्थात् वज्ररूपी कठोर साधना एवं मन्त्रयान अर्थात् प्राचीन पवित्र सूत्रहरूको बाटोको समिश्रणरूपी धर्म हो । तन्त्रमन्त्र, पूजापाठ, मुद्रा, मद्य, मांश र मैथुन संलग्न नभएको यसको एउटा आधुनिक स्वरूप भने चीन हुँदै जापानतिर विस्तार भएको पाइन्छ जसलाई ‘सिंगोन’ भनिन्छ । तर भारत श्रीलंका र नेपालमा रहेको वज्रयानको मुख्य तत्त्वभनेकै मन्त्र, मुद्रा, मैथुन, मद्य र मांशको प्रयोग हो । विभिन्न वज्रयानी ग्रन्थअनुसार यस धर्ममा लागेकानिर्वाण पाउन योग्य इच्छुक उम्मेदवारले ध्यानमग्न विभिन्न अवस्थाको पार गर्नुपर्छ, जसका लागि पारंगत गुरुको शरण आवश्यक छ । वज्रयानी बौद्धहरू ‘निर्वाण’ लाई ‘शून्यता’ मान्दछन् र त्यसको अर्को ध्रुव ‘करुणा’ हो । निर्वाण प्राप्त गर्न लालायित बोधिसत्त्वले शून्यताको पदवी प्राप्ति निमित्त करुणाको सहायता लिनुपर्छ । त्यही भएर वज्रयानमा तन्त्रका विविध रूप र परिकल्पनालाई साक्षात्कार गरिएको हुन्छ । यस्तो आकृतिमा ‘यव र यम’ (तिब्बती भाषामा बुबा-आमाको संयुक्त स्वरूप प्रमुख हो, जसमा ती दुई पुरुष-महिलाको समागमलाई केवल शारीरिक सुख प्राप्ति नमानेर दुई विपरीत शक्तिको मिलन जसले मान्छेलाई महान् मोक्षको बाटो अर्थात् निर्वाणमा पुऱ्याउँछ भन्ने अवधारणा प्रमुख रूपले सर्वमान्य छ ।

यही मान्यतालाई आधार बनाएर बौद्ध वाङ्मयमा वज्रयानी बौद्धहरूले 'निर्वाण' पाउन कस्ता चरण पार गर्नुपर्छ भन्ने उल्लेख छ । वज्रयानी बोधिसत्त्वले मुख्य चार साधनाका चरण तय गर्नुपर्छ । कालचक्र तन्त्रमा लेखिएअनुसार तान्त्रिकमा पहिलो दुई चरण क्रियातन्त्र र चर्यातन्त्र हुन् जसमा बोधिसत्त्वले आफ्नो पत्नी वा संगीनीसित कसरी हेराई साटासाट गर्ने, प्रेरणादायक मुस्कान कसरी प्रदान गर्नेजस्ता यौन संसर्गका समयमा गरिने क्रिया सिक्दछन् । क्रमशः तेस्रो र चौथो चरणलाई योगतन्त्र तथा अनुत्तर योगतन्त्र भनिन्छ । यसमध्ये तेस्रोमा आध्यात्मिक ध्यान गर्ने तरिका पोख्नु गुरुले गुप्तरूपमा आफ्ना शिष्यलाई दिन्छन् । तर चौथो चरण सबैभन्दा प्रमुख मानिन्छ, जसलाई दुई भागमा विभाजित गरिएको हुन्छ । अनुत्तर योगको पहिलो चरणमा बोधिसत्त्वले आफू नियन्त्रित यौनका परिकल्पना गर्छन्, जसलाई साधन वा माध्यम बनाएर मुक्तिसम्म कसरी पुग्न सकिन्छ भन्ने परिकल्पना गर्छन् । अन्तिम चरण 'मैथुन' मा आफ्ना पार्टनरसित यौन संसर्गमा ध्यानमग्न

भएर आलिंगनबद्ध रहन्छन् र निर्वाण वा मोक्षको बाटो पहिल्याउने कोसिस गर्छन् । यस्तो यौन संसर्ग केवल शारीरिक सुखका लागि नभई तान्त्रिक जप, पूजा-विधिद्वारा आफूलाई मोक्ष प्राप्तिर्तिर उन्मुख गराउनका लागि गरिने भएकोले असाधारण मानिन्छ । भनिन्छ, अहिले पनि काठमाडौंका केही बौद्ध वज्रयानी अभ्यस्त गुरुहरूद्वारा यस प्रकारको दीक्षा उत्सुक शिष्यलाई प्रदान गरिन्छ ।

तान्त्रिक बौद्धमतअनुरूप कल्पना गरिएका विभिन्न देवदेवीहरू जस्तै भैरव-भैरवी, हेवज्र र उनको नारी संगिनी तथा वज्रसत्त्व र ताराका यही मान्यताका आधारमा बनाइएका मूर्तिहरू समागमरत अवस्थाको देख्न सकिन्छ, जसले साधारण जनमानसमा भ्रम पैदा गराउँछ । वास्तवमा बौद्ध धर्ममा यौन आलिंगनरत देव-देवीको आफ्नै विशेषता छ र यौनलाई साधनाको एक सशक्त माध्यम मानिने भएकोले यो शारीरिक सुखको मात्र बाटो नभएर मोक्ष वा निर्वाण पहिल्याउने मार्गको रूपमा वज्रयानमा वर्णित छ ।

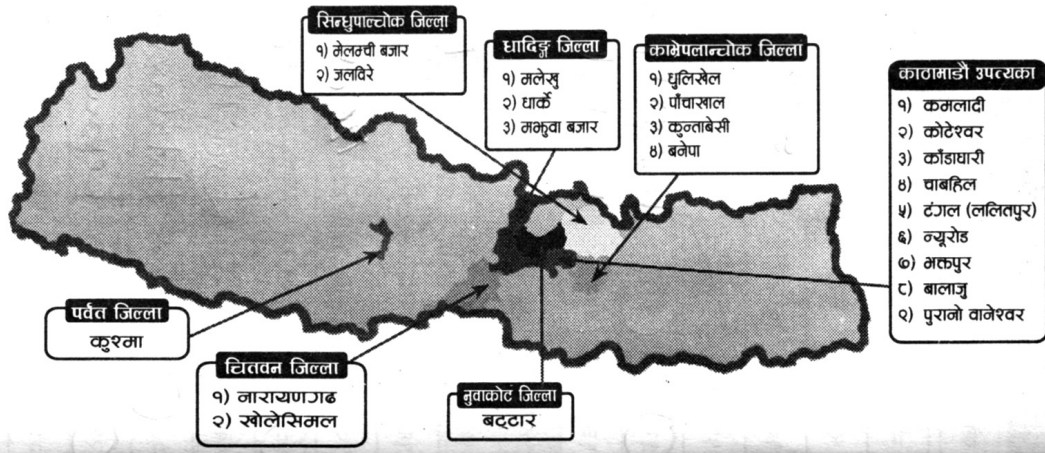
Licensed by NRB as "B" Category Institution

NDEP Development Bank Ltd.
एनडिडिपी डेभलपमेण्ट बैंक लि.

www.ndepbank.com

Corporate Office:
NDEP Building, 125 Bina Marg
Lal Durbar, Kathmandu, Nepal
Tel.: 4256717, Fax: 4253459

सरल, सुलभ तथा सुरक्षित बैंकिङ्ग सेवाको लागि हाम्रो सेवा केन्द्रहरू

बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन्

✍ बुद्धनारायण श्रेष्ठ, सिमाना अध्येता तथा मदन पुरस्कार विजेता

बुद्ध नेपालमा जन्मेका थिए । आजभन्दा २ हजार ५ सय ५७ वर्षअघि बुद्ध नेपालको लुम्बिनीमा जन्मेका हुन् । बुद्धको आमा मायादेवी तिलौराकोटबाट माइती देवदेह जाँदा लुम्बिनी पुगेको बेला प्रसव वेदनाले च्यापी बुद्धको जन्म त्यही भएको थियो । आमाले बच्चालाई जन्म दिँदा सामान्यतया भुईँमा बसेर या पल्टेर दिन्छन् । तर बुद्धको आमा मायादेवीले सालवृक्षको हाँगा समाएर उठेकै अवस्थामा बुद्ध जन्माएकी थिइन् । पौराणिक वृत्तान्तअनुसार बुद्ध जन्मनेबित्तिकै उत्तरतर्फ सात पाइला हिडेका थिए र उनले बोलेका थिए- 'म लोकको ज्येष्ठ हुँ, म संसारको श्रेष्ठ हुँ, म जगत्मा अग्र हुँ ।' बुद्ध जन्मदा उनको शीर तेजमण्डल (सूर्यचक्र) ले घेरिएको थियो । उनलाई राजा शुद्धोदनको छोरा राजकुमारका हैसियतमा 'सिद्धार्थ' भनिन्छ भने भिक्षुका रूपमा 'गौतम' र ध्यानपश्चात् ज्ञानप्राप्तकर्ताका हैसियतमा 'बुद्ध' भन्ने गरिन्छ । उनलाई शाक्य वंशका प्राज्ञ (सिद्ध) का कोटिमा उपदेशकका हैसियतले 'शाक्यमुनि' भन्ने चलन पनि रहेको छ । कसैकसैले सर्वार्थ सिद्ध गर्नसक्ने भएकोले सिद्धार्थ भनिएको भन्ने पनि गरेका छन् ।

ज्ञानोपार्जनका लागि २९ वर्षको उमेरमा बुद्धले तिलौराकोट दरबार छाडी भारतको बोधगया तथा बनारसलगायत विभिन्न स्थानमा गएर बुद्धत्व प्राप्त गरेका थिए । बुद्धत्व प्राप्तिपछि उपदेशकका रूपमा नेपाल फर्केका थिए । शान्ति, अहिंसा, परमोधर्म जस्ता उनको उपदेश विश्वभर प्रख्यात रहेको छ र यसैलाई 'बुद्धिजम्' मानिएको छ । उनको जन्म पूर्णिमा तिथिमा भएको थियो भने असी वर्षको उमेरमा पूर्णिमा तिथिकै दिन देहान्त भएको थियो ।

शाक्यमुनी सिद्धार्थ गौतम बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन् भन्ने अनेक प्रमाण छन् । त्यस्ता प्रमाणहरूमध्ये बुद्ध जन्मेको ३५० वर्षपछि भारतका सम्राट अशोकले बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीमा निर्माण गरेको साढे ६ मिटर अग्लो

„बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन् भनी यत्तिका प्रमाण हुँदाहुँदै पनि छिमेकी मित्र देश भारतले बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भनी मिथ्या प्रचार गर्दै आएको छ । उत्तरप्रदेश राज्यको सिद्धार्थनगर जिल्लाअन्तर्गत पिप्रहवा गाउँमा बुद्ध जन्मेका हुन् भनी भारतले भन्ने गरेको छ । कहिले चाहिँ उडिसा राज्यको कपिलेश्वर बुद्धको जन्मस्थल हो भन्ने गरेको छ । विद्यालय तथा महाविद्यालयको शैक्षिक कोष किताबमा बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भनी पठन-पाठन गर्ने गरिएको छ । „

'अशोक स्तम्भ' नै ज्वलन्त प्रमाणका रूपमा रहेको पाइन्छ । यस स्तम्भमा पाली भाषामा 'हिदबुधे जाते सक्थमुनि' अर्थात् 'यहाँ बुद्ध शाक्यमुनिको जन्म भएको' भन्ने सूचीबद्ध विवरण शिलापत्रमा कुँदिएका छन् । यसबाहेक लुम्बिनी बुद्धको जन्मस्थल हो भनी संयुक्त राष्ट्रसंघको युनेस्कोले विश्वसम्पदा सूचीमा सन् १९९७ मा सूचीकृत गरेको छ । यसका साथै जर्मनी, जापान, क्यानडाजस्ता विभिन्न देशका पुरातत्त्वविद्हरूले उत्खनन् गरी लुम्बिनी क्षेत्रको निर्माण सामग्री २५ औँ सय वर्ष पुरानो भएको प्रमाणित गरी बुद्ध यही जन्मेका थिए भन्ने अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार पारेका छन् । यसै कारणले जापानी आर्किटेक्ट केन्जो टाँगोले सन् १९७८ मा लुम्बिनी गुरु योजना तयार पारेका थिए । यसरी लुम्बिनीमै बुद्ध जन्मेको प्रमाणित भएका कारणले विश्वका विभिन्न देशहरूले लुम्बिनी क्षेत्रमा करोडौँको लागतमा बुद्ध प्यागोडा शैलीमा भवन, चैत्य, मठ, मन्दिर बनाएका छन् । उनीहरू लुम्बिनीलाई 'बुद्धिजम् डेस्टिनेशन' बनाउन लागिपरेका छन् ।

बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन् भनी यत्तिका प्रमाण हुँदाहुँदै पनि छिमेकी मित्र देश भारतले बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भनी मिथ्या प्रचार गर्दै आएको छ । उत्तरप्रदेश

राज्यको सिद्धार्थनगर जिल्लाअन्तर्गत पिप्रहवा गाउँमा बुद्ध जन्मेका हुन् भनी भारतले भन्ने गरेको छ । कहिले चाहिँ उडिसा राज्यको कपिलेश्वर बुद्धको जन्मस्थल हो भन्ने गरेको छ । विद्यालय तथा महाविद्यालयको शैक्षिक कोष किताबमा बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भनी पठन-पाठन गर्ने गरिएको छ । भारतीय टुरिस्ट गाइडले विदेशी पर्यटकहरूलाई बुद्धको बुवा राजा शुद्धोदनको दरबार भारतको पिप्रहवामा रहेको छ भन्दै बुद्ध भारतमा जन्मेका थिए भनी भ्रम फैलाउने गरिन्छ । उदाहरणार्थ, गएको वर्ष फागुन २४ मा दिल्लीको 'टप ट्राभल्स' ले ३ वटा ठूला बसमा १०३ भितनामी बौद्ध धर्मावलम्बीलाई लुम्बिनी भ्रमणपछि तिलौराकोट भ्रमण गराएको थियो । भ्रमणको क्रममा सोनु जयसवालनामक भारतीय पथ प्रदर्शकले पर्यटकहरूलाई यी पुराना भग्नावशेष बुद्धस्थलका एउटा भाग मात्र हुन् भन्दै भगवान् गौतम बुद्धको बाबु राजा शुद्धोदनको राजप्रासाद भारतको पिप्रहवामा भएको बताए । त्यस बखत कान्तिपुर सञ्चारकर्मीले किन गल्ती जानकारी गराएको भनी भारतीय पथप्रदर्शकसमक्ष जिज्ञासा राख्दा ती पथप्रदर्शकले भने- 'मैले यस्तै पढेको र जानेको हुनाले यस्तै भनेको हुँ ।' यसबाट बुद्धको जन्मस्थलबारे कुन तहसम्म भ्रम प्रैदा गरिएको रहेछ भनी बुझ्न सकिन्छ । यसले नेपाली मात्रलाई नभई विश्वकै सत्यनिष्ठ व्यक्तिहरूका निम्ति पनि चिन्ताको विषय उत्पन्न गरेको छ ।

वास्तवमा राजा शुद्धोदनको दरबार नेपाल-भारत सीमाबाट १३ किलोमिटर उत्तर नेपालको कपिलवस्तु जिल्लास्थित तिलौराकोटमा पर्छ । हाल यो पुरातात्विक भग्नावशेषका रूपमा रहेको छ । भारतले नक्कली दरबार सीमारेखाबाट भारततर्फ १ किलोमिटर दक्षिण पिप्रहवामा बनाई बुद्धको जन्मस्थलबारे मिथ्या प्रचार प्रसार गर्ने गरेको पाइन्छ । लुम्बिनीमा मायादेवीको मन्दिर भत्काई जिर्णोद्धार गर्दा त्यहाँको पुरातात्विक एउटा ईटालाई दश हजार रूपैयाँमा र ईटा जडान गर्ने सुर्कीको धुलो सामग्री प्रतिकिलो पचास हजार रूपैयाँमा रातसाँझ तस्करी गरेर बेच्ने हामी नेपाली नै हौं । अनि भारतले ती पुराना सामग्री पिप्रहवामा लगेर नयाँ सामग्रीमा मिसाई निर्माण कार्य गरेको बुझिन्छ । यसरी भारतले बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भनी प्रमाणित गर्न खोज्दैछ ।

यहाँ जिज्ञासा उत्पन्न हुन्छ आखिर भारत किन

यस्तो गर्छ र बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भनी किन भन्ने गर्छ ? यसको जावाफमा राजनीतिक र आर्थिक कारण रहेको हुनसक्छ । भारत विश्वको ठूलो प्रजातान्त्रिक मुलुक छँदाछँदै पनि शान्तिका प्रतीक गौतम बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भनी आफ्नो देशको नाम अझ माथि उकाल्न यस्तो गरिएको हुनसक्छ । भारत चीनभन्दा अगाडि बढ्दै गयो भने अमेरिका तथा पश्चिममा मुलुकले भारतलाई अझ बढी मुलाहिजा गर्नेछ भन्ने धारणाले पनि यस्तो गरिएको हुनुपर्छ । यसबाहेक छिमेकी मुलुकलाई जेजस्तो गरे पनि हुन्छ भन्ने मनोवैज्ञानिक प्रवृत्ति प्रदर्शन गर्न पनि हुनसक्छ ।

भारतले बुद्ध उसको देशमा जन्मेको हो भन्ने कुरामा 'परालको त्यान्द्रोको सहायता' लिन खोजेको छ । बुद्धले शिक्षा-दिक्षा हासिल गरी बुद्धत्व प्राप्त गरेको स्थान भारतमा भएको हुनाले यसै कुरालाई परालको त्यान्द्रोको रूपमा लिएको हुनुपर्छ । बुद्धले भारतको सारनाथमा पहिलो पटक शिक्षा लिएका थिए भने कुशीनगरमा महापरिनिर्वाण प्राप्त गरेका र बोधगयामा बुद्धत्व प्राप्त गरेको तथा भारतकै कुशिनगरमा उनको देहान्त भएको हुनाले बुद्ध भारतमा जन्मेका भनी भ्रम पार्न बेला मौकामा भन्ने गरेको छ । यसै सन्दर्भमा अर्को प्रसङ्ग उल्लेख गर्न मिल्छ या मिल्दैन । तथापि सगरमाथामाथि पहिलो पटक पाइला टेक्ने नेपालका तेन्जिङ शेर्पालाई भारतले भारतीय बनाई छाड्यो । बुद्धको जन्मस्थलबारे पनि भारतले यस्तै गर्न खोजेको हो कि भन्ने भान नेपाली समाजमा पर्न गएको छ ।

बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भनी भारतले प्रचार गर्नुका पछाडि आर्थिक कारण पनि रहेको छ । विश्वका विभिन्न देशका लगभग ५० करोड (चीन बाहेक) जनसंख्या बुद्धधर्मावलम्बी छन् । उनीहरूमध्ये बहुसंख्यक प्रतिशतका व्यक्ति एक पटक बुद्धको जन्मस्थल टेक्ने अभिलाशा राख्छन्, चाहे धार्मिक दृष्टिकोणले होस् या व्यक्तिगत इच्छा भ्रमणका कारणले होस् । संयुक्त राष्ट्रसंघका वर्तमान महासचिव बानकि मुनको सानैदेखिको इच्छा जीवनमा एक पटक बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीको भ्रमण गर्ने रहेकोमा २०६५ कात्तिक १७ मा उनले लुम्बिनीको दर्शन गरेका थिए । दर्शनका समय उनले भनेका थिए- 'संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवको हैसियतमा म अन्तस्करणदेखिनै आशा राख्छु कि बुद्धको दर्शन र उपदेशले विभिन्न संस्कृति र सम्प्रदायका

मानिसलाई सुख, शान्ति र मेलमिलापमा आवद्ध गरिराख्ने छ ।' यसैगरी थाइल्यान्डका भूतपूर्वप्रधानमन्त्री थाक्सिन सिनावत्राले २०६८ पुस २ मा मायादेवी मन्दिरभित्र र अशोकस्तम्भ अगाडि प्रार्थना गरेका थिए । धेरै अधिदेखि बुद्धको जन्मस्थल भ्रमण गर्ने इच्छा गरेको कुरा आगन्तुक पुस्तिकामा लेख्दै उनले लुम्बिनी दर्शन गर्ने आफ्नो सपना साकार भएको कुरा व्यक्त गरेका थिए । यस प्रसंगमा विश्वका करोडौं बुद्धधर्मावलम्बी पर्यटक भारतमा भित्र्याएर प्रतिवर्ष अबैँ डलर आर्जन गर्न बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भनी भ्रम फैलाउने गरेको बुझिन्छ ।

यस्तो भ्रमको एउटा उदाहरण प्रस्तुत गरौं । यस पंक्तिकारसमेत सम्लग्न रहेको नेपालको प्रतिनिधिमण्डलले हालै श्रीलंका भ्रमण गर्ने अवसर पाएको थियो । कोलम्बोको औपचारिक कार्यतालिका सम्पन्न भएपछि हामीलाई ०७० वैशाख १० गते क्यान्डी शहरको दलदा मल्लिगवामा रहेको बुद्धको 'टेम्पल आफ् टुथ रेलिक' अवलोकन गर्न लगियो । त्यहाँ हामीलाई मन्दिरको अन्तर्राष्ट्रिय मामिलाका निर्देशक गामिनि बन्दरासँग पनि भेट गराइयो । कुरै-कुरामा उनले बुद्ध भारतमा जन्मेको कुरा उल्लेख गरे । मैले प्रतिवाद गर्दै बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन् भने । यसको जवाफमा उनले नेपाल भारतको एक प्रान्त हो भने । त्यसपछि रातोपिरो हुँदै हामीले एकै स्वरमा भन्यौं- कदापि होइन । नेपाल परापूर्वकालदेखि स्वतन्त्र हिमाली राष्ट्र हो । यो कसैको अधिनमा कहिल्यै परेको छैन । यति भन्दै मैले 'बुद्ध वाज बर्न इन नेपाल' लेखिएको भिजिटिङ् कार्ड थमाउँदै भने- कृपया आफ्नो भनाइ सुधार गर्नुहोस् । त्यसपछि उनको अनुहार कच्चाक-कुचुक परेजस्तो भयो र उनले भने- म अध्ययन गर्छु, सुधार गर्छु । यहाँ जोड्न खोजिएको कुरा चाहिँ बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भन्ने भ्रामक प्रचार कति गहिराइसम्म पुगेको रहेछ, यस्ता उदाहरणबाट थाहा पाउन सकिन्छ ।

अब नेपालले के गर्ने ?

नेपालमा विभिन्न प्रकारका राष्ट्रिय चिन्तन, मनन र भनाइको कमी छैन । तर कार्यान्वयनमा सख्त कमी र कमजोरी सँधै रहिआएको छ । अब बुद्धको जन्मस्थलबारेको मिथ्या प्रचारलाई हटाउन नेपालले उदासिनता देखाइरहनु हुँदैन । यसका लागि ठूलो तामभाम गरिरहनु पर्दैन । करोडौं धनराशि खर्च गर्नु पर्दैन । चाहिन्छ त, एउटा सानो

प्रतिबद्धता । यस्तो प्रतिबद्धता निम्न माध्यमद्वारा कार्यान्वयन गर्न गराउन सकिन्छ ।

कागजी तथा विद्युतीय माध्यम

प्रथमतः मन्त्री परिषद्को निर्णयद्वारा मन्त्रालयदेखि जिल्ला तथा गाविससम्मका सरकारी/अर्ध सरकारी कार्यालयहरूको लेटर प्याडको पुछारमा 'बुद्ध नेपालमा जन्मेका थिए' भनी उल्लेख गर्नुपर्छ । यसैगरी पदाधिकारीको भिजिटिङ् कार्डको पुछारमा पनि उल्लेख गर्ने परिपाटी चलाउनु पर्छ । विभिन्न निकायका ब्रोशर, पम्प्लेट, परिचयपत्रको पुछारमा यसै गरी लेखिनु सान्दर्भिक हुन्छ । विभिन्न निकायको वेब साइट, होम पेजमा 'बुद्ध वाज बर्न इन नेपाल' उल्लेख गरिनु पर्छ । प्रत्येक इ-मेलको पुछारमा यही कुराको टेम्प्लेट अवलम्बन गर्नुपर्छ ।

भौतिक माध्यम

अन्तर्राष्ट्रिय तथा आन्तरिक विमानस्थलको आगमन कक्षमा ठूलो अक्षरले 'वेलकम टु द कन्ट्री अफ बुद्ध' र प्रस्थान कक्षमा 'बुद्ध वाज बर्न इन नेपाल' लेख्ने प्रचलन धेरै प्रभावकारी हुनसक्छ । होटेलको 'चेकइन काउण्टर' को भित्तामा तथा वाणिज्य बैंकमा यसै गरी लेखी पर्यटकले पैसा कारोबार गरेको रसिद तथा हवाईयात्रुको अध्यागमन कार्डको पुछारमा पनि अनिवार्य रूपले उल्लेख गर्ने परिपाटी बसालिनु पर्छ । राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री, मन्त्री तथा सचिवका विदेशी भेटघाट गर्ने कार्यकक्ष भित्ताको सुहाउँदो ठाउँमा सुहाउँदो अक्षरमा अङ्कन गर्नु बढी प्रभावकारी हुनसक्छ ।

भारत र चीनको सीमा-नाकामा बनिएका सीमाद्वारमा एकदमै प्रभावकारी ढङ्गले 'बुद्ध वाज बर्न इन नेपाल' लेखिएकै हुनुपर्ने व्यवस्था गरिनु पर्छ । सीमावर्ती जिल्लाका अदालत, प्रहरी, भन्सार, अन्तशुल्क, अध्यागमन कार्यालय, विद्यालयले पनि यिनै कुरालाई पछ्याउनु पर्छ । यसैगरी निजी क्षेत्रका नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ, नेपाल उद्योग परिसंघ जस्ता उद्योगी व्यवसायीले यस कुरालाई अनुशरण गर्न सरकारले अनुरोधपत्र पठाउनु पर्छ ।

कूटनीतिक माध्यम

विदेशस्थित नेपालको दूतावास, नियोगमा राजदूतको भेटघाट कक्ष तथा भिसा काउण्टरमा पनि यस्तै प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने निर्देशन गर्नुपर्छ । दूतावासको लेटर

प्याड, राजदूतको भिजिटिङ कार्ड, नेपाली भीसा स्टिकरको पुछारमा 'बुद्ध वाज बर्न इन नेपाल' लेखिएमा बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन् भन्ने सन्देश व्यापक रूपमा विश्वभर प्रचार प्रसार हुनसक्छ ।

यस्तैगरी संयुक्त राष्ट्रसंघ, अन्तर्राष्ट्रिय निकाय तथा विदेशी सभा, सम्मेलन, बैठकमा नेपाली पदाधिकारी प्रतिनिधिको भाषणको अन्त्यमा 'थ्याङ्क यु, बुद्ध वाज बर्न इन नेपाल' भन्ने परिपाटी पनि अपनाउन सकिन्छ । विश्वका कतिपय मुस्लिम देशका पदाधिकारीले अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनको भाषणमा 'विस्मिल्लाह हिर रहमा निर रहिम' भनी भाषण सुरु गर्ने गरेका छन् भने नेपाली पदाधिकारीले बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन् भनी भाषण टुग्याउन किन नहुने ? यसमा अप्ठेरो मान्नुपर्ने कुनै कारण रहँदैन । विदेशीलाई उपहार प्रदान गर्दा 'शान्ति र समृद्धिका प्रतीक बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन्' भनी उपहारमा लेख्नु अन्तर्राष्ट्रिय परिप्रेक्षमा कुनै अतिशयोक्ति हुने देखिँदैन । यसबाट दूरगामी सन्देश प्रवाह हुनजान्छ ।

अन्तिम

बुद्ध भारतमा जन्मेका हुन् भन्ने भ्रामक प्रचारलाई चिर्न हाम्रो सरकारी तवरबाटै सशक्त भूमिका खेल्नुपर्ने

समय आएको छ । देश र विदेशसम्म पहुँच पुगेका सञ्चारमाध्यमद्वारा बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन् भन्ने सशक्त सन्देश प्रवाह गराउने परिपाटी मिलाउनु पर्छ । स्मरणीय छ न्यूज टुएन्टीफोर टेलिभिजनमा रबि लामिछानेले गत चैत २९ मा ६२ घण्टा 'बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन्, नेपाललाई विश्वले चिन्नेछ' नामक यस पवित्रकारलाई समेत अन्तरवार्तामा सरिक गराइएको सबभन्दा लामो म्याराथुन टेलिभिजन वार्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरेका थिए । यसले गिनिज बुक अफ ओल्ड रिकर्ड प्राप्त गर्‍यो । यहाँ उल्लेख गर्न खोजिएको कुरा यस्ता कार्यक्रम राष्ट्रियता संरक्षणका लागि बढी प्रभावकारी हुन सक्छन् ।

यसैगरी बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन् भन्ने ठोस प्रमाण र अन्तर्राष्ट्रिय मान्यतासमेत सम्लग्न गरिएको पुस्तिका हिन्दी, चिनियाँ र अंग्रेजी भाषामा तयार गरी खास गरेर भारत र चीनमा व्यापक रूपले विक्री वितरण गर्ने चाँजोपाँजो मिलाउनु पर्छ । यसबाट बुद्ध नेपालमा जन्मेका हुन् भन्ने सन्देश विश्वभर प्रवाह हुनसक्छ । बुद्धजयन्तीका अवसरमा सरकारमा रहेका पदाधिकारीलाई यस कार्यका लागि शाक्यमुनी सिद्धार्थ गौतम बुद्धले सदबुद्धि प्रदान गरुन् भनी कामना गर्दछु ।

अञ्जन सम्वत्को

रमणीय

वैशाख पूर्णिमा

- प्रा. स्वस्ति रत्न शाक्य

अञ्जन सम्वत् अर्थात्ठ सालको रमाईलो वैशाख पूर्णिमा शाक्य कुमार सिद्धार्थको जन्म भएको यो पुष्य-पूर्णिमा । १

अञ्जन सम्वत् एक सय तिन सालको वैशाख-पूर्णिमा शाक्य कुमार सिद्धार्थ संबोधि ज्ञानले बुद्ध भएको पूर्णिमा । २

अञ्जन सम्वत् एकशय अर्चालिस सालको पुष्य-पूर्णिमा बुद्ध पैतालिस वर्ष उपदेश गरी निर्वाण भएको पूर्णिमा । ३

बुद्ध निर्वाणको सम्फनामा बुद्ध सम्वत् चले यसै पूर्णिमामा तीन घटना यादमा मनाए बुद्धजयन्ती यसै पूर्णिमामा । ४

पच्छिस शय सन्ताउन्नौ वर्ष हो यो बुद्धनिर्वाण-पूर्णिमा बुद्ध भएको छब्बीस शय एक वर्षको हो यो बुद्ध-पूर्णिमा । ५

सिद्धार्थको छब्बीस शय छत्तिशौ यो जन्मजयन्ती-पूर्णिमा हामी नेपालीले नबिसौं अञ्जन सम्वत्को वैशाख-पूर्णिमा । ६

चित्त शुक्ल प्रतिपदा अञ्जन सम्वत्को नववर्ष दिन यो हामी सम्पूर्ण नेपालीको मौलिक नववर्ष हो यो । ७

हामी नेपालका नेपाली प्रयोग गरौं यो अञ्जन सम्वत् नेपालको संस्कार र संस्कृति हामी नेपालीले नै बचाऔं । ८

बुद्धधर्म : प्राज्ञिक अध्ययन एक अवसर तथा अर्को चुनौति

✉ कोण्डन्य, बुद्धविहार भृकुटीमण्डप, gkondany@gmail.com

१) प्रस्तावना तथा विषय प्रवेश :

शाक्यमुनी बुद्धको जन्म (ई.पू. ६२३) लुम्बिनीमै भएको अविवादित तथ्यलाई सम्राट अशोकले राजन लगाएको अशोक स्तम्भमा उत्कीर्ण "हिद बुध जाते शाक्यमुनीति" (यहाँ शाक्यमुनि बुद्धको जन्म भएको हो), "हिद भगवं जातेति लुम्बिनी गामे" (यहाँ भगवान् बुद्ध जन्मनुभएको लुम्बिनी ग्राममा) ब्राह्मी-लिपिको ऐतिहासिक अभिलेखकीय प्रमाणले पुष्टि गरेको छ । यसरी नै चीनीया यात्री फाहियानको "लुनमिन्" ह्वेनसाङ्गको "ल-फ-नि", रिपुमल्लको रिपुमल्लशिवरं जयतु १२३४, उत्खननबाट प्राप्त "सिद्धार्थ जन्मस्मारक शिला (Marker Stone)" ले बुद्धको जन्म वर्तमान नेपाल राष्ट्रको मानचित्रभित्रकै लुम्बिनी हो भन्ने कुरालाई निर्विवाद सत्य ठहर्‍याएको छ ।

बुद्ध-जन्मभूमि राष्ट्र नेपालमा बुद्ध, बुद्धधर्म, बौद्ध-दर्शन, इतिहास, संस्कृति, कला, पुरातत्त्व, साहित्य आदि क्षेत्र सन्तोषजनक रूपमा विकास हुनसकेको छैन । विश्वशान्तिको मुहान "लुम्बिनी" आज शान्तिगामी सबैको चासोको विषय हुँदैछ । लुम्बिनी नेपाल राष्ट्रकै लागि धर्मगौरव एवं प्रतिष्ठाको विषय हो भने लुम्बिनीले अन्तर्राष्ट्रिय जनगतकै ध्यान खिचिरहेको सुनौलो अवसरलाई सम्बद्ध हामीले मौकामा हिरा फोड्नेसरी समयमै विकास कार्यलाई सार्थकता दिन कहिलेसम्म पो सफल हुने हो, यो सोचनीय विषय हो । लुम्बिनीमा जन्मनुभएका विश्वशान्तिका नायक गौतम बुद्धका मानव जीवनोपयोगी नैतिक शिक्षायुक्त धर्म, जीवन-दर्शन, बुद्ध र बुद्धधर्मसम्बन्धी इतिहास, कला, संस्कृतिलगायतको पाटोलाई जीवन्त तुल्याई समयोचित संरक्षण, संवर्द्धन एवं निरन्तरता दिनका लागि प्रभावकारी प्राज्ञिक बौद्ध अध्ययनको खाँचो छ भनी पूर्ति गर्ने बारे अनुसन्धानको अध्यापन एवं सम्बद्ध बौद्ध निकाय, संघसंस्थाहरू निरन्तर लागिपरेकै थिए । आवश्यकता नै आविष्कारको जननी हो भन्ने सम्बद्ध नेपाली बौद्ध अनुयायीहरूले चाहे सामूहिक रूपमा होस् वा चाहे पृथक पृथक रूपमा होस् वा चाहे व्यक्ति विशेषका हैसियतले नै किन नहोस् आखिर

बुद्धधर्मसम्बन्धी प्राज्ञिक अध्ययनका लागि आधाशताब्दीभन्दा अगाडिदेखि सत्प्रयास गरेकै हुन् । थेरवाद, वज्रयान, महायान तीनै समूहले नेपालमा बुद्धधर्मलाई प्राज्ञिक अध्ययन क्षेत्रका रूपमा विकास गर्न विहार, बहाःबही तथा गुम्बा (गोम्पा) धार्मिक क्षेत्रबाट प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूपमा आवश्यकता अनुसार जेजस्ता धार्मिक क्रियाकलाप गरे, धार्मिक एवं सामाजिक गतिविधिलगायत बौद्ध संस्कारजन्य विधि सिकाए-बसाए, धर्मग्रन्थ लेखन तथा अनुवाद गरे, धर्मप्रचार तथा सामाजिक रूपान्तरण हेतु, अनुयायीहरूलाई समेट्दै जुन धर्मचर्या-सामाजिक चर्या-शैक्षिक चर्यालाई निरन्तरता दिएका थिए, त्यसकै उपजस्वरूप वि.सं. २०१६ मा स्थापित नेपालको जेठो विश्वविद्यालय त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा बुद्धधर्म अध्ययन विभागअन्तर्गत उच्चशिक्षा अध्ययन गर्न मार्ग प्रशस्त भए । यसलगत्तै लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय स्थापनापछि समग्र बौद्धहरूले बुद्धधर्मसम्बन्धी प्राज्ञिक अध्ययन क्षेत्रमा ऐतिहासिक उपलब्धिको रूपमा अवसर प्राप्त गरेको अनुभूत गरेका छन् । वस्तुतः नेपालमा बुद्धधर्मसम्बन्धी प्राज्ञिक अध्ययन-अनुसन्धान क्षेत्र प्राप्तिलाई जसरी यौटा ऐतिहासिक उपलब्धिका रूपमा ठूलो अवसर मानिंदैछ, त्यत्तिकै यस क्षेत्रको संरक्षण, संवर्द्धन सुमुचित व्यवस्थापन, सुचारुरूपमा संचालन, भौतिक संरचनागत पूर्वाधारलगायत पक्षको दृष्टिकोणले थप चुनौतिको सामना गर्दै जानुपर्ने सुनिश्चित देखिंदैछ । यसर्थमा बुद्ध-जन्मभूमि नेपालमा बुद्धधर्मसम्बन्धी बौद्धिक/प्राज्ञिक अध्ययन स्वयंमा यौटा अवसर हो भने अर्को दायित्व बोध गर्दै अगाडि बढ्नुपर्ने ठूलो चुनौति हो । नेपालमा बुद्धधर्मसम्बन्धी प्राज्ञिक अध्ययन अवसरको रूपमा कसरी स्थापित भए र यो आफैमा किन र कसरी चुनौति सावित हुँदैछ भन्ने विषयलाई उजागर गर्न करिब ७० वर्षभित्र भएगरेका चुनौतिपूर्ण गतिविधिहरू, जसले प्राज्ञिक अध्ययन-अनुसन्धान थलोलाई अवसरको रूपमा प्राप्त गरेको छ, त्यसै नालीबेलीलाई संक्षिप्त रूपमा यस कार्यपत्रभित्र समेटिने प्रयास गरिएको छ । कार्यपत्रको शीर्षकीय विषय व्यापक देखिएपनि नेपालको सन्दर्भलाई संक्षिप्तमा जानकारीमूलक एवं रचनात्मक सुभावयुक्त तवरले विषयवस्तुलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

राणा शासनको अन्त्यदेखि शाहकालको अन्त्यभई गणतन्त्रात्मक राज्यव्यवस्थासम्म आइपुग्दा नेपालमा बुद्धधर्म, बुद्धशिक्षासम्बद्ध धर्म-दर्शन, इतिहास, कला, साहित्य, संस्कृति आदि विषयक क्षेत्रमा भएको विकासक्रमलाई प्रगतिशीलमुखी नै मान्न सकिन्छ, यद्यपि गतिशीलता तथा समुचित रूपमा जति विकास हुनुपर्ने र गर्नुपर्ने हो त्यसमा हामी सम्बद्ध सरोकारी पक्ष चुकेकाैं हौं ।

२) ऐतिहासिक पृष्ठभूमि :

बुद्धद्वारा प्रतिपादित प्रतीत्यसमुत्पाद सिद्धान्त, चतुरार्यसत्य, अष्टाङ्गिक मार्ग, क्षणिकवाद, अनात्मवाद, अनिश्चरवाद, अभौतिकवाद, विभज्जवाद आदि शिक्षालाई बुद्धधर्मको रूपमा परिभाषित गरिन्छ । बुद्ध-उपदेशित शिक्षालाई सारांशतः त्रिविधशासन अर्थात् शील, समाधि र प्रज्ञारूपी तीन शिक्षाहरूमा विभाजन भएको छ । "पञ्चा नरानं रतनं" अर्थात् प्रज्ञा नै मानिसहरूको रत्न हो भने सो प्रज्ञा विकासका लागि श्रुतमीय, चिन्तामयी र भावनामयी प्रज्ञा-प्राप्ति उपायले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ । धम्मपदमा उल्लेखित बुद्धवचनमृतानुरूप "पञ्चावन्तस्स अयं धम्मो नायं धम्मो दुप्पञ्जस्स" अर्थात् यो धर्म प्रज्ञावानहरूका लागि सिवाय मूर्खहरूका लागि होइन । यसरी तथागत शास्ताले सुरुवातदेखि नै चतुपरिषद् भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक, उपासिकाहरूलाई निरन्तररूपमा प्रज्ञाको विकास गर्न अभिप्रेरित गर्नुभएको थियो । बुद्धशासनकै पहिलो विहार वेलुवनारामदेखि (बाँसको बगैँचा) प्रसिद्ध जेतवनाराम, पूर्वाराम आदि विहारहरू शिक्षा केन्द्रकै रूपमा, सामाजिक रूपान्तरणको रूपमा विकसित भए । वास्तवमा प्राचीन विहारहरू नै वर्तमान शिक्षालय-विद्यालय-विश्वविद्यालयका प्रारम्भिक रूप थिए ।

यसरी बुद्ध-शिक्षालाई जीवनमा उतारेर दुःखमुक्तिको साधना गरी जीवन सार्थक तुल्याउन बुद्धका अनुयायीहरू प्रयत्नरत भए । संगसंगै विस्तारै बुद्धका शिष्यहरू बीच गैर बुद्ध विषयसम्बन्धी अध्ययन गरी तात्कालिक अन्य मत (वैदिक तथा जैन) सँग तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषणको थालनी भएको देखिन्छ । ४५ वर्षसम्मको अनवरत धर्मप्रचारपछि ८० वर्षको उमेरमा बुद्धको महापरिनिर्वाणपछि बुद्धशिक्षा-बुद्धधर्म-बुद्ध-उपदेशलाई कसरी निरन्तरता दिने भन्ने चुनौतिपूर्ण साहसिक अभिभार तेर्सियो । एकाध रूपमै किन नहोस् बुद्धको महापरिनिर्वाणले हाइसन्धो भयो, विनय-नियम/विधिको शासनमा बन्धित हुनु परेन, स्वच्छन्द-स्वतन्त्र हुने अवसर प्राप्त भयो भनी सुभद्र-प्रवृत्तिका कारण भिक्षु महाकाश्यजस्ता आस्थावानहरूको

हृदय छिया छिया हुनु स्वाभाविक थियो । अधर्मको वृद्धि, धार्मिक अर्थको हास विनयको हासलाई ठम्याउन धर्म र विनयको संगायना गर्ने अभिप्राय बोकी सम्पन्न र सोही वर्षको प्रथम धर्मसंगायना (महाधिवेशन) ले बुद्धशिक्षा-उपदेशलाई गतिशीलता दिन मार्गप्रशस्त गरेकाैं हो । १०० वर्षपछि वैशालीमा सम्पन्न धर्मसंगायना र महापरिनिर्वाणको २३६ वर्षपछि सम्राट अशोकको शासनकालमा पाटलीपुत्रमा सम्पन्न तृतीय धर्मसंगायनापछि १८ वटा सम्प्रदायमा विभक्त भए । त्यसैअनुसार आज थेरवाद, महायान, वज्रयान प्रचलित बौद्ध निकायका रूपमा अस्तित्वमा विद्यमान रहेको छ ।

कालान्तरमा अस्तित्वमा रहेका बौद्ध निकायहरूले आवद्ध विहार क्षेत्रमा धर्म-अध्ययन क्षेत्रलाई निरन्तरता दिए । राजगृहसमीप नालन्दा महाविहार एक प्रमुख बौद्ध अध्ययन केन्द्र रहेको पाइन्छ । सन् ११९६/९७ मा मोहम्मद वख्तियार खिल्जिद्वारा यो विहार ध्वस्त भएपछि भारतमा बौद्ध शिक्षाको अवनति शुरु भयो । इस्वीको सातौं शताब्दीमा नेपाल र चीनका राजकुमारीहरू मार्फत् तिब्बत पसेको बुद्धधर्म भोट सम्राट स्रङ्गचङ्ग गम्पोको पालामा राजधर्मको रूपमा स्थापित भयो । आठौं शताब्दीका धर्मराज थिसोङ देउचेनको पालामा भारतीय आचार्यहरू पद्मसंभव र शान्तरक्षितको सकृयतामा सान्धे नम विहार सन् ७७९ मा स्थापना गरे । यो नै तिब्बतमा बौद्ध शिक्षाको पहिलो विद्यालय हो । यसपछि इस्वीको १४ औं शताब्दीसम्म विकसित बुद्धधर्म र दर्शन अध्ययन केन्द्रका कारण भारतवर्षमा लुप्तप्राय बौद्ध शिक्षा पद्धतिलाई कायम राखे । प्राचीन भारतका नालन्दा, वालभि, विक्रमशील, ओदान्तपुरी, जगदल्ल जस्ता बौद्ध विद्यालयहरूमा अध्यापन हुने शिक्षण पद्धति हिमाली क्षेत्रका तिब्बत, मङ्गोलिया, नेपाल, भुटान, सिक्किम, लद्दाख जस्ता बौद्ध क्षेत्रहरूमा अनुशरण गरेको पाइन्छ । वर्तमान समयमा जापान, दक्षिणकोरिया, भारत, थाइलैण्ड, म्यानमार, श्रीलंका भियतनाम, कम्बोडिया, टाइवान, हङ्कङ आदि मुलुकमा आधुनिक विश्वविद्यालयहरू सुविधासम्पन्न अवस्थामा विद्यमान छन् । यसरी नै यूरोप र अमेरिकाका प्रतिष्ठित विश्वविद्यालयहरूमा समेत दशकौं अगाडिदेखि प्राज्ञिक बुद्धधर्मको अध्ययन व्यवस्था भइसकेका छन् । हाल बुद्धको जन्मभूमि राष्ट्र नेपालमा प्राज्ञिक बुद्धधर्मको अध्ययन क्षेत्रलाई ऐतिहासिक उपलब्धि मात्रै ठान्ने वा यसलाई चुनौतिपूर्ण उपलब्धि ठानी निरन्तरताका लागि समाधानका उपाय समेत पहिल्याउँदै जाने भन्ने विकाससम्बन्धी नयाँ आयामिक चिन्तन बहस सुरु हुनु स्वाभाविक हो ।

३) नेपाली बौद्धहरूमा जागरण :

वि.सं. १९०३ देखि निरन्तरता पाएको जहानिया राणाशासनदेखि नेपाली जनताले उन्मुक्ति चलि रहेको समय, जतिबेला भारत वर्षमा श्रीलंकाका अनागारिक धर्मपाल बुद्धधर्मको पुनरुद्धारको भूमिका निर्वाहमा व्यस्त थिए, बुद्धगयाको स्वतन्त्रता आन्दोलन, महोबोधि सभाको गठनले त्यतिबेला नेपाली बौद्धहरूमा समेत प्रभाव पारेकै थियो । सन् १८९५ मा पाल्पाका बडाहाकिम केशर शम्शेर जबरा र जर्मनी पुरातत्त्वविद् फुहररको संयुक्त प्रयासमा बुद्ध-जन्मभूमि लुम्बिनीमा अशोकस्तम्भ प्राप्ति, जगतमान वैद्यले कलकत्ता विश्वविद्यालयमा वाणिज्य शास्त्र अध्ययनरत अवस्थामा अनागारिक धर्मपालको सान्निध्यतामा स्थविरवाद बुद्धधर्मको सँगै बौद्ध साहित्यरत्न हासिलपछि "धर्मादित्य धर्माचार्य" मा परिणत भई सन् १९२३ (वि.सं. १९८०) मा नेपालमा थेरवाद पुनः उत्थान गर्न "नेपाल बुद्धोपासक संघ" स्थापना गरी नेपालमा थेरवाद बुद्धधर्मको पुनरुद्धार हुन सफल भए । उनले कलकत्तामै हुँदा नेपालमा लोप हुनलागेको बुद्धधर्मलाई रक्षा गर्ने गुठी भनी "बुद्धधर्म उद्धार संघ, नेपाल" स्थापना गरे । बु.सं. २४६९ देखि "बुद्धधर्म" र "बुद्धधर्म र नेपाल भाषा," नेपाली नागरिक "हिमालय बौद्ध", "बौद्ध भारत", "The Buddhist India" प्रकाशनले नेपाली बौद्धहरूमा जागरुकता ल्याउन अहम् भूमिका निभाए ।

यसरी नै तिब्बतको खामबाट वि.सं. १९८१ मा नेपाल आउनुभएका क्यान्हा लामा (कुनसाङ लोसेल) ले नेपालमा बुद्धधर्मको जागरणमा नयाँ आयाम थपिदिनुभयो । क्यान्हा लामाबाट प्रेमबहादुर (नानीकाजी) श्रेष्ठले वि.सं. १९८२ मा छिरिङ्ग नोर्बुको उपाध्यायत्वमा महाप्रज्ञा (पलछेन श्यरव) को नाउँले घेलुँ दीक्षा (लामा भिक्षु) भई केरुङ्गबाट नयाँ सन्देश दिए । अरूले पनि दीक्षा लिए । सोही वर्ष श्रावण महिनामा धर्मप्रचारार्थ लागे भनी श्री ३ चन्द्र शम्शेरले महाप्रज्ञा, महाचन्द्र, महाज्ञान, महावीर्य र महाक्षान्तिलाई देशबाट निर्वासित गरे । यसपछि जनतामा आक्रोश बढ्यो, महाप्रज्ञाले पुनः वि.सं. १९८५ मा कुशीनगरमा बर्माका प्रसिद्ध भिक्षु चन्द्रमणि महास्थविरसमक्ष थेरवादी परम्पराअनुसार श्रामणेरदीक्षा प्राप्त गरी आधुनिक नेपालको पुनर्जागरित थेरवाद बुद्धधर्ममा पहिलो प्रव्रजित (भिक्षु १९८८) भिक्षु हुन सफल भए । यसपछि भने धार्मिक, सामाजिक, धार्मिक शिक्षालगायत क्षेत्रमा ठूलो जागरणमूलक कार्य भए । वि.सं. १९९४ मा स्वयम्भू ज्ञानमाला भजन स्थापना भयो । नारीहरूमा जागरणपछि वि.सं. १९८८ मै रत्नपाली, धर्मपाली, संघपालीले अनागारिका दीक्षा धारण गरे ।

राष्ट्र र जनताभन्दा दरवार, राणा खलक, भाइभारदारमै केन्द्रीकृत शासन व्यवस्था, वाक स्वतन्त्रता, प्रकाशन स्वतन्त्रता, धार्मिक-सामाजिक-शैक्षिक स्वतन्त्रतामा ताला लगाई जङ्गी कानून लादिएको बेला बौद्धहरू बीच पनि चेतना जागृत हुनु स्वाभाविक हो । त्यतिबेला भिक्षु महाप्रज्ञा, भिक्षु प्रज्ञानन्द र भिक्षु अमृतानन्दलगायतका व्यक्तित्वले समग्र बौद्ध क्षेत्रमा प्रभाव पारेको थियो । २००१ श्रावण १५ गते जुद्ध शमशेरले ८ जना भिक्षु श्रामणेरलाई देश निकाला गरेपछि बौद्धहरू बीच चेतनामूलक जागरणले सांगठनिक सोचको विकास भयो । परिणामतः ठीक तीन महिनापछि सारनाथमा पनि धर्मोदय सभाको स्थापना भयो । त्यसपछि भिक्षु नारदको नेतृत्वमा श्रीलंकाली धर्मदूत मण्डल नेपाल आएपछि निष्काषित भिक्षुहरूलाई स्वदेश प्रवेशका लागि अन्तर्राष्ट्रिय दबाव पऱ्यो । २००३ सालमा पद्म शमशेरको पालामा स्वदेश प्रवेशका लागि हुकुमी प्रमाङ्गी प्राप्त भयो । यसैबीच धर्मोदय सभाले कालिपोङ्गबाट धर्मोदय मासिक पत्रिकामार्फत् धार्मिक शैक्षिकलगायत नेपाल भाषाप्रति अनुराग जगाउने कार्यमा उर्जा थप्ने कार्य भयो ।

४) परियति शैक्षिक जागरण :

२००७ सालको क्रान्तिलगतै स्थापित प्रजातन्त्रको माहौलसँगै नेपाली बौद्धहरू पनि स्वपहिचान एवं अस्तित्व कायम गर्न उन्मुख हुँदै गए । अखिल नेपाल भिक्षु माहासंघको स्थापनालगत्तै आनन्दकुटी विहारबाट बुद्धधर्म सम्बद्ध नैतिक-शिक्षालगायत विषय वस्तु समेटेर आनन्दकुटी विद्यापीठ शुभारम्भ भयो र समयान्तरालसँगै यस विद्यालयको ख्याति राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा उच्चतरको मान्यता स्थापना भइसकेर पनि हाल नाजुक स्थितिमा गुजिरहेको दुःखद पक्ष हुन् । बुद्धधर्मको माध्यमलाई अंगालेर बुद्धधर्मसम्बन्धी उच्चशिक्षाको व्यवस्थातर्फ सम्बन्धित निकायले राज्य प्रशासनसम्म पहुँच पुऱ्याउनु पर्ने आवश्यकता औल्याउन आनन्दकुटी विद्यापीठले प्रत्यक्षअप्रत्यक्ष रूपमा आयामिक सन्देश दिएकै हो । यसपछि धर्मोदय सभाले २०१३ सालमा चतुर्थ विश्व बौद्ध सम्मेलनको आयोजना गरी अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा नेपाली बौद्धहरूको सम्बन्धलाई विस्तारित गर्ने कार्यमा मजबूत उर्जा प्रदान गरेकै थियो । वास्तवमा यसपछि नेपालमा थेरवाद, महायान र वज्रयानले आ-आफ्नो अस्तित्वका लागि नौलो आयामिक कार्यहरू जसमध्ये शिक्षण पद्धतिलाई समेत के कसरी लाने भन्नेतर्फ सोच्न बाध्य भए । गुम्बा-विहार शिक्षा प्रणालीले पनि केही हदसम्म प्राज्ञिक अध्ययनलाई बल पुऱ्याएको देखिन्छ ।

दिवंगत भिक्षु बुद्धघोष महास्थविरले २०१९ सालमा

शुभारम्भ गर्नुभएको नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षालाई आजसम्म अखिल नेपाल भिक्षु महासंघले पाठ्यक्रम निर्धारित गरी नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा नियमावलीअन्तर्गत संचालन गरिरहेको महत्त्वपूर्ण पाटो हो । हप्ताको एकदिन Sunday Class को आधार मुताविक प्रारम्भिकदेखि कोविद अन्तिम वर्ष (१-१० तहसम्म) को पठन-पाठन सँगै वार्षिक परीक्षाको व्यवस्था भइरहेको छ । आस्थाको केन्द्रका रूपमा जनस्तरमा संचालित नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षामा बु.सं. २५५५ को (वि.सं. २०६८) को वार्षिक परीक्षामा विहारको केन्द्र ५१ परीक्षा केन्द्रबाट १५६१ सहभागी विद्यार्थीहरू मध्ये १३५१ समुतिर्ण भएका छन् भने ११ विद्यालयहरूमा १३५२ सहभागी मध्ये १०६१ गरी जम्मा २४१२ जना उत्तीर्ण भएका छन् । परियत्ति शिक्षा धार्मिक शिक्षा (Monastic Education) नै हो, तर यस नियमाले पनि सुरुदेखि नै बुद्धधर्मसम्बन्धी बौद्धिक/प्राज्ञिक अध्ययन हुनुपर्छ भन्ने मान्यता बोक्दै आइरहेको थियो । लुम्बिनी विश्वविद्यालयअन्तर्गत "थेरवाद बुद्धधर्म" को स्नातकोत्तर अध्ययन प्रारम्भलाई ऐतिहासिक उपलब्धिका रूपमा परियत्ति शिक्षालाई कहाँनिर, कसरी समायोजन गर्न सकिन्छ भन्नेतर्फ अग्रसर भइरहेको छ, जुन अस्वाभाविक होइन ।

५) अनुसन्धान शैक्षिक केन्द्र (Academic Research Centre) को स्थापना :

थेरवादी विहारहरूले परियत्ति शिक्षालाई महत्ता दिई विहार तथा आवद्ध क्षेत्रमा शैक्षिक स्तरलाई निरन्तरता दिए । महायानी गुम्बाहरूमा शेडा शिक्षा पद्धति प्रणालीहरूमा कायम छन् । बौद्धकै तीज्युली इलाकामा साक्या खेम्पो आपे रिन्पोछेज्यूले अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध प्रतिष्ठान (Internation Buddhist Academy) स्थापना गरी माध्यमिक (उमा), प्रमाण (छेमा), अभिधर्म (डोन्पा) र पारमिता (फारछिन) अध्ययन कार्य भइरहेको छ । धर्मकीर्ति बौद्ध अध्ययन गोष्ठी, युवक बौद्ध मण्डल, ब्योम-कुसुम बुद्धधर्म संघ, नागार्जुन इन्स्टिट्यूट, धर्मचक्र अनुसन्धान केन्द्र आदि । विभिन्न बौद्ध संघसंस्थाहरूले समयानुकूल धर्मसम्बन्धी अध्ययन-अध्यापन कार्यमा सरोकारिता देखाउने गरेका छन् । बुद्धधर्म र संस्कृतिको संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्ने कार्यमा पुनर्जागरण गरेर धार्मिक, साँस्कृतिक महिमालाई उजागर गर्ने मञ्चको रूपमा २०४५ सालमा स्थापित लोटस रिसर्च सेन्टरले कार्ययोजना मुताविक अगाडि बढ्ने क्रममा २०४९, २०५५, २०६० र २०६२ सम्ममा ४ पटक बुद्धधर्मसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन गरे लोटसले उपलब्ध नवप्रविधिसहित आफूलाई सूचना केन्द्रको रूपमा विकास गरी स्वदेशी विदेशी संघसंस्थासँग Academic Exchange Programs गरी TU

अन्तर्गत Buddhology मा PGD Course अध्यापन थाले भने हाल लुम्बिनी विश्वविद्यालयअन्तर्गत लोटस एकेडेमिक कलेजले नौलो विषयवस्तुमा आधारित Applied Buddhism (प्रायोगिक बुद्धधर्म) अध्यापन थालेको छ ।

२०३७ सालमा काठमाडौं उपत्यकामा अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध विद्यापीठको स्थापनार्थ प्रारूप, सुर्खेतमा विधानसहित बौद्ध संस्कृति अध्ययन अनुसन्धान प्रतिष्ठान स्थापना, वि.सं. २०५३ मा आनन्द विहार क्याम्पस, वि.सं. २०५४ मा सिद्धार्थ विश्वविद्यालयको बारेमा सर्वसाधारण, शैक्षिक-प्राज्ञिक क्षेत्र, सरकारी निकाय समेत चर्चापरिचर्चा उत्कर्षमा पुगेको थियो । स्वतः स्फूर्तरूपले सिद्धार्थ विश्वविद्यालयलाई सार्थक पार्न भनी धेरै जनशक्ति आस्थाका साथ लागि परेकै हुन् । तर विस्तारै विलायो, कहि सुन्न देख्न पाइएन, हराएकै जस्तो भयो । तर शैक्षिक-प्राज्ञिक तवरबाट भएगरेका जसले जे गरेपनि त्यसले नेपाल सरकारलाई बुद्धधर्मसम्बन्धी अध्ययनको थालनी गर्न गराउन नैतिक दबाब श्रृजना गरेकै हुन् ।

६) त्रिविदिमा प्राज्ञिक अध्ययनको थालनी :

उपरोक्त विविध शीर्षकअन्तर्गत उल्लेखित चुनौतिपूर्ण संघर्षशील आरोह-अवरोहबीच प्राज्ञिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा बुद्धधर्म, दर्शन, कला, संस्कृति, इतिहास, पुरातत्त्व आदि बारे छुट्टै अध्ययन, अध्यापन, चिन्तन-मन्थन, अनुसन्धान हुनुपर्ने अभिप्रायसहित राष्ट्रकै जेठो तथा सबैभन्दा ठूलो त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा बुद्धधर्म प्राज्ञिक अध्ययनको सुरुवात शैक्षिक वर्ष २०५६/५७ देखि शुभारम्भ भयो । त्रि.वि.वि. अन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्त्व (NeHCA) केन्द्रीय विभागको मातहतमा डा. नरेशमान वज्राचार्यको संयोजकत्वमा संचालित बौद्ध अध्ययनको Post Graduate Diploma in Buddhist Studies (PGD) मा ४१ जना विद्यार्थीहरूले उत्साहजनक रूपमा परीक्षामा सामेल भए । २०५७/५८ को दोश्रो समूहको परीक्षामा ४४ जना सहभागी भए । २०५८ मंसिर १५ गते त्रि.वि.वि. ले बौद्ध अध्ययन विभाग छुट्टै संचालन गर्ने निर्णय गरेपछि डा. नरेश मान वज्राचार्य विभागीय प्रमुखमा नियुक्त भए । त्यतिबेला भिक्षु सुदर्शन महास्थविर (दि. २०५९ आषाढ ५), डा. भद्ररत्न वज्राचार्य, डा. नरेशमान वज्राचार्य, मीनबहादुर शाक्य (दिवंगत २०६९ आश्वीन २) डा. मीलनरत्न शाक्य (वर्तमान विभागीय प्रमुख, बौद्ध अध्ययन विभाग, त्रिविदि) सहितको समितिले आयामिक योगदान पुर्‍याएकै हुन् । आस्था र त्याग-तपस्याको भावनासहित विकास कार्यमा निरन्तर लाग्दाको अनुभूति भिन्नै हुन्छ, सम्बद्ध पक्षलाई स्मरण गरिदा

धर्मप्रतिको अनुभूति होला । तर बौद्ध अध्ययनमा स्नातकोत्तरसँगै स्नातकको पाठ्यक्रम निर्धारित, पठन-पाठन थालीनसँगै त्रिविविका अन्य विभागमा लाग्ने गरेको सरुवा रोग बौद्ध अध्ययन विभागमा समेत सरेको, परिणामतः धार्मिक प्राज्ञिक क्षेत्रमा हुनुपर्ने आपसी मैत्रीपूर्ण विधिव्यवहार चिसिंदै गएको भनी भूतपूर्व विद्यार्थी एवं सम्बद्ध क्षेत्रमा अझै चर्चापरिचर्चाको विषय हुने गर्छ । पाठन क्याम्पस, पद्मकन्या क्याम्पस, काठमाडौं क्याम्पसलगायत उपत्यका बाहिर भैरहवा क्याम्पसमा संचालित स्नातकस्तर कक्षा सन्तोषजनक रूपमा संचालन हुन सकेन ।

प्राज्ञिक अध्ययनको संचालन दौरानमै शैक्षिक वर्ष २०५६/५७ सालदेखि संयोगवश काठमाडौं विश्वविद्यालयअन्तर्गत लामागुरु छोक्यी न्यामा रिन्पोछेद्वारा स्थापित राङ ज्युङ येशे शेडा (सेतो गुम्बा, बौद्ध) मा चारवर्षीय बि.ए. अनर्ससहितको अध्ययन सुरुवात भएको थियो । यसरी नै शैक्षिक वर्ष २०५६/५७ देखि महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालयमा उत्तर मध्यमा, शास्त्रीतह हुँदै हाल आचार्यस्तरमा बौद्ध-दर्शनको पठन पाठन सुरु गरिएको थियो । काठमाडौं विश्वविद्यालयअन्तर्गत बौद्धमा संचालित स्नातक र स्नातकोत्तर तहमा अधिकांश विदेशी विद्यार्थीहरू छन् । त्यहाँको व्यवस्थित शिक्षा, आधुनिक प्रविधिसँगै भिजेको नेटवर्किङ्ग प्रणाली, जनशक्ति, प्राविधिक पक्ष कति प्रभावशाली-प्रभावकारी छ भन्ने नेट सर्च गरे थाहा हुन्छ । उहाँहरूको जस्तो नेटवर्किङ्ग प्रविधिको दाँजोमा पुग्न अरुलाई आर्थिक समस्याकै कारणले पिरोलेको हुनसक्छ ।

७) लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयको स्थापना :

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा नेपाली बौद्धहरूको समुचित संस्था धर्मोदय सभाले बुद्ध-जन्मभूमि राष्ट्र नेपालमा बुद्धधर्मसम्बन्धी शैक्षिक केन्द्रको आवश्यकता बारे वि.सं. २०१३ मा आयोजित चतुर्थ विश्व बौद्ध सम्मेलन, २०४२ सालमा सम्पन्न १५ औं विश्व बौद्ध सम्मेलनमा आयोजित राष्ट्रिय बौद्ध सम्मेलनहरूमा बौद्ध विश्वविद्यालयको आवश्यकता बारे निरन्तर रूपमा माग गर्दै आएका थिए । विश्वशान्तिको मुहान पवित्र बुद्ध-जन्मस्थल लुम्बिनीमा सम्पन्न विश्व बौद्ध शिखर सम्मेलन (सन् १९९८) र अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध सम्मेलन (सन् २००१) बाट निर्दिष्ट नेपाली र विश्व जनसमुदायको चाहनाअनुरूप एक अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध विश्वविद्यालयको स्थापना गर्नु वाञ्छनीय भएकोले लुम्बिनी अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध विश्वविद्यालयको स्थापनाका लागि तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्रको शासन कालको प्रथम वर्षमा संसदले लुम्बिनी अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध विश्वविद्यालय ऐन २०५८ का लागि ठूलो अभ्यास गरिएकै हुन् । तर तत्कालीन राजा

ज्ञानेन्द्रले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ७२ अनुसार अध्यादेश नं. २१, दिन : २०६१।८।४ मार्फत हतार हतारमै घोषणा गरिएको अध्यादेश भनिएपनि ६/६ महिनामा समयावधि थप्दै अघि बढ्ने क्रममा नेपालको दोश्रो जनआन्दोलनले विराट रूप धारणा गरेपछि भएको पुनःस्थापित संसदले ६३ सालमा लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय विधेयक पास गरेका हुन् ।

“भगवान् गौतम बुद्धका उपेशलाई विश्वशान्तिका लागि मार्गदर्शक सन्देशका रूपमा स्वीकार एवं अनुशरण गरी शान्ति, बुन्धुत्व, मैत्री तथा सद्भाव प्रवर्द्धन गर्न, शिक्षामा गुणस्तर कायम गरी बौद्ध-दर्शन, साहित्य, शिक्षा र संस्कृतिको अध्ययन, अध्यापन र अनुसन्धान कार्यका लागि उच्चतहका शिक्षण संस्थाहरू सञ्चालन गर्न जनसस्तरबाट लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयको स्थापना” गरिएको भनी प्रस्तावनामा स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ । यसरी बौद्ध, दर्शन, साहित्य शिक्षा र संस्कृतिको अध्ययन-अध्यापन र अनुसन्धान गर्नका लागि उच्चतहका शिक्षण संस्थाहरू सञ्चालन गर्न लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयको स्थापना गरिएको हो । “जनस्तरबाट लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय स्थापना” भन्ने वाक्यांशका कारण राज्यले आवश्यक आर्थिक व्ययभार गर्दैन भन्ने मनस्थितिलाई कसरी समाधान गर्ने हो यो पनि सोचनीय विषय हुनसक्छ ।

सुरुवातका केही वर्ष उपकुलपति पा. डा. तुल्सीराम वैद्य समूहलाई अधिकांश बौद्ध संघसंस्थाहरूले असन्तुष्टिका कारण असहयोग नै गरे भन्ने मान्यता राख्नेहरू पनि छन् । लामो प्रतीक्षापछि लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय स्वशासित संगठित संस्था प्राप्त भएको, त्यसमा गैह्र बौद्ध नियुक्ति भएको भनी असन्तुष्ट जाहेर गर्नु स्वाभाविक नै हुन् । विश्वविद्यालयजस्तो प्राज्ञिक क्षेत्रमा जातीय, क्षेत्रीय सवाललाई मुद्दा बनाउनु हुन्न भन्ने आवाज पनि सुनियो । जन्मजात बौद्ध पहिचान बोकेको व्यक्ति तर भावना-आस्था भने विपरीत भए के गर्ने ? बामे सरिरहेको यस संवेदनशील घडीमा आस्था-भावना पक्ष पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । प्रथम उपकुलपतिका हैसियतले डा. तुल्सीराम वैद्यको कार्यकालमा मान्यताप्राप्त जुनसुकै स्नातकोत्तर तहबाट उत्तीर्ण भएकालाई विद्यावारिधि गर्न पाउने प्रावधानका कारण लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयको पहिचानयुक्त शीर निर्माण गरियो । विद्यावारिधि गरिरहेकाहरू तीन दर्जन पुगिसकेका छन् । प्रा. डा. त्रिरत्न मानन्धर, लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयको उपकुलपतिमा (२०६८: 12 March 2011) मा नियुक्त हुनुभएपछि उहाँलाई सम्बद्ध बौद्ध क्षेत्रले स्वागत गरी

रचनात्मक सहयोगको भूमिका निर्वाह गरेकै हो । सम्बद्ध बौद्ध संघसंस्थाहरूको पूर्ण समर्थनका कारण उहाँमा नैतिक जिम्मेवारी बढ्नु स्वाभाविक हो । उहाँले चीनको जीनान विश्वविद्यालय, जापानको सोका विश्वविद्यालय (टोक्यो) र सोई विश्वविद्यालय (वसाका) लगायत संग MOU गरी अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध विस्तार गर्नुभयो । BA/MA को पाठ्यक्रम निर्माणसंगै यही वर्ष २०६८ देखि लागू हुने गरी एकैचोटी १) Theravada Buddhism (थेरवाद बुद्धधर्म), २) Buddhist Studies : Mahayana Stream (महायान बुद्धधर्म), ३) Applied Buddhism (प्रायोगिक बुद्धधर्म), ४) Buddhism and Peace Study (बौद्ध दर्शन र शान्ति), ५) Buddhism and Himalayan Studies (बुद्धधर्म र हिमालसम्बद्ध-अध्ययन) गरी जम्मा पाँचवटा अध्ययन केन्द्र संचालनमा ल्याएको छ ।

८) आयात्मिक उपलब्धिसंगै थप चुनौति र निष्कर्ष :

लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त गरी Theravada Buddhist Academy ले "Theravada Buddhism" विषयमा विश्वशान्ति विहारमा ५० जना विद्यार्थीसहित स्नातकोत्तर कक्षा संचालन गरेको छ । यसरी नै सुगत बौद्ध महाविद्यालयले "Buddhist Studies : Mahayana Stream" विषयमा १६ जना विद्यार्थी, Lotus Academic Collage ले "Applied Buddhism" विषयमा १२ जना र Lumbini Academic College of Buddhism and Himalayan Studies ले "Buddhism and Himalayan Studies" विषयमा ३० जना विद्यार्थीसहित अध्यापन थालेका छन् । यतिबेला TU अन्तर्गत बौद्ध अध्ययनमा १५ जना विद्यार्थीसहित अध्यापन भइरहेको छ । अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले अध्यापन शुल्क बढी भएको गुनासो गर्नेहरू छन् जवकि त्रि.वि.वि. को दाँजोमा दोब्बर मात्रै हो । छात्रवृत्तिसहित संस्कृत शिक्षा अध्ययन गर्नेहरू शून्य हुँदै गएका छन् भने धर्मको अध्ययनमा पनि सर्वसुलभ-साधारण विद्यार्थीको पहुँचभन्दा बाहिर गएका विद्यार्थीहरू कमी हुँदै जाने संभावना व्यक्त गर्नेहरू पनि देखिए ।

संचालित सबै शैक्षिक केन्द्रहरू भौतिक पूर्वाधार, सुविधासम्पन्न, आधुनिक उपकरणसहित पाठ्य सामग्री उपलब्ध गराउन सक्ने स्थितिका छैनन् । त्यसमाथि अध्यापकहरू दक्षतासहितको प्रभावकारी, प्रभावशाली हुनसके विद्यार्थीहरूको संख्यामा क्रमशः अभिवृद्धि हुने निश्चित छ । जहाँसम्म त्रि.वि.वि. र लु.बौ.वि.वि. को सन्दर्भ हो, हाल शतप्रतिशत अध्यापकहरू त्रि.वि.वि. अन्तर्गत बौद्ध, अध्ययनमा स्नातकोत्तर गर्नेहरू नै छन् । तर जुनसुकै क्षेत्रका हुन् एकैजना व्यक्तिले

धेरै ठाउँमा भ्याउने प्रवृत्तिका कारण आपसी शैक्षिक केन्द्रहरू बीच तानातान र हानथाप स्थिति श्रृजना हुने निश्चित छ । यस्तो प्रवृत्ति हावी हुँदै गएमा आपसी मनमुटाव, गूटबन्दी, नातावाद-कृपावादलगायत बाह्य क्षेत्रको सरुवा रोग बुद्धधर्मसम्बन्धी प्राज्ञिक क्षेत्रमा समेत सँदैँजाने भएमा धार्मिक/प्राज्ञिक क्षेत्र र अन्य रोजी रोटीका लागि साम, दाम, दण्ड, भेद नीति अपनाउनुलाई नै सर्वोपरी ठान्ने क्षेत्रमा भिन्नता के रहन्छ र ? त्यसैले बुद्धधर्मसम्बन्धी प्राज्ञिक अध्ययन-अध्यापन क्षेत्रमा सम्बद्ध जो कसले प्राज्ञिक ईमान्दारिता देखाउने पर्छ । समावेशीय र सहभागितामूलक सोच हावी भइरहेको यस परिस्थितिमा सबैलाई समेटिएर जाने, आफू मात्र खाऔं आफूमात्र लाऔं, आफू मात्रै जान्ने प्रवृत्तिको अन्त्य हुनु जरुरी छ । सर्वसाधारण जनमानस-धार्मिक जमातलाई बौद्धिक तथा प्राज्ञिक बुद्धधर्मको अध्ययनभन्दा तत्काल प्रभावकारी पक्षमा बढी चासो हुनु स्वाभाविक हो । परित्राण, दुर्गति परिशोधन, अध्यापन क्षेत्रमा एकआपसी सिद्धान्त, मत, वाद, विधिव्यवहारजन्य पक्षलाई रचनात्मक तवरले तुलनात्मक अध्यापनको जरुरत हुन्छ । एकले अर्कोलाई सिध्याउने, मानमर्दन गर्ने, प्रतिष्ठामा आँच आउने तवरले आ-आफ्नै डम्फु बजाई मेरो गोरुको बाह्रै टक्का भन्ने प्रवृत्तियुक्त अध्यापनले **सुखा संघस्स सामग्गी**भाव अर्थात् आपसी एकतामा फूट ल्याउँछ । अनि United we stand, devided we fall को स्थितिमा पुर्‍याउलान् भन्ने सजगता-सतर्कतालाई कायम राख्नु सबैको जिम्मेवारी हो । राज्य-प्रशासन आदि हर क्षेत्रमा राजनीतिक भागबण्डा गरे जस्तै राजनीतिकीकरण बढी भयो भने भरखर जन्मिएको शिशु जस्तै खुट्टाले टेक्नै पाएको छैन, बीचमै कुपोषित गर्ने कार्य हुने सम्भावनालाई हामी सम्बद्ध पक्षले ध्यानाकृष्ट गर्दै जानसके विकलाङ्ग हुनबाट अवश्य पनि जोगिने हुन्छौं, हृष्टपुष्टसहित Handsome-smart भई उभिनसक्ने हुन्छौं । यसरी प्राज्ञिक बुद्धधर्मको अध्ययनले नेपाली बौद्धहरूकै बीच Common plat form निर्माण गर्दै जानसक्ने हुन्छौं । सबैयान बुद्धयान सबैवाद बुद्धवादकै स्थितिसम्म नभएपनि बुद्धधर्मका आधारभूत पक्षमा सहमतीय वातावरण श्रृजना गर्न सकेमा प्राज्ञिक बुद्धधर्मको निश्चित अध्ययनपश्चात् सम्बद्ध अध्ययनार्थीहरूका लागि भविष्यमा कार्यक्षेत्र निर्धारण गर्नसक्ने हुन्छौं, अन्यथा अध्ययन समाप्तिपछिको कार्यक्षेत्र अभाव भएमा अध्ययनार्थीहरूलाई मानसिक रूपमा नकारात्मक प्रभाव पर्नु स्वाभाविक हो, यसमा हामी सम्बद्ध सबैको बेलेमा ध्यानकेन्द्रित हुनु परम आवश्यक छ ।

ए) विभिन्न प्राज्ञिक व्यक्तित्वहरुको कथन :

प्राज्ञिक बुद्धधर्म अध्ययन-अध्यापनमा आबद्ध विशिष्ट व्यक्तित्वहरुसित अवसर हो या चुनौति बढी भनी फोनवार्ता गरेको थिए । प्रायः सबैले उपलब्धिमूलक अवसर भएपनि निरन्तरताकालागि थप चुनौति रहेको स्वीकार गरेका छन् । उहाँहरुको मननीय विचार प्रसङ्गवश निम्नानुसार प्रस्तुत गरेको छु ।

**क) प्रा.डा. त्रिरत्न मानन्धर, उपकुलपति-
लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय :**

बुद्धधर्म-दर्शन हाम्रो जीवन-पद्धति हो, बुद्ध स्वयं बुद्धधर्मको प्रवर्तक मात्र नभई नेपाल राष्ट्रकै विभूति पनि भएको र उनकै जन्मभूमि लुम्बिनीको नाउँमा लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयले हाल पाँचवटा छुट्टाछुट्टै विषयमा स्नातकोत्तर कक्षा संचालन गरेको छ । नेपाल सरकारले यस विश्वविद्यालयलाई संरक्षण र संचालनका लागि आवश्यक आर्थिक सहयोगको व्यवस्था गर्नुपर्छ । राज्यको दायित्वभित्र रहेको यस विश्वविद्यालयमा अर्थकै अभावले जनशक्ति अभाव भइरहेका कारण सोचेजस्तो विकास कार्य गर्न सकिरहेको छैन । विश्वविद्यालय अनुदान आयोगको सहयोग करिब ४ करोडका लागतमा लुम्बिनी परिसरमा आङ्गिक कलेज भवन तथा प्रशासनिक भवन निर्माण हुँदैछ ।

हालसालै श्रीलंकाका महामहिम राष्ट्रपति महेन्द्र राजपक्षले भारतको मध्यप्रदेश सरकारद्वारा सम्पूर्ण आर्थिक व्ययभार खर्च गरी भोपालस्थित साँचीमा निर्मित साँची स्तुप विश्वविद्यालय समुद्घाटन समारोहमा सहभागी भए । सम्राट अशोकद्वारा निर्मित साँची स्तूप तथा छोरा महेन्द्र र छोरी संधिमिताद्वारा श्रीलंकामा धर्मप्रचारको प्राचीन सम्बन्धलाई जीवन्तता दिने प्रयास गरिएको उल्लेखनीय देखिन्छ ।

**ख) डा. भद्रमान तुलाधर, रजिष्ट्रार,
काठमाडौं विश्वविद्यालय :**

हामीले बौद्धमा BA/MA स्तरको महायान बुद्धधर्म अध्यापन गराइरहेका छौं । यो अत्यन्त कठिन चुनौतिपूर्ण कार्य हो । गुम्बाले सहयोग नगरे सुचारु गर्न गाह्रो छ । विदेशी विद्यार्थीहरु बुद्ध जन्मेको देशमै गई अध्ययन गर्नु आधिकारिक ठान्छन् । शोध व्यक्तित्व, दक्ष जनशक्तिको अभाव छ । आधुनिक प्रविधियुक्त तवरले अध्यापन कार्यमा विदेशीहरु आर्थिक व्ययभार गर्न सक्षम छन् तर नेपालीहरुलाई गाह्रो छ । मेहनत गर्नसके विश्वविद्यालयस्तरको अध्यापनमा विदेशीहरुलाई आकर्षित गर्न सकिन्छ ।

**ग) डा. मिलनरत्न शाक्य, विभागीय प्रमुख,
बौद्ध अध्ययन विभाग, त्रिवि.वि. :**

त्रि.वि.वि. मा सम्बद्ध पक्षको ठूलो त्याग र तपस्याका कारण बौद्ध अध्ययन विभागको स्थापना भएको हो । म स्वयं पनि सुरुवातदेखि विभाग स्थापना कार्यमा लाग्दा सबैले तन, मन, धन दिएर हावापानी, चिसो, तातोको पर्वाह नगरी आस्थाकासाथ मानौं कि पुर्वजन्मकै संस्कारले जुराएको योगदान कार्य भनी त्यसमा लागि परेकै थिए । स्वयं विभागीय प्रमुख भइसकेपछि त्रिवि.वि. जस्तो ठूलो झ्याङ्गिएको रुखमुनिको विभिन्न हाङ्गाअन्तर्गत त्यसमाथि राजनीतिकीकरणका कारण खोक्रो मात्र देखे जस्तो अनुभूत भयो । लक्ष छाडेर निहित स्वार्थलाई मात्र पक्षपोषण गर्ने वातावरणबीच प्राज्ञिक अध्ययन कठिन परिस्थितिमा गुज्रिरहेको छ । सुरुवातको उद्देश्यसहित अगाडि बढ्ने वातावरणमा विचलन आउँदा चुनौति थपिदै गएको छ । समग्र बुद्धधर्मलाई समानरूपमा समेटिएर जाने प्रयास गर्नेतर्फ सम्बद्ध पक्षले ध्यान केन्द्रित गर्नसके चुनौतिलाई सामना गरी समाधानका उपाय पहिल्याउन सकिने हुन्छ ।

**घ) प्रा. डा. नरेशमान वज्राचार्य पूर्व विभागीय
प्रमुख, बौद्ध अध्ययन विभाग त्रि.वि.वि. :**

हिन्दू बाहुल्य राष्ट्रमा बुद्धधर्मसम्बन्धी प्राज्ञिक अध्ययन क्षेत्रसम्बन्धी अधिकार प्राप्त आफैमा अवसरसँगै महत्त्वपूर्ण उपलब्धि नै हो । जनशक्ति अभाव अवस्थामै त्रि.वि. अन्तर्गत बौद्ध अध्ययन विभाग सुरु भयो तर अहिलेसम्म पनि स्तरीय दक्ष जनशक्तिको अभाव कायमै छ । जात, कर्म, संस्कृतिले मात्र बौद्धधर्ममै प्रतिष्ठित भई भिक्षु-आचार्य दीक्षा प्राप्त गरी कार्य क्षेत्रमै आवद्ध भई धर्म अभ्यास गरिरहेका अध्यापकहरुको कमी छ । विश्वविद्यालय आफैमा उद्योग-कलकारखाना होइन, प्रेसले छाप्नेजस्तै विद्यार्थीहरुको संख्यात्मक उत्पादन गौण विषय हो । एउटै विभागले सयौं विद्यार्थी उत्पादन गर्ने अनि कोही पनि कहि नबिक्ने भएमा त्यसको अर्थ रहन्न । Applied Buddhism, Buddhism and Himalaya Studies, Engage Buddhism जस्तो विश्व बौद्ध-जनमानसमा चिन्तन-मन्थन हुनै बाँकी नयाँ नयाँ विषयको अध्यापनले अब बढी सम्बद्ध क्षेत्रमै अस्पष्टता ल्याउने देखिन्छ । एकले अर्कोलाई मानमर्दन गर्ने तवरले पृथक पृथक अस्तित्वलाई बढावादिई साम्प्रदायिक भावना श्रृजना हुने प्राज्ञिक अध्ययनले यथार्थतः भन् ठूलो समस्या श्रृजना गर्ने सम्भावना देखिन्छ । विकासे च्याउभै अध्ययन क्षेत्र प्राप्त भएका छन् । विकासेच्याउ आफैमा प्रोटिन होला तर जङ्गली च्याउ जस्तो भएमा यसले समाजमा

विषय छर्ने कार्य हुन्छ । परिणमतः मेरो गोरुको बाह्रै टक्का भन्ने मनस्थिति झ्याङ्गिँदै जाने सम्भावनाले प्राज्ञिकपन हराउने चुनौति थपिएको छ ।

ड) डा. भद्ररत्न वज्राचार्य :

प्रिन्सिपल, लोटस एकेडिक कलेज, ललितपुर

जहाँ अवसर छ, त्यहाँ चुनौति हुनु स्वाभाविक हो । प्रथमतः Establishment कै ठूलो चुनौति हो, एकैचोटी सबै खाना अगाडि राख्दा कसरी खाऔं कसरी खाऔं जस्तो ५ वटा अध्ययन केन्द्र एकैचोटी खाना पस्किएजस्तै भएको छ । खाऔं त तातो तातो कसरी खाऔं ? नआखौं पनि भोकै हुने भयो । पहिले एउटै विभाग नहुँदाभन्दा अहिले अझ थप चुनौति बढेको छ ।

च) मोहन खतिवडा, प्रिन्सिपल बौद्ध बहुमुखी क्याम्पस (सामुदायिक व्यवस्थापनमा संचालित) :

अवसर त संभावनाभित्रै छ, चुनौति नै जस्तो लाग्दैन । बौद्ध-दर्शन नेपालको प्रचुर संभावनाभित्र आर्थिक पाटो, सामाजिक रूपान्तरण पर्यटकीय संभावना नेपालको साँस्कृतिक पहिचान र राष्ट्रिय गौरवलाई समेटिए हेर्न सक्नुपर्ने । हामीसँग केवल नीतिगत कमजोरी छन्, राज्यले उचित ध्यान केन्द्रित गर्न नसकेको मात्र हो ।

छ) डा. सानुभाइ डंगोल, प्रिन्सिपल- सुगत बौद्ध महाविद्यालय, ललितपुर :

विद्यार्थीहरूलाई अध्यापनका लागि आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउन नसक्नु नै सुरुवातमा ठूलो चुनौति भएको छ । महायान जस्तो व्यापक अध्ययन क्षेत्रका बारे विद्यार्थीहरू माझ कसरी समन्वयात्मक अध्यापन गराउने हो, आफैमा असहज भइरहेको छ । पाठ्यक्रममा उल्लेखित कतिपय विषय नै अस्पष्ट हुँदा अध्यापक अलमलमा पर्ने तथा विद्यार्थीहरू असन्तुष्ट हुने संभावना रहेको छ ।

झ) महेन्द्ररत्न शाक्य : संयोजक- थेरवाद बुद्धिष्ट एकेडेमि, विश्वशान्ति विहार :

पाठ्यक्रम, अध्यापक, आर्थिक व्यवस्थापन, विद्यार्थी संकलनलगायत सम्पूर्ण आवश्यक कुराको व्यवस्थापन गर्नु ठूलो चुनौति हो । पाठ्यसामग्रीको अभावका कारण अध्यापकहरूलाई हम्मे हम्मे परिरहेको छ । राति अबेरसम्म मेहनपूर्वक विभिन्न स्रोतको अध्ययन गरी अध्यापकहरूले जसरी अध्यापन गरिरहेका छन्, यसबाट ठूलो चुनौतिकै आभाष हुन्छ । जग नबसेको परिप्रेक्षमा सुरुवातमा आर्थिकलगायत

सम्पूर्ण व्यवस्थापन गर्दैजानु आफैमा चुनौतिपूर्ण छ । विद्यार्थीहरूलाई प्राज्ञिक अध्ययनपछि कार्यक्षेत्र निर्धारण हुँदै जाने यथेष्ट संभावनालाई परिपूर्ति गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

ज) प्रा.डा. रमेश हुङ्गेल : संस्थापक, Lumbini Academic Collage of Buddhism and Himalayan Studies:

अवसरपूर्ण ठूलो चुनौति नै हो । बुद्धधर्म र हिमालयन भेगको जीवन दर्शन, संस्कृति, कला, वातावरण आदि सम्बद्ध विषय वस्तुसहितको अध्यापन आफैमा चुनौतिपूर्ण छ । विभिन्न जातजातिसहित नेपाल सरकारको सहसचिव भइसकेकाहरू समेत अध्ययन गर्न आउँदा भने आशातीत रूपमा अगाडि बढ्न सकिन्छ जस्तो लागिरहेछ । अर्को वर्षदेखि विदेशी विद्यार्थीहरूलाई समेत सहभागी गराउने छौं । खासै प्रचार-प्रसार विना पनि यति संख्यामा विद्यार्थी भर्ना हुनु उपलब्धि मान्न सकिन्छ ।

झ) दुण्डबहादुर वज्राचार्य, नेपालमा ख्यातिप्राप्त बुद्धवचन-त्रिपिटकका अनुवादक :

हामी बौद्धहरूसँग यो महत्त्वपूर्ण अवसरलाई सदुपयोग गर्ने क्षमताको अभाव, बौद्धहरूमा जागरुकताको कमी, सदुपयोगको स्थिति कायम गर्न कठिनता, अध्यापन सुरु भएपछि स्तरीय-दक्ष जनशक्तिको अभावका कारण काम चलाउकै रूपमा अगाडि बढिरहेको हिसाबले ठूलो चुनौति यथावत देखिन्छ । समग्र रूपमा बुद्धधर्मको प्रचार-प्रसार गर्नतर्फ हामीमा दीर्घकालीन कार्य-योजनाको अभावले, स्वयं धर्मसम्बद्ध नेतृत्वदायी वर्ग आवश्यक मात्रामा त्रियाशील नहुँदा धर्म-अध्ययन, प्रचार-प्रसारमा चुनौति थपिदै गएको छ । मिशनरी कार्यप्रति बेवास्ता, निश्चित कार्ययोजनामुताविक अगाडि बढ्ने सोच नहुनु, धार्मिक विकासप्रति सम्बद्ध जिम्मेवार निकाय नै शिथिल हुँदा प्राप्त अवसरलाई सदुपयोग गर्न हामी चुक्ने हुन्छौं - यो हाम्रो वास्तविक हविगत स्थिति हो ।

ञ) डा. केशवमान शाक्य-

(“२०६८ जनगणना र बौद्ध सतर्कता” २०६७ चैत्र २६ पोखरामा बौद्ध संघको आयोजनामा सम्पन्न गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र)

“लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयलाई बुद्धदर्शन अध्ययन गर्ने थलोमा मात्र सीमित नगरी आदिवासी जनजातिको भाषा र संस्कृतिको अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने संस्थानको रूपमा पनि विकास गर्नुपर्छ । गुम्बा विकास समितिलाई लामाको गुम्बा, नेवारको बाहाः र थेरवादी विहारको संरक्षण र विकास गर्ने प्रभावकारी सरकारी निकायको रूपमा विकास गर्नुपर्छ । गुम्बाशिक्षा, बाहाको शिक्षा र थेरवादको परियति शिक्षालाई पनि

स्तरीयकरण गरी विश्वविद्यालयको प्रमाणपत्र दिलाउनुमा पनि लाग्नु पर्नेछ । आदिवासी जनजाति बारे नीति निर्माण गर्न र आयोजना निर्माण गर्न आदिवासी जनजाति आयोग पनि आवश्यक छ ।

(त्रिभुवन विश्वविद्यालय, बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरका पूर्व विद्यार्थीहरूको संघ त्रि.वि. बौद्ध अध्ययन एल्मुनाई संघ-नेपाल (T.U. Buddhist Studies Alumunai Association-Nepal) ले २०६९ असोज १९ का दिन त्रिविविमा आयोजित कार्यक्रममा "बुद्धधर्मः प्राज्ञिक अध्ययन एक अवसर तथा अर्को चुनौति" विषयक कार्यपत्र प्रस्तुत गरिएको हो । -सं.)

सन्दर्भ सामग्री

१. "त्रि-बोधि" २०५७ पहिलो समूह विद्यार्थी PGD in Buddhist Studies, Dept. of NeHA, TU. 2000AD.
२. "त्रिबोधि" २०५९ PGD in Buddhist Studies, Third Batch Students, Department of Buddhist Studies, TU, 2001AD.
३. "त्रिबोधि" २०६० PGD in Buddhist Studies, 4th Batch Students, Department of Buddhist Studies, TU, 2003AD.
४. "पलेस्वाँ" वर्ष १६ अंक २२ : लोटस रिसर्च सेन्टरको सामयिक प्रकाशन, २०६२
५. समकालीन मातृभूमि, वर्ष १ अंक १ - वेदराज झवाली, २०५९
६. समकालीन मातृभूमि, वर्ष २ अंक २, - वेदराज झवाली, २०६०

७. Lumbini Buddhist University News Letter. Vol. I No. 1-2010.
८. Lumbini Buddhist University News Letter. Vol. II No.1-2011.
९. कोण्डन्य, नेपालमा पवित्र अस्थिथातु आगमन : एक लघु अध्ययन, स्मारिका २५४५ औं बुद्धजयन्ती, काठमाडौं, वि.सं.२०५८ ।
१०. ...., थेरवाद इतिहास (विगत इतिहासलाई फर्किहेर्दा), धर्मकीर्ति, वर्ष १२ अछू ५ र ६, काठमाडौं : वि.सं. २०५१ ।
११. ...., "सन्दर्भ : नेपालमा थेरवाद प्रवेश एवं थेरवाद बुद्धधर्म" २५५० औं बुद्धजयन्ती स्मारिका, वि.सं. २०६३ ।
१२. ...., "नेपालमण्डलको परम्परागत बौद्धधर्मको विकासमा थेरवाद बुद्धधर्मको योगदान", शान्ति सन्देश, काठमाडौं : विश्वशान्ति बौद्ध शिक्षालय, वर्ष ६ अछू ६, वि. सं. २०६२ ।
१३. शाक्य, वज्रराज (सं), नेपाल मण्डलया बौद्ध संस्कृति सम्मेलन-१९९९ छगू प्रतिवेदन, ललितपुर : लोटस रिसर्च सेन्टर, वि.सं. २०५६ ।
१४. विभिन्न बौद्ध ग्रन्थहरू

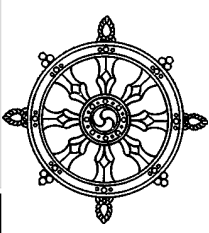

***Best Wishes on the auspicious occasion of
2556th Buddha Purnima***

Buddhist Women Associatio of Nepal

Buddha Vihar, Bhrikutimandap, Kathmandu

कपिलवस्तु तिलौराकोटबारे तथ्यहरू

✉ पदम श्रेष्ठ, padamcha@hotmail.com

नेपाल शाक्यमुनी गौतम बुद्ध जन्मेको मात्र नभै उहाँले जीवनको २९ वर्ष बिताएर बुद्धत्वको निम्ति गृहत्याग गरेको ऐतिहासिक राजदरवार तिलौराकोट कपिलवस्तु भएको पवित्र भूमि पनि हो, तर यथेष्ट प्रमाण हुँदाहुँदै पनि उत्तर प्रदेश भारत सरकारले पिप्रहवा भन्ने ठाउँमा भएको एक विहारको भग्नावशेषलाई "कपिलवस्तु दरवार" भएको भ्रम श्रृजना हुने गरी प्रचार गरिरहेको छ।

पर्यटकीय लाभ लिन भारतले भौतिक आधारहरूको विकास निर्माण तीव्रगतिले गरिरहेको बेला नेपाल सरकारले भने वास्तविक कपिलवस्तु दरवार क्षेत्रको संरक्षणमा खासै ध्यान दिइरहेको छैन।

भारतले शुरूमा गणवरियालाई कपिलवस्तु राजधानी भनी गरिएको दावी फितलो भएपछि त्यहाँबाट १ किलोमिटर उत्तरमा प्राप्त पुरातात्विक स्थल पिप्रहवालाई कपिलवस्तु नगर भनी दावी गर्न थालियो। सन् १८९७ को उत्खननमा डा. डब्लू. सी. पेपले स्तुपबाट प्राप्त अस्थि कलशमा अंकित अभिलेख -

सुकित भतिन स भावीनिकनंस पुतदलनं इयं स

सलिल निधते बुधस भगवते साकियनं

लाई अघि सारेर कपिलवस्तु राजप्रासाद पिप्रहवालाई प्रमाणित गर्न खोजे पनि अभिलेखले त्यहाँ स्पष्टसँग स्तुप बुझाउँछ भने उत्खननकै क्रममा के. एम. श्रीवास्तवले सन् १९७१-७३ मा प्राप्त गरेका सीलहरूमा अंकित साना साना अभिलेखले कपिलवस्तु नाम उल्लेख भएपनि त्यसले किटानीसाथ भिक्षुहरू बस्ने विहार मात्रै बुझाउँछ।

तिलौराकोट वास्तविक कपिलवस्तु दरवार प्रमाणित गर्ने केही तथ्यहरू:-

तिलौराकोट	पिप्रहवा
१. तिलौराकोट उत्खननमा दरवारको चारैतिर पर्खाल, शत्रु-प्रवेश नगराउन खाइ नहर निर्माणको भग्नावशेष फेला पारेको छ।	१. त्यस्तो कुनै व्यवस्था छैन।
२. बुद्धत्व प्राप्त गर्न राजकुमार सिद्धार्थले दरवार छाडेर महाभिनिष्क्रमण गर्दा उल्लेखित पूर्वीद्वार र पश्चिमद्वार फेला पारेको छ।	२. दरवार प्रमाणित गर्ने कुनै ठूलो द्वार छैन।
३. दरवारका कोठाहरू छुट्टाछुट्टै आकारका ठूला ठूला छन्।	३. श्रावस्ती, कुशिनगर र लुम्बिनीमा जस्तै स-साना उत्राउत्रे समान आकृतिका ध्यान गर्न बनाइएका कोठा मात्र छन्।
४. तिलौराकोटबाट हिमाल देखिन्छ। भगवान् बुद्धले श्रावस्तीका राजालाई आफ्नो परिचय दिँदा मेरो देश हिमालको सँगै रहेको छ भनी परिचय दिएका थिए।	४. पिप्रहवाबाट हिमाल देखिदैन।
५. त्रिपिटकमा उल्लेख भएको भागिरथी गंगा अर्थात् वाणगंगा नदी तिलौराकोट दरवार नजिकबाट बगेको छ।	५. पिप्रहवामा नदी छैन, तर नदीको भ्रम सिर्जना गर्न साइफनको रूपमा निर्माण गरिएको छ।
६. यहाँ प्राचीन मुद्राको थुप्रो एकै ठाउँमा गाथा धनको रूपमा भेटिएको छ। जुन शाक्य राज्यलाई विरुद्धकले ध्वस्त गर्न थालेपछि मुद्रा गाडेर दरवारिया शाक्यहरू भागेको प्रमाण छ।	६. त्यस्तो केही पनि भेटिएको छैन।

चीनीयाँ बौद्ध यात्रीहरू सेङ साङ्, फाहियान, इत्सिङ्ग (चौथोदेखि सातौं शताब्दी) श्रावस्तीबाट ऋक्कुच्छन्द बुद्धको जन्मस्थल (गोटिहवा), कनकमुनी बुद्धको जन्मस्थल (निग्लिहवा), कपिलवस्तु दरवारस्थल, लुम्बिनी, रामग्राम हुँदै कुशीनगर गएको यात्रा विवरणमा आफूले देखेका विभिन्न स्थलको विवरण, दूरी र दिशा बारेको यात्रा विवरणअनुसार तिलौराकोट प्राचीन कपिलवस्तु दरवार भएको प्रमाणित भइसकेका छन् ।

यस विषयमा आवश्यक कार्य अघि बढाउनभएको सल्लाहअनुसार सबै निम्न विषयमा ध्यानाकर्षण गर्न आवश्यक देखिएकोले मिति २०७० वैशाख २७ गते शुक्रवार माननीय संस्कृति मंत्री रामकुमार श्रेष्ठसमक्ष धर्मोदय सभाद्वारा निम्न ११ बुँदे सुझाव पेश गरेका थिए ।

- १) लुम्बिनी अञ्चलको सुनौली र अन्य बोर्डर क्षेत्रदेखि कपिलवस्तुसम्म ठाउँठाउँमा टुरिष्ट नक्सासहित सूचना पाटी स्पष्ट र आकर्षक हुने गरी नयाँ राख्ने, जसबाट तेश्रो मुलुकका यात्रीहरूलाई आफू नेपाल देशमा आएको स्पष्ट अनुभूति होस् ।
- २) नेपाल र भारतस्थित प्रमुख बौद्ध स्थलहरूको, विशेष गरी लुम्बिनी कपिलवस्तु रामग्राम, बुद्धगया, सारनाथ, कुशीनगर, नक्सासहित संक्षिप्त विवरण एक साईडमा र अर्को साईडमा कपिलवस्तु र पिप्रहवा बारे संक्षिप्त विवरण राखी विभिन्न प्रमुख भाषाहरूको (विशेष गरी अंग्रेजी, चाईनिज, जापानिज, कोरियन, थाई, बर्मी, सिंहली, हिन्दी) Tourist Brochure बनाई ब्यापक प्रचारप्रसार गर्ने ।
- ३) कपिलवस्तु क्षेत्रमा पर्यटकहरूको आगमनमा देखिएका समस्या र कठिनाई पत्ता लगाई पक्कै बाटोसहित अन्य सुविधा वृद्धि गर्ने ।
- ४) तिलौराकोटमा दरवार क्षेत्रबाहिर बुद्ध-प्रतिमासहित खुल्ला विहार बनाई पूजा प्रार्थना इत्यादि गर्न र यात्रुहरूलाई विश्राम गर्न सुविधासहित स्थान निर्माण गर्ने ।
- ५) सन् २०१४ लाई कपिलवस्तु भ्रमण वर्ष घोषणा गर्ने ।
- ६) लुम्बिनी विकास कोषको आयोजनामा हुनुपर्ने चौटो विश्व भ्रमणवर्षमा कपिलवस्तु दरवारलाई मूल विषय बनाई चाँडै नै सम्मेलनको आयोजना गर्ने ।
- ७) तिलौराकोटस्थित कपिलवस्तु दरवार विश्व सम्पदा सूचीमा चाँडै समावेश गराउन प्रयास गर्ने ।
- ८) लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विद्यार्थीहरूलाई कपिलवस्तु क्षेत्रको अध्ययनमा विशेष प्रोत्साहन दिने ।
- ९) भारतको उत्तर प्रदेश सरकारलगायत भारतीय प्रमुख बौद्ध संस्थाहरूलाई सही तथ्य जानकारी गराई पिप्रहवालाई कपिलवस्तु दरवार क्षेत्र भएको भ्रम श्रृजना गर्ने कार्यलाई समर्थन नगर्न अनुरोध गर्ने ।
- १०) व्यापक प्रचारको व्यवस्था गर्ने ।
- ११) भारत तथा अन्य देशबाट आउने तीर्थयात्रीहरूलाई नेपाली गाईडको सेवा अनिवार्य उपलब्ध गराउने ।

यस सुझावप्रति सकारात्मक विचार राख्दै संस्कृति मंत्री रामकुमार श्रेष्ठले लुम्बिनी, कपिलवस्तु, देवदह, रामग्राम, सगरहवा, पिप्रहवा, गोटीहवालगायत भगवान बुद्धसँग सम्बन्धित स्थलहरूको संयुक्त परियोजनाअनुरूप विकास गर्न सरकारले बजेट विनियोजन गर्ने प्रतिबद्धता जनाउनुभएको छ भने धर्मोदय सभासँग मिलेर कार्य गर्न सरकार ईच्छुक रहेको समेत बताइयो ।

तर सिमाविद् बुद्धिनारायण श्रेष्ठ भन्नुहुन्छ, नेपाली सिमा अतिक्रमण गर्ने नेपाली नेपालीबीच वैयक्तिकता उत्पन्न गरी जल, जमिन, जंगल, जडिबुटी मात्र होईन सम्पदा, संस्कृति र जनशक्तिमा समेत हस्तक्षेप गरी नेपाललाई गुलाम बनाउदै लाने भारत सरकारको दिर्घकालिन सोचलाई बुझी नेपाली पक्ष जो राष्ट्रवादी छन्, मिलेर लुम्बिनी कपिलवस्तु प्रवेश नाकादेखि नै अँग्रेजी, जापानिज, हिन्दी, चाईनिज, कोरियन आदि भाषा लिपिमा बुद्ध-जन्मभूमि नेपालमा स्वागत छ भन्ने सन्देश लेखिराख्नु पर्दछ ।

अफूलाई बुद्धिष्ट भन्नेहरू वा बुद्धलाई मान्ने तर गैरबुद्धिष्टहरूले पनि अँग्रेजीमा Buddha was born in Nepal भनी आआफ्नो भिजिटीङकार्डमा उल्लेख गर्न आह्वान गर्नुभएको छ । सकिन्छ भने नेपाली रुपियाँ, सरकारी लेटरप्याड र विदेशी एम्बेसीमा प्रयोग हुने हरेक कागजातमा बुद्ध-जन्मस्थल लुम्बिनी र राजदरवार कपिलवस्तु अंकित गर्नु पर्दछ भन्ने सुझाव सिमाविद् श्रेष्ठको छ ।

एकीकृत नेकपा माओवादी अध्यक्ष पुष्पकमल दाहाल प्रचण्डको प्रधानमन्त्रीत्व कार्यकालमा बुद्धजयन्तीका दिन दिने गरी थालिएको अन्तर्राष्ट्रिय पुरस्कार, विश्व साईकल यात्री पुष्कर शाहले नेपाल र बुद्ध भण्डा लिई गर्नुभएको सगरमाथासहितको विश्व भ्रमण र विश्वकै सबैभन्दा लामो बुद्धको जन्मस्थल नेपाल भनी टेलिभिजन कार्यक्रम प्रस्तुत गर्नुहुने रवि लामिछाने नेपालीका गौरव व्यक्तित्वहरू हुन्, यी र यस्ता व्यक्तित्वहरूको खोजी खोजी सम्मान गर्नुपर्ने आवाज जनस्तरबाट आइरहेका छन् ।

हामी नेपालीहरूले बुझ्नु पर्दछ, आफै कमजोर भएपछि रोग लाग्छ अवश्य, भारतीय हस्तक्षेप नेपालीकै कमजोरीका कारण भइरहेको हुँदा ती कमजोरी हटाउन आफै सुधिएर अगाडि बढ्नुको विकल्प छैन ।

शान्तिको पहल

- मैया पहेरी, मैत्री बाल केन्द्र

हरघर मागिरहेछ शान्ति
शान्तिको माला जफन् हरदिन
आफ्नो दाजुभाइ मारेर
आफ्नै बहिनीलाई रुवाउँदै
पुज्ज मानवतालाई ऊ
भाषण गर्छ अहिंसा र नैतिकताको
सडक सडक भौतारिँदै
कलिला हातहरूलाई भूटा आश्वासन दिँदै
मै हुँ भनी बाँचिरहेछ ऊ
तर,
उसकै घर रुन्छ हरसाँझ
निदाउन सकिदैन उनकी आमा एकपल
घमण्ड गर्छ ऊ के को फेरी
आफूलाई जित्न नसक्ने

आफ्नो मनलाई हँसाउन नसक्ने
केही पाउँदैन नाटक गरेर
इतिहासका पानामा लेखिदैमा
मुस्कुराउँदैन शान्ति
आफु बने संसार बन्छ
त्यसैले,
शान्तिको कामनासँगै
आफूलाई जगाऊ पहिले
अनि,
आउँछ शान्ति
तिम्रो घरको अँधेरी चिर्दै
संसारलाई साभा घर बनाएर
तिमीलाई हँसाएर

सिद्धार्थ गौतमको मावलि देवदहको सम्भावना

श्रीलवहादुर वज्राचार्य

शाक्यमुनी बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी बारे निकै चर्चा परिचर्चा भैरहेको छ । तर यसैसँग सम्बन्धित कपिलवस्तु र अरु खास गरी देवदहबारे जति चर्चा हुनुपर्ने हो सो भएको देखिएन । प्रस्तुत लेखले विलुप्त देवदहबारे केही प्रकाश पारोस् भन्ने उद्देश्यले यो लेख लेखिएको हो ।

शाक्यमुनी बुद्धको महापरिनिर्वाणको २४९ वर्षपछि मगध सम्राट अशोक आफ्ना गुरु उपतिष्ठको साथ लुम्बिनी, कपिलवस्तु देवदह र रामग्राम भ्रमण गरेको इतिहास छ । लुम्बिनी पुग्दा यही ठाउँ हो सिद्धार्थ कुमारको जन्म भएको भन्दा सम्राट अशोकले गुरु उपतिष्ठलाई यसको प्रमाण के छ भनी सोधे । उपतिष्ठ जो अरहत भइसकेका थिए आकाशतर्फ फर्केर सम्राट अशोकले प्रमाण खोज्यो सिद्धार्थ यहाँ जन्मेको देख्ने कोही छ ? भनी सोध्दा “हिंद साक्य मुनी जाति” भनी आकाश वाणी भयो, यो बोल्ने को हो भनी सोध्दा म वृक्ष देवता हु, मेरै हाँगा समातेर मायादेवीले सिद्धार्थलाई जन्म दिएको हो, म यसको ज्वलन्त साक्षी हुँ भनेकोले नै सम्राट अशोकले यस ठाउँलाई पछिसम्म चिनाउने उद्देश्यले MARKER STONE राखी शिलास्तम्भ खडा गरेको र सो शीला अहिलेसम्म अशोकस्तम्भको नामले हाम्रोसामू छ । अशोकले नै यहाँ स्तुपहरू बनाए । मायादेवी नुहाएको पोखरी बनाई यस स्थानको पूजा गरे, लुम्बिनी गाउँमै लाग्ने कर पनि माफि गरेर यसको संरक्षणको जिम्मा भिक्षुहरूलाई दिई भिक्षुहरू बस्ने विहार समेत बनाइदिएको पुरातात्विक उत्खननबाट प्रमाणित भैसकेको छ । त्यसपछि सम्राट अशोक गुरु उपतिष्ठकै साथ पश्चिमतर्फ कपिलवस्तुको भ्रमण गरी गोटिहवामा ककुच्छन्द बुद्ध र निग्लिहवामा कनकमुनी (कोणगमन) बुद्ध जन्मेको भनी शिलास्तम्भ गाडेको प्रमाण अद्यापी छ । यस किसिमले यस भद्रकल्पको चारजना मानव बुद्धमध्ये काश्यप बुद्धबाहेक तीनजना बुद्धको पवित्र जन्मस्थल यही ठाउँमा भएको भन्ने प्रत्यक्ष प्रमाण छ ।

अशोकस्तम्भ भएरै पनि लुम्बिनी जस्तो अन्य ठाउँ प्रचारमा आउन सकेको छैन । देवदहका कोलिय शाक्यहरूले शाक्यमुनी बुद्धको परिनिर्वाणपछि कुशीनगर गएर बुद्धका

“ बुद्धकालमा रोहिणी नदी (हाल तिनाव नदी) पूर्वमा कोलिय गणराज्य र पश्चिममा शाक्य गणराज्य थियो । शाक्य गणराज्यमा १२ वटा निगम र कोलिय गणराज्यमा ६ वटा निगम थिए । शाक्यहरूको राजधानी कपिलवस्तु थियो भने कोलियहरूको राजधानी देवदह । ”

अवशेषहरू अस्तु (हड्डि) द्रोण ब्राह्मणले बाँडेकोमा एक भाग ल्याई ठूलो स्तूप बनाई रामग्राममा राखेको थाहा पाइ सो अस्तु निकाल्ने विचारले अशोक रामग्राम आएको इतिहास छ । अरु ७ वटा स्तुपबाट बुद्धका अस्थि (धातु) निकाली भारतमा ८४,००० स्तुप बनाउने उनको योजना थियो र बनाए पनि । रामग्रामको स्तुपबाट धातु निकाल्ने विचारले आउँदा सो स्तुपलाई सेता हात्तीहरूले घेरा दिई नजिकैको भराली नदीको पानी सुँडले तानी सफाई गरिराखेको र नागहरूले पनि घेरा दिई संरक्षण गरिराखेको अपूर्व दृश्य देखेर फर्केको कथा छ । यो दृश्य धेरै वर्षपछि चीनीया यात्री फाहियान र ह्वेनसांगले पनि देखेको हुँदा यस स्तूपमा अभै पनि बुद्धका अवशेष छन् भनी विश्वास गरिन्छ । लुम्बिनीबाट रामग्राम आउँदै बाटामा सेतो हात्ती देखेको, बाघ देखेको पनि वर्णन छ । आजसम्म पनि नामाकरण भएको हात्ती तप्पा र बाघ बस्ने ठाउँलाई बघौर तप्पा भनिन्छ । भगवान शाक्यमुनी बुद्धले बुद्धत्व प्राप्तिपछि यही ठाउँमा आई उपदेश दिएको सूत्रलाई बाघ सूत्र र देवदह सूत्र भन्ने कुरा पनि बौद्ध इतिहासमा पाइन्छ ।

बौद्ध इतिहासमा शाक्य गणराज्य कपिलवस्तु र कोलिय गणराज्य देवदह बीच रोहिणी नदी बग्थ्यो र यही नदिको पानी आआफ्नो देशतर्फ सिँचाई गर्न लैजाने बारे भगडा भैरहन्थ्यो । बुद्धत्व प्राप्तिको छैठौँ वर्षमा भगवान् बुद्ध कपिलवस्तु आइराखेको समयमा यही रोहिणी नदीको पानी आआफ्नो देशमा सर्वप्रथम लैजाने बारे विवाद चर्किए लडाइँ हुने अवस्था सृजना भयो । यो कलह शान्त पार्न भगवान् बुद्ध रोहिणी नदिको किनारमा बास बस्नुभएको र सो रात घनघोर

वर्षाभै नदीले ठूलो रुख बगाइल्याएको थियो । भोलिपल्ट दुवैतर्फका सेना पानीको लागि लडाई गर्न खोज्दा भगवान् बीचमा आउनुभो र दुबैतर्फका सेनापतिलाई बोलाई भगडाको कारण सोध्नुभो । सेनापतिहरूले जीवन यापनको लागि अन्न चाहिएको र अन्नको लागि पानी चाहिएको भने । भगवान् बुद्धले पानी ठूलो कि रगत ठूलो भनी सोधे । दुवै पक्षकाले पानीभन्दा रगत ठूलो भने, त्यसो भए पानीको लागि रगत बगाउनु ठीक छ भनी सोधे, ठीक त होइन तर उपाय नै नभएपछि के गर्ने भने । उपाय छ भनी भगवान् बुद्धले भन्नुभयो । उपाय के हो भनी सोध्दा बुद्धले रातमा ठूलो पानी परी बगाइल्याएको रुखलाई देखाउँदै यस्तै रुख ५,६ वटा ढाली त्यसलाई तेर्सो बाँध बनाउनु, त्यसले नदीको पानी पूर्व पश्चिम दुबैतिर बग्नेछ र त्यै बगेको पानीबाट दुवैतिर सिंचाइ गर्नु भनेपछि उनीहरूको आँखा खुल्यो । रुख काटेर खोलाबीच राखेपछि त्यसले बाँधको काम गरी पानी पूर्व र पश्चिम बग्ने थाले । हालको तिनाव नै रोहिणी हो, सोही तिनाव विभक्त भएर पश्चिमतर्फ दानवभै बग्ने थाले । यसरी तिनावले पूर्वी राज्य र दानवले पश्चिमी राज्यको सिंचाइ भो । यसरी बुद्धको एक वचनले समस्या समाधान भएकोले भगवान्को एक क्षणको सामिप्यताले त्यत्रो ज्ञान खुल्यो, जीवनभर यिनैको समिप बस्न पाए धेरै ज्ञान होला भन्ने विचारले शाक्य राज्यका अढाइ सय र कोलिय राज्यका अढाइ सय जवानहरू भिक्षुभै बुद्धको संघमा प्रवेश गरेको कथा छ । त्यो दिन चैत्र पूर्णिमाको दिन थियो, त्यसैको सम्झनामा सो दिनमा लुम्बिनीमा ठूलो मेला लाग्दछ, गाउलेहरू केश मुण्डन गरी अशोकस्तम्भमा राँ फ्याक्ने गर्दछन् र कढाई चढाउने भनी रोटी पकाइ खान्छन् । यो चलन आजसम्म पनि पाइन्छ ।

बुद्धकालमा रोहिणी नदी (हाल तिनाव नदी) पूर्वमा कोलिय गणराज्य र पश्चिममा शाक्य गणराज्य थियो । शाक्य गणराज्यमा १२ वटा निगम र कोलिय गणराज्यमा ६ वटा निगम थिए । शाक्यहरूको राजधानी कपिलवस्तु थियो भने कोलियहरूको राजधानी देवदह । शाक्य भनेको सालको रुख हो, सालको जंगल काटेर बस्ती बसालेकोले यहाँका बासिन्दलाई शाक्य भनेको र कोल भनेको वयरको वृक्ष हो, कोलको भाडीलाई काटेर बस्ती बसाली बसेको हुनाले यसलाई कोलिय शाक्य राज्य भनेको कथनीए छ । यिनीहरूको बंशावलीमा इक्ष्वाकुवंशी राजा ओक्काकले कान्छी रानीको कुरा सुनेर कान्छीतर्फका राजकुमारलाई राज्य दिन चाहेर जेठी रानीतिरका राजकुमार चारजना र राजकुमारी ५ जनालाई देश निकाला गरे । यसरी धपाइएका राजकुमार राजकुमारीहरू उत्तर हिमालय पर्वतको फेदिमा शाक्य वृक्षहरूको घना जंगल भएको ठाउँमा

ठूलो कमल पोखरीको छेउ तपस्या गरिरहेको कपिलमुनीको आश्रममा आए । कपिलमुनीले यिनीहरूलाई आश्रय दिए । यहाँको शाक (साल) को रुख काटी बस्ति बसाले । त्यहाँ आफ्नो जात घटाउन ईच्छुक नभएकोले ती चारजोडी राजकुमार राजकुमारीहरूले ऋषिको आज्ञाबमोजिम चार दम्पति भई रहन लागे र त्यस वस्तिको नाम नै कपिल ऋषिको नामबाट कपिल वस्तु राखे । जेठी राजकुमारी जसलाई आमाको स्थानमा राखेका थिए, तिनलाई कोढरोग लाग्यो । कोढ सरुवा रोग भन्ने सम्झी यी राजकुमारहरूले जेठी राजकुमारीलाई आफ्नो वस्तिको पूर्वतर्फ पहाडको फेदिमा कोलको जंगल भएको कमल पोखरीको माझमा छाप्रो बनाएर एकान्तमा राखियो । यसै समयमा काशीका राजालाई पनि कोढ रोग लागेर आफ्नो राजपात छोराहरूलाई सुम्पेर यही जंगलमा आएर बसेका थिए । त्यस वनको हावापानी र कोल (वयर) को बुटी खाएर त्यहाँका दहमा नुहाउँदा यिनको रोग निको भएको थियो । एकदिन वन विहार गरिरहेको समयमा तिनले नजिकैबाट एक जना केटी चिच्याइरहेको, गुहार मागि राखेको सुने । आवाजलाई पछ्याउँदै जाँदा बाघले छाप्रो विगार्न खोजेको र भित्रबाट आइमाइको आवाज आएको थाहा पाएपछि यिनले सो बाघलाई धपाए । भित्र हेर्दा कोढले ग्रस्त ती राजकुमारी देखे । केही क्षणको भलाकुसारीपछि यिनी क्षत्रीय राजकन्या भएको र आफू पनि क्षत्रीय राजा भएको परिचय भो । दुबैमा प्रेम बस्यो र आफूले उपभोग गरेको जडिबुटी र पानीबाट नीजको पनि रोग ठीक गरिदिए र प्रेम विवाह गरे । कालान्तरमा काशीका राजकुमारहरू आई राजालाई आफ्नो देश फर्काउन खोज्दा राजाले मानेनन् । बरु त्यहाँ कोल वृक्ष काटी बस्ति बसाल्ने आग्रहनुसार त्यस ठाउँलाई आवाद गरे र यसैको नामबाट कोलिय ग्राम बन्यो । ती राजाको नाम राम भएकोले यसलाई रामग्राम पनि भनियो र त्यस ठाउँमा बाघहरू धेरै आउने जाने गरेकोले त्यसलाई बाघपथ, वाघपुर भनियो । कालान्तरमा ती राजा राम र शाक्य राजकुमारी प्रियाबाट सोह्र पटक जुम्ल्याहा छोरा पाएको कथा छ । यी छोराहरू वयष्क भएपछि आफ्नो जातीय रगतलाई शुद्ध राख्नका लागि यिनकी आमाको यिनीहरूलाई कपिलवस्तु पठाइन् । कपिलवस्तुमा यी राजकुमारी प्रियाकै भाइहरूले राज्य संचालन गरेका थिए । आफ्नै दिदीका सन्तान भन्ने थाहा पाएपछि यिनीहरूलाई विशेष किसिमले स्वागत गरी आफ्ना दरबारमा राखे र आफ्ना कन्याहरूलाई विवाह गराइदिए । यसरी आफ्नो जातीय अभिमानको रक्षा गर्न, रगतको शुद्धता कायम गर्न कपिलवस्तुका शाक्य र कोलिय ग्रामका शाक्यबीच वैवाहिक सम्बन्ध कायम रह्यो र सिद्धार्थ गौतमको पालासमक्ष अटूट रह्यो । कपिल ऋषि

गौतम गोत्रका भएकाले शाक्यहरूले आफ्ना गुरुको नामबाट गौतम लेखेको कहावत छ । यस प्रकारले शाक (साल वृक्ष) बाट शाक्य र कोल (वयरको रूख) बाट वस्ति बसालिबसेको हुनाले कोलिय शाक्य जातको उद्भव भएको बौद्ध ग्रन्थमा उल्लेख छ । यसरी कपिलवस्तु र कोलिय शाक्य बीच मामा भाज्जाको नाता देखिन्छ । यी दुवै शाक्य राज्य बीच रोहिणी नदी बग्दथ्यो । रोहिणी नदी भन्नाले हालको तिनाव नदी हुनुपर्दछ । चीनीया यात्री इत्सिंगको भनाइअनुसार नीजले देखेको बुद्धको मावली कालो पत्रेदार चट्टानको पहाडबाट बगेको नदीको किनारमा थियो भनेकोले हाल तिनाव नदीको किनारमा बसेको बुटौल जसको पुरानो नाम बुद्धवलि थियो । बुद्धको मावलि अपभ्रंश हुँदै जाँदा बुटौल भएको भनिन्छ ।

सैना मैना यै भेगभित्र पर्दछ, जहाँबाट बुद्धकालीन पुरातात्विक मुर्ति, ढुंगा फेला पारी हाल लुम्बिनी विकास कोषको म्यूजियममा राखेको छ । त्यस्तै बुटौलबाट आठ किलोमिटर पूर्व आँउदा रोहिणी खोला किनारको वस्तिलाई देवदह गाविस नामाकरण गरिएको छ, यसको २.३ किलोमिटर दक्षिणतर्फ मक्रहर गाविसको ६ नम्बर वडामा मद्ररानी गाउँमा भएको कुमारवर्ति मन्दिरभित्र रहेको मूर्तिले आफूलाई माया रानी भनिरहेको आभास हुन्छ । उत्खनन् गरी हेरेमा सत्य कुरा पत्ता लाग्नेछ । मन्दिरभित्र चुन ढुंगाले कुँदैको २ फिट अग्लो १ फिट ७ इन्च चौडा एक जोर देवीको मूर्ति छ । भट्ट हेर्दा रूखको हांगा समाती उभिएकी मायादेवी र प्रजापति गौतमी दुई दिदी बहिनी जस्तो लाग्दछ । लुम्बिनीमा भएको मायादेवीको मूर्ति पनि यस्तै प्रकारको रूखको हाँगा समातेको स्पष्ट देखिन्छ, तर यो मूर्ति तिनको तुलनामा सानो र खण्डित हुँदा स्पष्ट छैन । मुसलमानहरूले आक्रमण गरी तोडफोड गरेको हुनसक्छ । आजभन्दा ६०,७० वर्षअघि लुम्बिनीको मायादेवी मूर्तिलाई रूपन देवी भगवती देवी मानी स्थानीयबासीले हाँस, कुखुरा, परेवा पाठा बलि दिई पूजा गरेका देख्ने बूढापाकाहरू अहिले पनि छन् । हाल यस मूर्तिलाई पनि कुमारवर्ति भगवती नै मानी स्थानीय थारूहरूले बलि दिई पूजा गरिराखेको छ । यस मन्दिरको पूर्वतिर कुवा छ, जुन हाल भासिएर पुरिएको छ । यस कुवामा मुद्राहरू भेटिन्थ्यो भन्ने स्थानीय व्यक्तिहरू भन्दछन् । मन्दिरको पश्चिमतर्फ पाकरको रूखमुनि अहिले पनि कुवा छ । दुई कुवाको बीचको मन्दिर भएकोले यसलाई कुवावर्ति (कुवाको नजिक) भनेको र मद्ररानी भन्ने नामकरण माया रानी भन्दाभन्दै मद्ररानी भएको हो कि भन्ने लेखकको अनुमान छ । मन्दिरबाहिर दक्षिणपश्चिम कुनामा २ फिट ६ इन्च व्यास भएको १६ पाटा भएको ढुंगाको चक्र छ, जसलाई

स्थानीय बासीले सुर्य मानी पूजा गरिरहेको छ, लेखकको विचारमा यो धर्मचक्र हो । यो मन्दिरको ढोकाको संघारमा ७ फिट ३ इन्च लामो, एक फिट २ इन्च चौडाइभित्र चतुष्कोण आकृति छ, यस्तो आकृतिको ढुंगा लेखकले सारनाथको बौद्ध संग्रहालयमा देखेको थियो । ठूलाठूला ढुंगाका

खम्बाहरू यत्रतत्र छरिएको छ । यो मन्दिर ढिस्कोमा छ । मन्दिरपूर्वतर्फको काठको दलिनमा वि.सं १९८९ कुँदिएकोले सम्भवतः यो मन्दिरको जिर्णोद्धार उक्त सालमा भएको अनुमान गरिन्छ । यस स्थलको केही माइल पूर्वतर्फ घोराहिको खयर डाँडामा पनि ठूलाठूला ईटा भाडाकुँडा भेटिएका थिए । यसकै दक्षिणपूर्वमा कचार खोला किनारमा बैरेही माई र कन्या माई पर्दछन्, जहाँ पद्मपाणी लोकाेश्वरको मूर्ति र आइमाईको मूर्ति (सम्भवतः मायादेवी) को मूर्ति लेखकले २०४० सालमा देखेको थियो । स्थानीय व्यक्तिहरूको भनाइ अनुसार यी मूर्ति वर्षादमा कचार खोला बढेर माटो फाली उजागरभै किनारमा रहेको भन्थे । यसको करिब १ किलो मिटर दक्षिणपूर्वमा भवानी पुरमा शनिश्चरे माइको मन्दिर छ । वास्तवमा यसभित्र भएको मूर्ति सूर्य भगवान्को हो, तर स्थानीय बासिन्दाले यसलाई पनि देवी मानी दशैमा बलि दिई पूजा गर्दछन् । यही मन्दिरको पश्चिमतर्फ ढुंगाको स्तम्भ छ, जसलाई स्थानीय व्यक्तिहरू अशोकस्तम्भ संभन्छन्, खनेर हेरेमा स्पष्ट हुनेछ ।

देवदह क्षेत्रमा यस्ता धेरै स्थलहरू छन्, के हुन् पुरातात्विक उत्खनन्ले पत्ता लाग्नेछ । हाललाई सतहमा देखिएको मुर्ति, खम्बाको आधारमा अनुमान मात्र गर्न सकिन्छ । परासी स्थित रामग्राम स्तूपको शाक्यमुनी बुद्धको निर्वाणपछि कुशीनगरबाट ल्याएको पवित्र धातु (अस्थि) राखी कोलियहरूले स्थापना गरेको प्रमाणित भैसकेकोले यसको संरक्षण र संवर्द्धन हुनु जरुरी छ । देवदहको क्षेत्रभित्र परेको बघौर तप्पा स्थित कन्यामाई र वैरेही माईको उत्खनन् भएजस्तै हाथि तप्पाभित्र रहेको खयर डाँडा र कुमारवर्ति माईको पनि उत्खनन् भएमा बुद्धको मावलि देवदह अवश्य पत्ता लाग्नेछ । चीनीया यात्री फाहियान र व्हेन सांगले लुम्बिनीबाट देवदहमा आउँदा सेता हात्ती देखेको ठाउँलाई हाल हात्ती तप्पा र बाघ देखेको ठाउँलाई बघौर तप्पा भनेको अनुमान गर्न सकिन्छ । नीजहरूको भनाइमा लुम्बिनीबाट रामग्राम ३४,३५ माइल पूर्व पर्दछ र यही दुरीभित्र हात्ती तप्पाको कुमारवर्ति माइ, बघौर तप्पाको वैरेहिमाइले हामी बुद्धका आमा मायादेवी, प्रजापति, हौं खोजी हेर भनेकोले यसतर्फ अनुसंधान भएमा विलुप्त देवदह प्रकाशमा आउने धेरै सम्भावना छ ।

(लेखक पोखरा ध्यान केन्द्रको विषयनाचार्य हुनुहुन्छ ।)

लुम्बिनी र कपिलवस्तुको पहिचानमा सम्राट अशोकको योगदान

✍ गौतमवीर वज्राचार्य, बौद्ध अध्ययन केन्द्रिय विभाग, त्रि.वि.वि.

बुद्धले जीवनको अन्तिम क्षणमा सद्धर्मको स्मरण गर्नका लागि भिक्षुसंघलाई चार संवेजनीय स्थलहरूको दर्शन गर्न भन्नुभएको थियो ।^१ अन्ततः यही कारण धर्मप्रति आस्था र श्रद्धा भएका ब्यक्तित्वहरू लुम्बिनी, बुद्धगया, सारनाथ, कुशीनगरको भ्रमण गर्न उत्साहित हुनपुगे । जसमध्ये एक महान बौद्ध ब्यक्तित्वका रूपमा देखा परेका मगध सम्राट अशोक.....,जसले लुम्बिनीको भ्रमण ई.पू. २५० मा गर्न पुगे ।^२

कलिंग युद्धमा विजय भएको बावजुद अशान्त बन्नपुगेका अशोकलाई बुद्धधर्मका सन्देशले आकर्षण गर्न थाले । अन्ततः छोटो समयमा पक्का बौद्ध बन्नपुगेका सम्राट अशोकले धर्ममा योगदान पुर्‍याउने अठोट गरे । अन्य सुखभन्दा धर्मयात्राबाट अतिरिक्त आनन्द प्राप्त भएको र मनमा शीतलता छाएको उनको अनुभव थियो ।^३ यसो त सम्राटले धर्मयात्राको सुरुवात राज्याभिषेकको दशैँ वर्षको अवसरमा गरेका थिए ।^४

सम्राट अशोकका लागि लुम्बिनी विशेष महत्त्वको स्थान थियो । भिक्षु उपगुप्तको अगुवाईमा सम्राटका साथ राजपदाधिकारी, सैनिकगणसहित यात्राको क्रममा सर्व प्रथम लुम्बिनी पुगेका थिए ।^५ वस्तुतः भ्रमणको मुख्य उद्देश्य लुम्बिनीमा जन्महुँदा प्रथम पल्ट भगवान् बुद्धले भूमिमा स्पर्श गरेको स्थानमा श्रद्धा व्यक्त गर्नुथियो । निर्भयकासाथ भिक्षु उपगुप्तले तथागतको जन्म भएको स्थानको पहिचान समेत गराएका थिए ।^६ अति नै खुसी भएका सम्राट अशोकले तत्क्षण एकलाख सुवर्णमुद्रा लुम्बिनीको नाममा चढाए । लुम्बिनीस्थित मायादेवी मन्दिरभित्र रहेको सांकेतिक जन्मशिला (मार्करस्टोन) त्यही स्थानमा थियो, जसलाई भिक्षुले सम्राटको आगमनपूर्व पहिचान गरिसकेका थिए । यसर्थ उक्त शिला बुद्धको जीवनकालमा वा पूर्व मौर्यकालमा नै स्थापित भैसकेको स्पष्टतः पुष्टि हुनजान्छ ।

लुम्बिनीको महत्त्वलाई बुझेका सम्राट अशोकले

“ उत्खनन्को क्रममा भारतस्थित पिपरहवामा स्तुप र विहारको संरचना मात्र प्राप्त भएका छन् । पिपरहवाको समिप न त त्यहाँ शुद्धोदनको दरवार नै छ, न त वाणांगंगा नदी नै बगिरहेको छ । यसर्थ पिपरहवालाई कुनैपनि हालतमा कपिलवस्तु पुष्टि गर्नसक्ने आधार तिनीहरूमा छैन । ”

.... बुद्धको जन्म बारेमा भावी सन्ततीले जानून् र धर्मयात्राको चिरस्मरण रहोस् भन्ने उद्देश्यले स्तम्भ गाड्न लगाए । इतिहास प्रमाणका हिसाबले सम्राटले आफ्नो स्तम्भ अभिलेखमा हिद भगवं जाते ति लुमिनि गामे अर्थात् भगवान् बुद्ध लुम्बिनीमा जन्मनुभएको थियो भनी जन्मस्थलको स्पष्ट किटान गर्न लगाए । लुम्बिनीमा आफ्नो उपस्थिति र यस स्थानको भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माणमा सघाउन पाएकोमा सम्राटले ठूलो गर्वको महसुस गर्नपुगेका थिए । स्तम्भ अभिलेखमा एकै अर्थ जनाउने छुट्टाछुट्टै वाक्यको प्रयोग समेट गर्नपुगे । सम्भवतः बैशाख-पूर्णिमाको अवसरमा सम्राट अशोक लुम्बिनी पुग्नाले पनि यस्तो वाक्य प्रयोग गर्न उत्साहित भए होलान् ।

त्यसो त लुम्बिनीमा भगवान् बुद्धको जन्म सम्बन्धमा भ्रम श्रृजना गर्नेहरू नभएका भने होईनन् । त्यस्ता तत्त्वहरूका लागि लुम्बिनी स्तम्भ अभिलेखमा यद्यपि उल्लेख भएका छन्—
देवानपियेन पियदसिन लाजिन वीसति वसाभिसितेन
‘अतन आगाच महियिते हिदबुधे जाते सक्थमुनी ति
सिला विगड भीचा कालापित सिलाथभे च उसपापिते
हिद भगवं जाते ति लुमिनिगामे उबलिके कटे
अठभागिये च ।’^७

अर्थात् ‘हिदबुधे जाते सक्थमुनी ति’ र ‘हिद भगवं जाते ति लुमिनिगामे’ अर्थात् शाक्यमुनि भगवान् बुद्धको जन्म लुम्बिनीमा भएको हो भनी भारतका महान सम्राट अशोकले ईसा पूर्वको तेस्रो शताब्दीमा नै स्पष्ट

उत्तर दिइसकेको छ । वास्तवमा यो विवाद गर्ने विषय नै थिएन ।

यति मात्र होइन 'अस्मिन् महाराज प्रदेशे भगवान जातः' अर्थात् महाराज (सम्राट अशोक), भगवान बुद्धको जन्म यही भएको हो भनी द्वितीय शताब्दीको दिव्यावदान साहित्यले अशोकस्तम्भको अभिलेखीय भाषालाई नै पुनः दोहर्नाई दिएको छ ।^{१८}

लुम्बिनीको बुद्ध जन्मशिलामा श्रद्धा व्यक्त गरी स्तम्भ खडा गर्नुपुगेका सम्राट अशोक कपिलवस्तु पुगेका थिए । यसो त उनले राज्याभिषेकको चौधौं वर्षको अवसरमा नै कपिलवस्तुको निग्लीहवामा कनकमुनी बुद्धको स्तुप निर्माण गरिसकेका थिए । राज्याभिषेकको बीसौं वर्षका अवसरमा भने स्वयम् आई यस स्थानको स्तुपलाई दुई गुणा बढाई पूजा गरी शिलास्तम्भ खडा गर्न लगाए ।^{१९}

गोटीहवाको ऋकुछन्द बुद्धको स्थानमा पनि निग्लीहवामा भै सम्राटले कार्य गरिएको विश्वास गर्न सकिन्छ । हाल स्तम्भको माथिल्लो अभिलेखिय भाग प्राप्त नभएकोले यसै भन्न सक्ने स्थिति देखिंदैन । तर चीनीया यात्रीहरूको उपस्थितिकालमा सिंहमूर्तिसहित ३०फिट अग्लो अशोकस्तम्भमा अभिलेख कुँदिराखेको थियो । उनले ऋकुछन्द बुद्धको जन्मस्थल र परिनिर्वाण स्थलमा अस्तिसहितको विशाल स्तुपलाई पनि देखेका थिए ।^{२०} हुन त शाक्यमुनी बुद्धका नाममा ८४,००० स्तूपको निर्माण गर्ने संकल्प गरेका अशोकले कनकमुनी र ऋकुछन्द बुद्धको नाममा पनि स्तुप निर्माण गरेको पाइन्छ । यसले कपिलवस्तु भूमिप्रति उनको श्रद्धा र आस्थालाई झल्काउँछ ।^{२१} सम्राट अशोकको यस्तो कार्यले कपिलवस्तुको स्थलगत पहिचान गराउनमा पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ, जस्तलाई नेपालको भावी इतिहासले सम्झने छ ।

यसो त कपिलवस्तु नेपालमा होइन, भारतको पिपरहवामा भनी विभिन्न उपायद्वारा भ्रम श्रृजना गर्ने प्रयासहरू पनि भएका छन् । तर यस्ता प्रयासलाई बौद्ध साहित्य र ह्वेनसाङ्गको यात्रा वर्णनले गलत साबित गरिदिएको छ । सन् ६३६ आएका ह्वेनसाङ्गले कपिलवस्तु नगर (तिलौराकोट) लाई केन्द्रविन्दु बनाई गोटीहवा, सगरहवा, निग्लीहवा र निग्रोधाराम विहारबीचको भौगोलिक दिशा र दूरी उल्लेख गरिएको छ, त्यो यद्यपि यथा स्थानमा नै रहेको छ ।^{२२} तर पिपरहवा..., ती चारैवटा स्थानबाट दूरी र दिशाको हिसाबले गलत रहेको स्पष्ट देख्न सकिन्छ ।

साथै चीनीया यात्रीको वर्णनमा भगीरथ नदी अर्थात् वाणगंगा नदीको पूर्वी किनारमा शुद्धोदनको दरवार (तिलौराकोट) रहेको स्पष्ट किटान गरिएको छ । तर उत्खननको क्रममा भारतस्थित पिपरहवामा स्तुप र विहारको संरचना मात्र प्राप्त भएका छन् । पिपरहवाको समिप न त त्यहाँ शुद्धोदनको दरवार नै छ, न त वाणगंगा नदी नै बगिरहेको छ । यसर्थ पिपरहवालाई कुनैपनि हालतमा कपिलवस्तु पुष्टि गर्नसक्ने आधार तिनीहरूमा छैन ।

वस्तुतः राष्ट्रले बुद्धधर्म र बौद्ध सम्पदालाई मागी खोने भाँडोको रूपमा प्रयोग गरेको छ । यस क्षेत्रलाई बुद्धधर्म, दर्शनअनुरूप विविध महत्त्व र पहिचान दिने ईच्छा शक्तिको ठूलो अभाव छ । फलतः यहाँको यस्तो परिस्थितिको फाईदा उठाई विरोधि शक्तिले भ्रम श्रृजना गर्नुपुगेको मात्र हो, अन्यथा केही होइन । यसर्थ राष्ट्रको जिम्मेवार ब्यक्तित्वहरूले ईमानदारभई आफ्नै कमजोरीलाई सच्याउनु पर्‍यो । कपिलवस्तु र लुम्बिनीलाई राजनीति र राजनैतिक भागबन्दाको बिवाय नबनाई विशुद्ध बुद्धधर्मको अभ्यास र धर्मविस्तार गर्ने केन्द्रकै रूपमा विकास गर्नुपर्‍यो ।

पादटिप्पणी

- १) 'चत्वारिमानि, आनन्द, सदस्स कुलपुत्तस्स दससनीयानि संवेजनीयानि हानानि । कतमानि चत्तारि? 'इधं तथागतो जानीति (जन्मस्थान), आनन्द, सदस्स कुलपुत्तस्स दससनीयं संवेजनीयं ठान' । दिर्घनिकायो, द्वितीयो भागो-(महाराष्ट्र : विपश्यना विशोधन विन्यास, ईगतपुरी) ई.सं. १९९८, पृष्ठ १०६ ।
- २) राधाकुमुद मुखर्जी, अशोक (दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास) ई. स. २००४, पृ. ३२ ।
- ३) 'अतिक्रत अंतरं देवनप्रिय हिरयत्र नम निक्रमिषु । अत्र मृगय अजनि च एदिशनि अभिरमनि अभुवसु । सो देवनप्रियो प्रियोदशि रज दषवष विसितो सत निक्रमि सबोधि । तेनद धमयत्र । अत्र इयं हाति श्रवणव्रमणनं दशने दनं वुडनदशनहिरजप्रतिविधने च जनपदस जनस दशन धमनुशस्ति धमपरिप्रच्छ च । ततो परं एषै भुवे रति भोति । देवनप्रियस प्रियदशिस रजोभगो अजि' राजवली पाण्डे अशोकके अभिलेख (वाराणसी : ज्ञान मण्डल लिमिटेड १), बि.सं. २०२२, पृ. ५२ ।
- ४) ऐजन्
- ५) 'अथ राजा चतुरङ्गबलकार्यं संनाहय गन्धमाल्यपुष्पमादाय स्थबिरोपगुप्तसहायः सम्प्रस्थितः । अथ स्थबिरोपगुप्तो राजानमशोकं सर्वप्रथमेन लुम्बिनीवनं प्रवेशयित्वा दक्षिणं हस्तमभिप्रसार्यवाच' पि.एल वैद्य(सं) दिव्यावदान (दरभंगा : मिथिलाविद्यापीठेन प्रकाशितम्), ई.सं. १९९९, पृ. २४८ ।
- ६) अस्मिन् महाराज प्रदेशे भगवान जातः " पि.एल वैद्य (

- सं) दिव्यावदान (दरभंगा : मिथिलाविद्यापीठेन प्रकाशितम्), ई.सं. १९९९, पृ. २४८ ।
- ७) पाण्डे राजवली पाण्डे अशोकके अभिलेख (वाराणसी : ज्ञान मण्डल लिमिटेड १), बि.सं. २०२२, पृ. १८९ ।
- ८) उहि (पादटिप्पणी नं. ५) पृ. २४८ ।
- ९) देवान पियेन पियदसि लाजिन चोसवसा (भिसितेन) बुधस कोनागमनस थुबे द्वितीय वडिते (वीसतिभ) सभिसितेन च अगन आगा च महियते सिलां थवेच (उस) पापिते राजवली पाण्डे अशोकके अभिलेख (वाराणसी : ज्ञान मण्डल लिमिटेड १), बि.सं. २०२२, पृ. १९० ।
- १०) जगमोहन वर्मा (अनु.) चीनी यात्री फाहियान का यात्रा विवरण (नई दिल्ली : नेशन बुक ट्रस्ट इंडिया) ई. १९७५, पृ. ७३ ।
- ११) "त्रकुच्छन्द सम्यक्संबुद्धः सकलं बुद्धकार्यं कृत्वा निरुपधिशेषे निर्वाण धार्तो परिनिर्वृतः तस्य अशोकेन राजा चतुरन्मयं स्तूपं कारितम्" पि.एल वैद्य (सं) दिव्यावदान (दरभंगा : मिथिलाविद्यापीठेन प्रकाशितम्), ई.सं. १९९९, पृ. २७१ ।
- १२) श्वेन त्साङ और प्येन ची, महा थाङ राजवंशकाल मे पश्चिम की तीर्थ यात्रा का वृत्तांत (पेइचिङ : विदेशी भाषा प्रकाशन गृह), ई.सं १९९२ ,पृ १६१-६५ ।

**बु. सं. २५५७ औ बुद्ध-पूर्णिमाको
उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण नेपालीहरुलाई
हार्दिक शुभकामना !**

बिश्व मोटर ट्रेडर्स

ख-२, ४०८, पुतलिसडक, काठमाडौं, नेपाल ।
फोन नं.: ०१-२२९२२३०, ९७२१४०२९०५/३२०५४४
E-mail: vmtautoparts@wlink.com.np

टोयोटा, मित्सुबिसि, निशान, इसुजु, सुजुकि इत्यादि
गाडिका पार्ट्सहरुको लागि सम्पर्क गर्नुहोस् ।

स्वाँया पुन्हिया भिन्तुना !

तथागत शास्ताया जन्म, बोधिज्ञान प्राप्त व
महापरिनिर्वाण दिवस बु. सं. २५५७ क्वःगु
स्वाँया पुन्हिया लसताय् सकल
नेपाःमिपिन्त भिन्तुना ।

मिलन बहुउद्देशीय सहकारी संस्था लिमिटेड

ह्वनाछँ, पाको, न्यूरोड, काठमाडौं ।
फोन: ४२३१०३६, ४२२२०६५, फ्याक्स : ४२१६१६७

ऐतिहासिक कपिलवस्तु दरबारस्थल संरक्षण

✍ सुचित्रमान शाक्य, उपाध्यक्ष - धर्मोदय सभा

माननीय मन्त्रीज्यू,

शाक्यमुनि गौतम बुद्ध जन्मेको देशवासी भनी हामी सम्पूर्ण नेपाली गौरव गर्दछौं । तर भगवान बुद्धले जीवनको २९ वर्ष विताएर जहाँबाट बुद्धत्वको निम्ति गृहत्याग गरे, त्यस्तो अत्यन्त महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक राजदरबार नेपाली भू-भागको कपिलवस्तु जिल्लास्थित तिलौराकोटमा भएको यथेष्ट प्रमाण हुँदा हुँदै पनि उत्तर प्रदेश सरकारले भारतको पिप्रहवा भन्ने ठाउँमा भएको एक विहारको भग्नावशेषलाई "कपिलवस्तु दरवार" भएको भ्रम श्रृजना हुने गरी प्रचार प्रसार गरी पर्यटकीय लाभ लिन समेत उक्त क्षेत्रमा भौतिक आधारहरूको विकास निर्माण कार्य तीव्रगतिले गरिरहेको र नेपाल सरकारले वास्तविक कपिलवस्तु दरवार क्षेत्रको संरक्षणमा खासै ध्यान नदिएकोले, यस्तै भइरहेमा कालान्तरमा तिलौराकोटस्थित कपिलवस्तु दरवार स्थलको अस्तित्व नै समाप्त हुने हो कि भनी हामी चिन्तित भएका छौं ।

भारतको उत्तर प्रदेश सरकारले गणवरिया भन्ने

ठाउँमा प्राप्त केही पुरानिधिहरूको आधारमा कपिलवस्तु राजधानी भनी गरिएको दावी फितलो भएपछि त्यहाँबाट १ किलोमिटर उत्तरमा प्राप्त पुरातात्विक स्थल पिप्रहवालाई कपिलवस्तु नगर भनी दावी गर्न थालियो । सन् १८९७ मा सर्वप्रथम भएको उत्खननमा डा. डब्लू. सी. पेपेलाई यहाँ स्तुपबाट प्राप्त अस्थि कलशमा अंकित अभिलेख (सुकित भतिन स भावीनिकनंस पुतदलनं इयं स सलिल निधते बुधस भगवते साकियनं) लाई अघि सारेर कपिलवस्तु राजप्रासादको रूपमा पिप्रहवालाई प्रमाणित गर्न खोजे पनि अभिलेखले त्यहाँ स्पष्टसँग स्तुप बुझाउँछ भने उत्खननकै क्रममा के. एम. श्रीवास्तवले सन् १९७१-७३ मा प्राप्त गरेका सीलहरूमा अंकित साना साना अभिलेखले कपिलवस्तु नाम उल्लेख भएपनि त्यसले किटानीसाथ भिक्षुहरू बस्ने विहार मात्रै बुझाउँछ, राजधानी कपिलवस्तु होइन ।

नेपालको तिलौराकोट नै वास्तविक प्राचीन कपिलवस्तु दरवार भएको प्रमाणित गर्ने केही तथ्यहरू:-

तिलौराकोट	पिप्रहवा
१. तिलौराकोट उत्खननमा दरवारको चारैतिर पर्खाल, शत्रु-प्रवेश नगराउन खाइ नहर निर्माणको भग्नावशेष फेला पारेको छ ।	१. त्यस्तो कुनै व्यवस्था छैन ।
२. बुद्धत्व प्राप्त गर्न राजकुमार सिद्धार्थले दरवार छाडेर महाभिनिष्क्रमण गर्दा उल्लेखित पूर्वीद्वार र पश्चिमद्वार फेला पारेको छ ।	२. दरवार प्रमाणित गर्ने कुनै ठूलो द्वार छैन ।
३. दरवारका कोठाहरू छुट्टाछुट्टै आकारका ठूला ठूला छन् ।	३. श्रावस्ती, कुशिनगर र लुम्बिनीमा जस्तै स-साना उत्राउत्रै समान आकृतिका ध्यान गर्न बनाइएका कोठा मात्र छन् ।
४. तिलौराकोटबाट हिमाल देखिन्छ । भगवान् बुद्धले श्रावस्तीका राजालाई आफ्नो परिचय दिँदा मेरो देश हिमालको सँगै रहेको छ भनी परिचय दिएका थिए ।	४. पिप्रहवाबाट हिमाल देखिदैन ।
५. त्रिपिटकमा उल्लेख भएको भागिरथी गंगा अर्थात् वाणगंगा नदी तिलौराकोट दरवार नजिकबाट बगेको छ ।	५. पिप्रहवामा नदी छैन, तर नदीको भ्रम सिर्जना गर्न साइफनको रूपमा निर्माण गरिएको छ ।
६. यहाँ प्राचीन मुद्राको थुप्रो एकै ठाउँमा गाढा धनको रूपमा भेटिएको छ । जुन शाक्य राज्यलाई विरुद्धकले ध्वस्त गर्न थालेपछि मुद्रा गाडेर दरवारिया शाक्यहरू भागेको प्रमाण छ ।	६. त्यस्तो केही पनि भेटिएको छैन ।

चीनियाँ बौद्ध यात्रीहरू सेङ साई (चौथो शताब्दी), फाहियान (पाँचौ शताब्दी), ह्वेन साङ्ग र इत्सिङ्ग (सातौ शताब्दी) श्रावस्तीबाट ऋक्कुच्छन्द बुद्धको जन्मस्थल (गोटिहवा), कनकमुनि बुद्धको जन्मस्थल (निग्लिहवा), कपिलवस्तु दरवारस्थल, लुम्बिनी, रामग्राम हुँदै कुशीनगर गएको यात्रा विवरणमा आफुले देखेका विभिन्न स्थान स्थलको विवरण, एक स्थानबाट अर्को स्थानसम्मको दूरी र दिशा बारेको यात्रा विवरणअनुसार कपिलवस्तु जिल्लामा भएका सबै स्थलहरू यथास्थानमै पाइनाले तिलौराकोटमा प्राचीन कपिलवस्तु दरवार भएको प्रमाणित भइसकेका छन् ।

यस समस्याको गम्भीरतालाई मनन् गरी नेपालको प्रमुख राष्ट्रिय बौद्ध संस्था र विश्व बौद्ध भातृत्व संघ (WFB) को नेपाल क्षेत्रीय कार्यालय यस धर्मोदय सभाले नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायहरूसित समन्वय गरी कपिलवस्तु दरवार क्षेत्रको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न ठोस प्रयास गर्ने निर्णय भएअनुसार यस विषयमा आवश्यक कार्य अधिबढाउन मिति २०६९ फागुन १३ गते आइतवार धर्मोदय सभाको केन्द्रीय कार्यालय बुद्धविहारमा भएको छलफल र फागुन ३० गते पुरातत्त्वविदहरूसँग भएको सल्लाहअनुसार सबै सरकारी गैरसरकारी सरोकारवालाहरूको निम्न विषयमा ध्यानाकर्षण गर्न आवश्यक देखिएकोले २०७० वैशाख २७ गते माननीय मंत्रीज्यूको प्रमुख आतिथ्यमा भएको विशेष कार्यक्रममा निम्न ११ बुँदे सुझाव पेश गरेका छौ ।

- १) लुम्बिनी अञ्चलको सुनौली र अन्य बोर्डर क्षेत्रदेखि कपिलवस्तुसम्म ठाउँठाउँमा टुरिष्ट नक्शासहित सूचना पाटी स्पष्ट र आकर्षक हुने गरी नयाँ राख्ने, जसबाट तेश्रो मुलुकका यात्रीहरूलाई आफू नेपाल देशमा आएको स्पष्ट अनुभूति होस् ।
- २) नेपाल र भारतस्थित प्रमुख बौद्ध स्थलहरूको, विशेष गरी लुम्बिनी कपिलवस्तु रामग्राम, बुद्धगया, सारनाथ, कुशीनगर, नक्शासहित संक्षिप्त विवरण एक साईडमा र अर्को साईडमा कपिलवस्तु र पिप्रहवा बारे संक्षिप्त विवरण राखी विभिन्न प्रमुख भाषाहरूको (विशेष गरी अंग्रेजी, चाईनिज, जापानिज, कोरियन, थाई, बर्मी, सिंहली, हिन्दी) Tourist Brochure बनाई ब्यापक प्रचार प्रसार गर्ने ।
- ३) कपिलवस्तु क्षेत्रमा पर्यटकहरूको आगमनमा देखिएका समस्या र कठिनाई पत्ता लगाई पक्क बाटोसहित

“नेपाल सरकारले वास्तविक कपिलवस्तु दरवार क्षेत्रको संरक्षणमा खासै ध्यान नदिएकोले यस्तै भइरहेमा कालान्तरमा तिलौराकोटस्थित कपिलवस्तु दरवार स्थलको अस्तित्व नै समाप्त हुने हो कि भनी हामी चिन्तित भएका छौ ।”

अन्य सुविधा वृद्धि गर्ने ।

- ४) तिलौराकोटमा दरवार क्षेत्रबाहिर बुद्ध-प्रतिमासहित खुल्ला विहार बनाई पूजा प्रार्थना इत्यादि गर्न र यात्रुहरूलाई विश्राम गर्न सुविधासहित स्थान निर्माण गर्ने ।
- ५) सन् २०१४ लाई Kapilvastu Visit Year घोषणा गर्ने ।
- ६) लुम्बिनी विकास कोषको आयोजनामा हुनुपर्ने 4th World Buddhist Summit कपिलवस्तु दरवारलाई मूल विषय (Theme) बनाई चाँडै नै सम्मेलनको आयोजना गर्ने ।
- ७) तिलौराकोटस्थित कपिलवस्तु दरवार विश्व सम्पदा सूचीमा चाँडै समावेश गराउन प्रयास गर्ने ।
- ८) लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विद्यार्थीहरूलाई कपिलवस्तु क्षेत्रको अध्ययनमा विशेष प्रोत्साहन दिने ।
- ९) भारतको उत्तर प्रदेश सरकारलगायत भारतीय प्रमुख बौद्ध संस्थाहरूलाई सही तथ्य जानकारी गराई पिप्रहवालाई कपिलवस्तु दरवार क्षेत्र भएको भ्रम श्रृजना गर्ने कार्यलाई समर्थन नगर्न अनुरोध गर्ने ।
- १०) E-media मा व्यापक प्रचारको व्यवस्था गर्ने ।
- ११) भारत तथा अन्य देशबाट आउने तिर्थयात्रीहरूलाई नेपाली गाईडको सेवा अनिवार्य उपलब्ध गराउने ।

(उपरोक्त विषयमा धर्मोदय सभाको अगुवाईमा ऐतिहासिक कपिलवस्तु दरवार संरक्षण गर्न मिति २०७० वैशाख २७ गते शुक्रवार माननीय संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्री श्री रामकुमार श्रेष्ठज्यूको प्रमुख आतिथ्यमा भूकूटीमण्डपस्थित नेपाल पर्यटन बोर्डको सभा हलमा सम्पन्न विशेष कार्यक्रममा यस अभियानको संयोजक तथा धर्मोदय सभाको केन्द्रीय उपाध्यक्ष श्री सुचित्रमान शाक्यद्वारा प्रस्तुत ज्ञापनपत्र)

बैशाख पूर्णिमा र बलिप्रथा

ईमेलबाट यथा प्राप्त...

✍ रामलाल चौधरी, सदस्य-लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय

अहिंसावादी तथा शान्तिनायक महामानव गौतम बुद्धको जन्म, ज्ञान प्राप्ति एवं महापरिनिर्वाणको त्रिसंयोगीय को परम पवित्र दिनको रूपमा लिईन्छ । नेपाल बौद्ध भुमी, शान्त भुमी र बुद्ध भूमी भनेर परिचित र गौरव गर्दछौ । नेपाल लगायत विश्व भरी बौद्ध धर्मावलम्बीहरू बुद्ध जयन्तीको वडो हर्षोल्लासका साथ मनाईन्छन् । उक्त पावन अवसरमा राज्यद्वारा हिंसा अर्थात मारकाटमा पनि प्रतिवन्ध लगाईएको छ ।

सिरहा जिल्ला ढोढना गा.वि.स. २ स्थित राजदेवी मंदिरमा हजारौं हजार पशुबलि दिने प्रचलन रहेको छ । वलि दिनेको संख्या दिनानुदिन वढ्दै गएको छ । खास गरी सिरहा, उदयपुर, सप्तरी छिमेकी देश विहार (भारत) र उपत्यकाबासी समेतको सहभागी हुने गरेको छ । निरीह पशुपक्षिहरूमा बोका, हाँस, परेवा र कुखुरा आदिको वलि चढाईन्छ र रगतको खोलो पनि बग्छ । २१ औं शताब्दीमा पनि मानिसहरू रूढीवाद, अन्धविश्वास र जनचेतनाको कारण कु-प्रथाबाट उम्कन सकिएको छैन । शिक्षित भैकन कु-संस्कारमा ग्रसित छन् । एउटा भनाई पनि छ Who will bell the Cat? अर्थात बिरालोको घाँटीमा कस्ले घण्टी भुण्याउने ? धेरै जसोको मनमा छ । बैशाख पूर्णिमा अर्थात बुद्ध जयन्तीको शुभ दिनमा हिंसा गर्नु हुँदैन । बुद्ध द्वारा प्रतिपादीत पन्चशीलको प्रथम वाक्यमा हिंसा गर्नु हुँदैन । धनुषाको जनकपुर, सप्तरीको राजविराज र सिरहाको ढोढना-२ स्थित राजदेवी मन्दिर रहेको छ । जस मध्ये सिरहामा बैशाख पूर्णिमाको दिन बलि प्रथा कायमै रहेको छ । एकातिर थारु समुदायले बुद्धसँग सम्बन्ध गाँस्ने अर्कोतिर बुद्धले भन्नु भएको कुरा

“ थारु समुदायले बुद्धसँग सम्बन्ध गाँस्ने अर्कोतिर बुद्धले भन्नु भएको कुरा नमान्ने यो कहाँसम्मको न्यायोचित हो । बलिदिने भनेको बुद्ध र बौद्ध धर्मावलम्बी प्रतिको चुनौति हो । ”

नमान्ने यो कहाँसम्मको न्यायोचित हो । बलिदिने भनेको बुद्ध र बौद्ध धर्मावलम्बी प्रतिको चुनौति हो ।

जनश्रुति अनुसार मंदिरमा राति पूजा आजा गर्ने परिपाटी थियो । सो चलनको कसरी परिवर्तन भयो र माता राजदेवीले मानेको छ ? कुनै किसिमको घटना दुर्घटना भएन । त्यसै गरी माता राजदेवीलाई मनाई अघि पछि पशुबलि नदिनेको लागि त्यहाँका बुद्धिजीवी, प्रहरी प्रशासनले पनि सम्झाई बुझाई गरि त्यस ठाउँलाई पर्यटकीय क्षेत्र घोषणा गर्नु पर्दछ । K

बुद्धको विचार र लुम्बिनीको विकास

ईमेलबाट यथा प्राप्त...

✍ पुरन शाक्य, तानसेन पाल्पा

विश्व शान्तिको नायक, माहामानव शाक्यमुनी गौतमबुद्ध जन्मेको स्थान लुम्बिनी अहिले सबैको आँखामा सबैको मनमस्तिष्कमा बुद्ध शान्ति (Peace world) भनेर संसारको आम-मानवले चिन्न र अध्ययन गर्न थालेका छन्। संसारको अग्लो हिमचुली सगरमाथाको देश नेपाल र हालमा आएर विश्व शान्ति एक मात्र पुजारी गौतम बुद्ध हाम्रो देश नेपालको बौद्ध धर्म चुली बुद्ध पवित्र भूमी लुम्बिनी नै जन्मिएको हो भन्ने कुरा सबैलाई यथार्थ ज्ञान भैसकेको छ।

विश्वभरका बौद्ध धर्मावलम्बी र बौद्धगामीहरूलाई लुम्बिनिले विशेष अर्थ लाग्छ। लुम्बिनिको नामले उनीहरूको मानस्पटललाई २५ सय वर्ष अघि पुर्याउनुको साथै एउटा सुन्दर शान्त बगैचाको स्मरण गराउछ। उक्त बगैचामा इ.पु. ५६३ को बैशाख पूर्णिमा आजको दिन एक बोधिसत्त्वको जन्म भएको थियो। ती बोधिसत्त्वले ३५ वर्षको उमेरमा बुद्धत्व लाभ गरिसकेपछि हाल उनी संसारको प्रकाश र भिजत या ध्यचमि० माहामानव शान्ति नायक तथागत शाक्यमुनी शिद्दार्थ गौतमबुद्ध आदी नामले प्रख्यात भए। तसर्थ विश्वभर बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको लागि गौतम बुद्ध एक सर्वोच्च श्रद्धायुक्त व्यक्तित्वमा पर्दछ। बुद्ध हुने बोधिसत्त्व शिद्दार्थ गौतम लुम्बिनीमा जन्मिएको चीर स्मरणीय जन्म दिवस उनेले बुद्ध गयामा सर्वधिलाभ गरेका चिरप्रेरक दिन अन्तमा कुशीनगरमा महापरिनिर्वाण प्राप्त गरेको चिरशन्धेगदायी अर्थात महान त्रिसंयोगपूर्ण दिवस हो आजको दिन बुद्ध पूर्णिमा। आजको ऐतिहासिक पावन दिवशलाई बैशाख पूर्णिमा बुद्ध जयन्तिका रूपमा समस्त बुद्धका अनुयायी तथा शान्तिप्रेमी सबैको आत्म शुद्धी, मनोशुद्धी हृदय परिवर्तनमुखी भई अगाडि बढ्ने चेष्टा गर्न सुखकर एवं शान्तिकर विषय बन्छ। विश्वभर शान्तिको नायक माहामानव तथा शाक्यमुनी गौतम बुद्धलाई विश्व जगतले वैशाख पूर्णिमा, आजको पवित्रदिन उनलाई सश्रद्धा आस्थापूर्वक स्मरण गर्दै आएका छन्।

“संसारको अग्लो हिमचुली सगरमाथाको देश नेपाल र हाल आएर विश्व शान्तिको एक मात्र पुजारी गौतम बुद्ध हाम्रो देश नेपालको बौद्ध धर्म चुली बुद्ध पवित्र भूमी लुम्बिनी नै जन्मिएको हो भन्ने कुरा सबैलाई यथार्थ ज्ञान भैसकेको छ।”

नेपाल प्रकृतीको सुन्दर बगैचा हो। यहाँको अनेकौं स्थल कुनै न कुनै रूपमा महत्वपूर्ण र पुजनीय छन्। त्यस्तै पर्यटनीय दर्शनीय छन्। व्यवस्था राम्रो हुने हो भने यो देशको सानो हिस्सा भिजाएर धेरैलाई खान पुग्छ। विश्वकै एउटा शान्त पर्यटकीय, दर्शनीय, पुजनीय महत्वपूर्ण स्थल हो लुम्बिनी। विडम्बना भनौं कि के भनौं यी प्रेरणादायी स्थल आज जानेर वा नजानेर जवरजस्ती प्रचारमा ल्याउनुपर्ने बाध्यता नेपाली जनातालाई छ। त्यसैमा पनि बुद्ध जन्मभूमीका जनतालाई छ। उनीहरूको आज बौद्धभूमीको प्रचार प्रसारमा राज्य भन्दा एक कदम अगाडि बढेर काम गर्दै छन्। बुद्धले जे जे भनेका थिए। ती सबै श्रद्धा युक्त कल्याणकारी वचन थिए। त्यसैले बुद्धको जन्मस्थल पनि श्रद्धापूर्ण छ। त्यसैले होला देशमा हुने मेला भेला, समारोहमा लुम्बिनीको नाम जोडिन पुग्दछ। पछिल्लादिनहरूमा देशमा हुने मेला भेला समारोहहरूमा लुम्बिनी एक्सपो (Lumbini Axpo 2012) संचालन भयो। जुन लुम्बिनी अर्थात बुद्धभूमीलाई प्रचारमा ल्याउने सानो प्रयास थियो। यो प्रयास स्रहानीय छ।

नेपालको आर्थिक विकासमा पर्यटन क्षेत्र एउटा महत्वपूर्ण क्षेत्र एउटा महत्वपूर्ण क्षेत्र एउटा महत्वपूर्ण क्षेत्र हो भन्नेमा कुनै दुईमत छैन। यसमध्ये लुम्बिनी र सगरमाथा नेपालका पर्यटन बिकासका मेरुदण्ड हुन्। यी दुई क्षेत्रको प्रचार प्रसार गर्न सकियो भने नेपाल उन्नतिको शिखरमा

पुग्न बेर लाग्दैन तर बिडम्बना भनौं कि के भनौं पवित्र बुद्ध जन्मभूमि सँधै नै ओभेलमा पन्यो। राज्यको गैरजिम्मेवार सौचको कारण लुम्बिनीको महत्व यसको विकास संभावनाको विषयमा स्वयम् नेपाली देशवासी अनविज्ञ छन् । त्यतिमात्र होइन लुम्बिनी हाम्रो बुद्ध जन्मस्थल हो। भन्नेमा पनि जति प्रचार प्रसारमा छ त्यो भन्दा बढी लुम्बिनी भारतमा छ भन्ने कुराले प्रचार पाइरहेको छ। त्यो भन्दा बढी लुम्बिनी भारतमा छ भन्ने कुराले प्रचार पाइरहेको छ । अन्तरराष्ट्रिय पुस्तकालयमा होस या कतिपय पाठ्यक्रममा लुम्बिनी ओभेल परेको त छैन ? त्यस बाहेक आफ्नै राज्यको अनादर दृष्टिले लुम्बिनी अहिले पनि लथालिङ्ग अवस्थामा छ। लथालिङ्ग यस अर्थमा छ कि लुम्बिनी विकासक्रम लागी हाल सम्म जतिले नेतृत्व गरे उनी सबैले राजनीतिक मनोग्राम (Monogram) टाँसेरै गरे। जसको प्रभाव लुम्बिनीमा हरेक वर्ष देखियो नेपाली प्रचलित उखान जस्तै "हात्ती आयो हात्ती आयो फुस्सा" भने जस्तै लुम्बिनीको नाम मात्र तर काम भने अरुनै हुने कुराले लुम्बिनीको नाम भएको भरमा मात्र होइन , यसको महत्व हुनुको कारण बुद्ध यहाँ जन्मिएकोले हो, लुम्बिनीमा बुद्ध भन्दा अगाडि पनि मानिसहरू जन्मिएका थिए तर तिनीहरूको आज चर्चा छैन तर बुद्धको व्यापक चर्चा छ। बुद्धको चर्चा पनि लुम्बिनीमा जन्मिएको भरमा भएको होइन । उनले आम मानवको लागि दिएको विचार उपदेशले हो । त्यसैले लुम्बिनीको सम्बन्ध बुद्धको विचारसंग हुन्छ। उनले आज भन्दा २६००

वर्ष अघि धेरै विषयमा खाम मानिसहरूलाई बताउएका थिए । भूठो नबाल्नु, चोरी नगर्नु, बेविचार गर्नु आदि । सामान्य कुरा भनेको थिए आजको मानव तृष्णाको आगोले जलिरहेको छ । पद - प्रतिष्ठा धन सम्पत्ति प्राप्त, भोग विलास प्राप्तीको इच्छाले तडपिरहेको छ । यसै कारण देशमा सधैँभै अन्यौल, अस्थिरता छाडिरहेको छ । समाजमा मांगलिक कामहरू भन्दा अमांगलिक कामहरू भैरहेको छन् । समग्रमा भन्दा यो समाज राष्ट्र दुःखको जालोमा फसिरहेको छ । यसबाट समाजलाई नैतिकरूपमा परिवर्तन गर्नको लागि बुद्धको विचार उपदेशहरूलाई अहिलेको समयमा त्यत्तिकै अनुकरणीय छ । जसको एउटा सानो अंशबाट हाम्रो राष्ट्र समाजलाई धेरै लाभ हुन सक्दछ । जुन कुरा आज करोडौं मानिसले बुझिसकेका छन् र बुद्धले देखाएका वाटोमा अग्रसर भैसकेको छन् । तर त्यहि विचार बोक्ने बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी आसपासको हाम्रो समाज भने त्यसप्रति अनभिज्ञ रहेको छ । आज त्यो समाजलाई जगाउनु आवश्यक रहेको छ । लुम्बिनी साथै यहाँको समाजलाई जगाउन सक्थ्यो भने बुद्धको विचारलाई बोधयुक्त बनाउन सकिथ्यो भने त्यसको प्रभाव दिनप्रतिदिन घामको किरणसरी फैलिदै जानेछ । लुम्बिनीको गरिमा, यसको महत्व, यसको ऐतिहासिकलतालाई अझ फराकिलो बनाउनेछ । शान्ति र प्रगतिका लागि मन, वचन र कर्मबाट परिचालन गर्न सकोस यहि नै २५५७ औं वैशाख पूर्णिमाको शुभ सन्देश हो ।

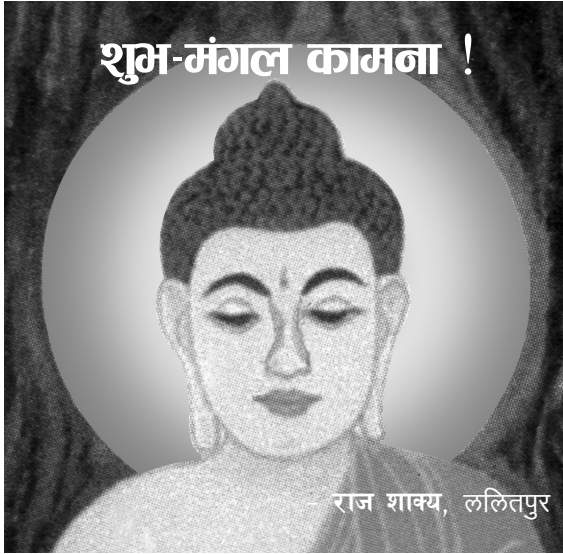
स्वाँया पुन्हिया भिन्तुना !

तथागत शास्ताया जन्म, बोधिज्ञान प्राप्त व
महापरिनिर्वाण दिवस बु. सं. २५५७ क्वःगु
स्वाँया पुन्हिया लसताय् सकल
नेपाःमिपिन्त भिन्तुना ।

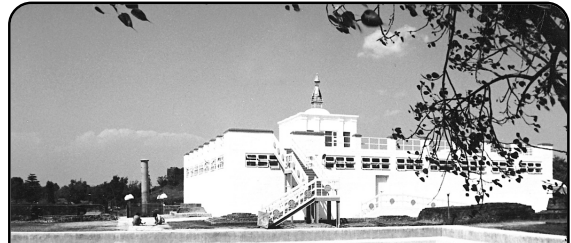
घनश्याम राजकर्णिकार

कमलपोखरी, काठमाडौं

लोकमा प्रथम

जातपातविरुद्ध विगुल फुक्ने
बलिप्रथा विरोधको ढंका बजाउने
निरर्थक कर्मकाण्ड भञ्जन गर्ने
ईश्वर, आत्माको खण्डन गर्ने
स्त्री-पुरुषलाई समानाधिकार दिलाउने
सिंहराज सरी लोकमा गर्जन गरी
दान, शील, भावनाको महत्त्व दर्शाई
सत्य-अहिंसाको गुण धारा बगाई
दया-करुणाको अमृत-जल वर्षाई
विश्वशान्तिका सारथी नायक
सुसम्य, सुप्रवर, सुप्तज्ञ, सुबोधक
धर्मचक्र प्रवर्तक गौतम बुद्धको
शुभजन्म, बुद्धत्व, निर्वाण महान त्रिसंयोग
प्राप्त गरेको महान पवन दिवस
पवित्र वैशाख-पूर्णिमाको उपलक्ष्यमा
दृश्य अदृश्य जगतका सारा प्राणीहरूलाई
उदय गरी मैत्री-भावना हृदयमा
अर्पण गर्दछु शुभ-मङ्गल कामना
कि- बुद्ध, धर्म, संघको आनुभावले
मेटियोस् सबको दुःख संतप्त व्याधि
शील, समाधि, प्रज्ञा लहराई मनमा
आनन्द सुख-शान्ति छाओस् जीवनमा ।
भवतु सब्ब मंगलम् ॥

संदेश : लुम्बिनीको नेपाललाई

- गणेश माली

नेपाल ! आज दुःखी छौ तिमी,
धरमराइरहेछन् पाइला तिम्रो
कुनै ठोस आधार नपाई
कुनै ठोस गन्तव्य नपाई !

तर धैर्य गर, सम्भ !
आजभन्दा २६३७ वर्ष पूर्व
उठाएको मेरै आँगनमा
जाज्वल्यमान एक तारा
विश्वकै ज्योति महान् !

(१)

दिए उनले अचूक औषधि
मानव मात्रका सारा दुःखहरूको !
चार श्रेष्ठ सत्यहरू-
दुःख, दुःखसमुदय, दुःखनिरोध,
अनि दुःखनिरोध गामिनी मार्गसत्यहरू

(२)

दुःखहरू छन् अवश्य तिम्रा
बुझ गहिराईमा ती दुःखहरू,
बुझ खूब भई अप्रमादी !
जब प्रष्टिनेहरू दुःखहरू
तब खुल्नेछन् तिनका कारणहरू
अनि तिनका निरोध पनि !

(३)

तब खुल्ने छ त्यो मार्ग पनि
जसमा लागि गर्न सक्छौ आफ्नै,
आफ्ना दुःखहरूको अन्त !
पहिल्याउने छौ शान्तिको बत्ति,
बन्ने छौ फेरी तिमी
सुन्दर शान्त सुखी नेपाल !

किन भाग्यौ पर

- सुरज बिसि

भन्छौ मित्र एक साथ डटौ डटौ पछि नहटौ ।
समाजमा सत्यताको पत्थर घोटीघोटी रेटौ ॥
पालो हाम्रो बदल्ने इतिहास नमान है डर ।
यस्तो साहस हुँदा हुँदै किन भाग्यौ पर ॥

साना हेपिन्छ यहाँ हुन्छ ठूलाको जय ।
आज नथाले कहिले हुन्छ भूठो समाजको अन्त्य ॥
लुटपात, हत्याहिंसा बलिभंदो छ बलत्कार ।
आफ्नै मुमाको नयन भिज्दा नि किन भाग्यौ पर ॥

तिम्रो दाजुको घाँटी समाइ रेटीरेटी मान्यो रे ।
बहिनी तिम्री नाबालिका बलात्कृत भइन् रे ॥
युवा हौ तिम्री नपर भूठो समाजको भर ।
दिल कटकट दुखेको देख्दा किन भाग्यौ पर ॥

सत्यले यहाँ घुँडा टेक्दा भूठो पनि सत्य हुन्छ ।
आफू अगाडि बढ्न मान्छेले धेरै जाल बुन्छ ॥

साना ठूला सबमा हुन्छ त्यो गल्ती स्वीकार गर्ने गर ।
असत्य प्रचारहरु सुन्दासुन्दै किन भाग्यौ पर ॥

समाजसँग लडाइँ गर्न कतिले निकाले जुलुस ।
कति मरे असत्य समाजलाई मार्न भए कति शहिद ॥
धर्म यहाँ लोप हुनेमा छन् सत्य बौद्धहरु चिन्तित ।
बलिसकेका बत्तिमा तेल थप्नुपर्दा किन भाग्यौ पर ॥

लाभ, अलाभ, यश, अपयश, निन्दा, प्रशंसा सबमा छन् ।
सुख दुःख बाँडीचुँडी सब यहाँ बसेका छन् ॥
बुद्धधर्म खाँचो छ शहरमा मात्र सीमित नगर ।
आवाज सबले उठाउनुपर्दा किन भाग्यौ पर ॥

दुःख हुन्छ सबैलाई यहाँ संसार नै दुःखको खानी ।
बहुजन हिताय बहुजन सुखाय छर्दै हिँड्नुपर्ने हामी ॥
सक्छौ हामी समाज बदल्न भन्दै हिँड्छौ तर ।
मौका पाउँदा मौनधारण गरी किन भाग्यौ पर ॥

भूठो समाज अन्त्यको इच्छित सब हे मनुष्य ।
बुद्धधर्म फैलाउनु छ जति कष्ट होस् भविष्य ॥
ल्याउनु छ भने शान्ति सबमा सो सत्यको बीउ छर ।
डटौडटौ सत्यको ढुङ्गा घोटौ तर, नभोगौ है पर ॥

**शान्तिका प्रतीक गौतम बुद्धको जन्म, सम्बोधि तथा
महापरिनिर्वाण सँगालेको २५५७ औं बैशाख उत्सवमा
सबैको मङ्गलमय हार्दिक शुभ-कामना गर्दछौ ।**

बुद्धविहार

भृकुटीमण्डप, काठमाडौं

बौद्ध वृद्धाश्रम, बनेपा

फोन ०११-६६२८४९

आचार्य मिश्र कुमारकाश्यप धार्मिक कोष

भृकुटीमण्डप, काठमाडौं

अष्टमुनि गुभाजु

अःखःमिखा जव न्हयःखः जुइवं...

मनू जव जन्म जुइ- स्वाभाविकरूपं हे व शुद्ध जुयाः हे जन्म जुइगु खः । न छलछाम । न बेक्वःमिखा, न धर्म, न पाप प्राकृतिक रूपं व स्वयं छम्ह पवित्रताया प्रतीक रूपय् थ्व संसारय् दंवइ । जव थनया लःफय् नाप वया संसर्ग जुइ । खयाहइ, न्हिलाहइ, अनेक कथंया रंग छायेपिया हइ, गुज्वःगु लकस खः अथे अथे हे व भिं मभिया-बांलाःबांमलाःया चाकलय् व स्वतुमतुस्वयाः वनी । थुकथं वं थःगु प्राकृतिक स्वरूपं हितुहिलाः थम्हं थःत म्हमसियाः षड्गतिया चक्रव्यूहय् फँसय् जुयाबिइ । हाकनं थःगु धात्यूगु स्वरूपय् वयेत वयात तसकं थाकुयाबिइ । थथे जुइवं छता ज्या वं सयेका काइ- थ्व विश्व रंगमञ्चय् अभिनय यायेगु कला । खः, थ्वहे कलायात छ्यलाः थःगु कलाकारिता ब्याः वं सुयातं खयेकी- न्हिइकी । अनेतनेगु भावत ब्याः थः निरन्तरया यात्राय् न्ह्याःवनी । न्ह्यानांछ्वनी । तर...वनेगु गन ?

व त्यानुचाइ । वया न्हयःवइ । वया पित्याइ । प्याय्चाइ । अल्याख वेदनातसें वयात हितुहिनाबिइ । छगू लिपा मेगु यायां थःत जूगु ब्याकं सुख-दुःख वेदनाय् वं पूर्वकेगु कुतः याइ । त्वलिसे त्वने प्याय्चाः मलंगु, नःलिसे प्वाः मजाःगु नसात्वंसाय् रस तायाः सवाःतय् दास जुयाः मनुखं तृष्णाया मि स्यायेगु कुतः यानावंच्वनी । तृष्णागनी भं भं वयात च्याकु-च्याकु सं भुइका बिइ, छयंगू कयकुका हइ । उकुन्हुतक चुल्लुसे चिकंकंगु म्हया लाउन् छ्याराछ्यारां च्वनाबिइ, 'छ्या.. थ्व बुरा ला घच्यायापुसे च्वं' या वाक्य छ्ययेकाः थ मृत्यु शैल्याय् थयंसांतक नं तृष्णागनी वयात दयातइमखु । स्यालय् तित्तुतियाः हे हैरान यानाच्वनी ।

वं छभा थःत त्यानु लंकेभनं भासु फिइ । विश्रान्ति-सिच्चुक सासः ल्हायेत सनी व । ख्वाउँक ला फय् वइ । तर...अल्याख धू व फय् लिसें लः सहित मिनापं दुहां वनाबिइ- शरीरय् । शरीर झ्यातुया वइ । थहां वने मफयाबिइ आनाहां न्हयः वइ । सँन्हयलं पाचिनी । हानं दनां दनेमफयेक

“ थः थें सुं छम्ह खनेवं- द्वेष थना हइ । लिच्वः पिथनी- तुच्छ खनी वं । निम्हया दत्थुइ भीषण युद्धं- निम्हं छक्कलं घायल जुयाबिइ । अन्तय् दत छु उम्त हाय ! स्याः चाः पीडां इर्ष्या च्यानावइ । मिच्याः ईर्ष्या द्वेषी उमित- राज याःवइ स्वम्हम्ह ब्यांचां, विडम्बना स्व हाय् उमि स्व, निम्हं होंखाय् लाना चातुवाइ । ”

व न्यली । दनेगु कुतः याइ । भुमि पाचिनी । प्रतिपल व सिनाबिइ- हानं दनावइ । पूर्व-पश्चिम जीवन यात्राय् थःत चुलाः वं चकमन्नताय् वनेनिमिं मदिकक कुतःला याइगु खः न्हित्थं दना-दनाया कथंहनाय् संघर्षरत वया पलाः- गुब्लें चुलुबिइ, गुब्लें धिसिलाइ । अथे नं वया त्यल्लाःगु मिखां छभाः हलिमय् स्वयेगु कुतः याइ । जब थःत यःगु खने-स्वये अले न्यनेदइ- व लय्ताइ । मनं मखंगु जुइवं दुःख ताइ । थुगु हे दुःख-सुखया भुमरी वं मचायेकः थःत पानाबिइ । रागं तप्त वया नुगः न्ह्याब्लें भःभः न्हुइ, इतिमिति कनी, व ब्वांजुइ, ब्रह्माण्ड हे थःगु अधिनय् तये थें, सकतांया थः छम्हयां छम्हम्ह नायः थेंमू तुं छगलय् हलिं तायेकाः व ब्वां जुइ- उखें थुखे । थुखें उखे छगू चाकःया लखय् म्हिताजूम्ह ब्यांचां हालाच्वनी-त्वारत्वार...प्वाः छगलं फुलय् यायां अलापय् याइ वं थःगु राग-रागिनी । वया मनय् जुइ- थ्व छगलं तुं या सम्राट जि ।

थः थें सुं छम्ह खनेवं- द्वेष थना हइ । लिच्वः पिथनी- तुच्छ खनी वं । निम्हया दत्थुइ भीषण युद्धं- निम्हं छक्कलं घायल जुयाबिइ । अन्तय् दत छु उम्त हाय ! स्याः चाः पीडां इर्ष्या च्यानावइ । मिच्याः ईर्ष्या द्वेषी उमित- राज याःवइ स्वम्हम्ह ब्यांचां, विडम्बना स्व हाय् उमि स्व, निम्हं होंखाय् लाना चातुवाइ । छगूयां ल्यू मेगु पीडां लथपथ जूसां नुगः दुने उमि सम्राट थःहे खःनि थनया हलिमय् धैथें गर्व छयं ल्हवना जुइ, म्ह छम्हं तःलय् लाःसां दाने थःगु छपा तुति दहे दनिगु खनिं उमिसं । थःगु नांया सकतां

कतकं, लाकायनेधुकाः नांगा जूसां अभिमान छगूलिं भुमि
नयेकाः स्वानाया लिसवाः दइगु गुलि थें ?

लखय् च्वनाः नं प्यास मलंकाः प्याय्चाः पित्यालं
थःत क्वत्येकाः थःत थम्हं ल्वःमंम्हं ब्यां थें । छुं हे मदुसां
थःथः दत्थुइ मान-अभिमानय् पाना जूम्ह मनु- फिसलय्
लःबाःवइगु खनाः ब्याय् जूम्ह मृगया तृष्णा थें न्ह्याक्ववंसा
ध्वमदूगु मायाजालरूपी धराय्- यःमयःया राग- द्वेषय् थः
तंकाः व गथे खनी थः । निगुलिं अतियां छुं भचा उज्यां
जवं च्वनाच्वंगु सम्यक् नांया नगु मिला खनेवं थःत हिस्पायेन
वःम्ह खनाः वं हवस्त्यंक वांछवया बिइवं ल्यनिगु छु दइ थन
वया निम्ति- भाय्पो दुःख ध्याचः ध्वप-नर्क बाहेकं ।

उकिं- बिचाः याये भीसं हानं छक्कः ।

जीवन मात्र मिथ्याजक मखु । सम्यक् नं छुं खः
भीगु निम्ति ।

ख्यंलय् जक तक्यनेत मखु भीगु थ्व जुनि, जलय्
छक्कः नं मिखा ब्येत खः थ्व जुनि । मैत्री-करुणा-मुदिता-
उपेक्षां धैच्वन भीत- धैच्वन वा जिगु लँपुइ छिपि । राग मि-
द्वेष लः- इर्ष्या फसं गायेकाः थःत फुके गात अय् मनु- उम्त
चा धुलं छ्वाकाः काये वा, हलिं छगुलिं अले गथे भीगु
मजुइ ? अःखः मिखा जव न्हयःखः जुइवं भीगु जुइ बस्
सकतां थः ॥

लेखक एवं पाठक-ग्राहक वर्गमा हार्दिक अनुरोध

- ◆ नेपालको पहिलो बौद्ध मासिक आनन्द भूमि पत्रिकाको वार्षिक ग्राहक महानुभावहरुले नविकरण गर्नुहुन हार्दिक अनुरोध गरिन्छ । सम्बन्धित क्षेत्र वा व्यक्तिमार्फत समयमै ग्राहक नविकरण गर्नुभई सहयोग गर्नुहोला ।
- ◆ समयमै लेखक वर्गले बुद्ध, बुद्धधर्म, बौद्धसंस्कृति एवं दर्शन, साहित्य र इतिहाससम्बन्धी अनुसन्धानात्मक तथा सृजनात्मक लेख, रचना, कथा, कविताहरु संप्रेषण गर्नुहोला ।
- ◆ आ-आफ्ना क्षेत्रहरुमा हुने समाचारमूलक बौद्ध गतिविधिहरू सक्दो चाँडो फोन, ईमेल वा हुलाकबाट जानकारी गराउनुहोस् ।
- ◆ उद्योगपति तथा व्यापारी वर्गबाट विज्ञापन दाता बन्नुभई आफ्नो व्यवसायको प्रचार तथा बुद्धधर्मप्रतिको श्रद्धा अभिव्यक्त गरी आनन्दभूमिलाई सहयोग गर्नुहोस् ।
- ◆ विगत ३९ वर्षदेखि प्रकाशन हुँदै आइरहेको नेपालको पहिलो बौद्ध मासिक पत्रिका आनन्दभूमिका लागि आफ्ना विचार, तर्क, निरात्रा, दृष्टिकोणजस्ता कुराहरु समावेश गरी वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा अनुकुल हुने गरी जनअभिरुचिपूर्ण नयाँ नयाँ तथ्यहरुसहित यहाँहरुबाट निरन्तर रूपमा लेखरचना प्राप्त भइरहेमा आनन्द भूमिलाई स्तरीयरूपमा प्रस्तुत गर्दै जान सकिने हुन्छ ।
- ◆ यस पत्रिकामा प्रकाशित लेख-रचनाको सम्पूर्ण जिम्मेवारी स्वयं लेखककै अभिभारा हुनेछ ।
- ◆ समयमै लेख-रचना प्रकाशन गर्न तथा सल्लाह-सुभावका लागि anandakutivihar@gmail.com/
info@anandabhoomi.com/gkondanya@gmail.com मा ईमेल गर्नसकिने छ ।
- ◆ सहयोग, सल्लाह, सुभाव तथा आलोचना, समालोचना आनन्दभूमिको निरन्तरताका लागि सम्बद्ध क्षेत्रबाट रचनात्मक सहयोगको अपेक्षा लिएका छौं ।

- आनन्दभूमि परिवार, आनन्द कुटी विहार, स्वयम्भू, काठमाडौं । फोन - ४२७९४२०

anandakutivihar@gmail.com/info@anandabhoomi.com

The Future of Vajrayana in Nepal

✍ Prof. Suwarna Sakya, Ombahal, Kathmandu

The religion that Buddha established before 2500 years is "Buddhism". The Buddhism that remained only one in the name of Buddha was divided into two sections as Mahasanghika and Sthaviravada when it reached to the period of Emperor Asoka (269BC). After that when it reached ahead 125 years, it is further divided into six sections of Mahasanghika and twelve sections of sthaviravada and Buddhism became divided into eighteen schools. Then after, in short, Buddhism became popular as four philosophical sects. Among these the two schools of Sarvastivada and Sautrantika philosophy falls under the 18 sections mentioned above mean while other two schools namely Yogachara and Madhyamika is seen very later in the first century of Christ. The Madhyamika sect was expounded by famous Buddhist scholar Nagarjuna. The Yogachara section was expounded by two brothers named Vasubhandhu and Asanga in the fourth century of Christ. These both schools are related with the Mahayana Principle. The Gokulika, Bahulika and Chaityavadee schools were appeared from the Mahasanghika that came segregated from sthaviravada. Thereafter when Anadhaka section was manifested in the first century before Christ, the Vaipulya, Poorvashaileeya, Aparashaileeya, Rajagirika and Siddharthaka sections were appeared. The Mahayana was developed from these sections in the first century of the Christ. Though supporters of Theravada and Mahayanist are follower of the knowledge the previous one and the follower of devotion the later, both schools have emphasized towards the monkhood. Afterward, when mysticism was manifested in Buddhism, the Vajrayana, Mantrayana, Sahajayana and Lamaism moved ahead as a product of mysticism. The

"The man doesn't become experienced until he gains self knowledge. Once can also become the guru when he himself becomes learned and teach and explain others."

scholars have believed that believed that Vajrayana was founded in 300 of the Christ. The place where this Vajrayana principle gets famous is north India.

In the time when being monk is emphasized in Buddhism, people became more focused in making monk by a monk rather than becoming monk by getting depressed from the physical emotional thinking in men that only made the growth of monks, this resulted to the degraded condition of monkhood. In this condition, the Vajrayana was manifested. The real matters of mystery of the world can not be felt until one experiences the world by remaining there. The man doesn't become experienced until he gains self knowledge. Once can also become the guru when he himself becomes learned and teach and explain others. The experience should be obtained through the enjoying of pleasures of senses, there is no essence in being only the monk. Saying so, the Vajrayana School has implemented the principle of going far from becoming monk. In the fifth century, when Mahayana is getting developed well, the Mantrayana is also originated. The Mantrayana that is being led by the feeling that anything can be proved through the sacred incantation even believed that Buddha hood can also be gained through Mantrayana. The Mantrayana was dissolved easily into the Tantrayana because this Mantrayana could not get developed very much.

This Tantra or the mystical formulae of spell is a kind of characteristic of Vajrayana, this yana or the school went ahead by displaying the power of even let the demised speak thought the Tantra (mystic invocation). The voidness which is produced from nihilism and is as strong and firm as the Vajra or the thunderbolt, this school is called Vajrayana.

It cannot be said conformingly that from when the Vajrayana prevailed in Nepal. This school of Vajrayana was well publicized in different places of India, Nepal and Tibet from the eighth century to the twelfth century of the Christ. Afterward when Muslims attacked in India, the Buddhists get decreased in India. The followers of Vajrayana including famous guru of Vajrayana like shakyashreeavahadra came to take refuge in Nepal. Though it got extinct in other places, the Vajrayana still exists in Nepal. Although the matter of important eighty four penances and principle is being followed in Tibet, the Vajrayana is running in its own way in Nepal.

The major text of Vajrayana is 'Guhyasamajatantra'. This text is the one among the nine formulas of Mahayana. The Guhyasamajatantra means the dissolving of feeling that is characterless of body, speech and heart into one's behaviour this means the mixing up of the mystic object in the society. The Tantra means the combination (Samapatiyoga) knowledge and method. Yoga means to join or the congregation. In this way, those who practice Yoga is called yogi or the ascetic. The union of knowledge and method means the copulation of woman and man. The nirvana is gained through this copulation is the sentiment of this practice. The subject of Vajrayana that has the priority of voidness is greater pleasure and greater power. The power that is being implemented by the Vajrayana is the feminine power, Since the real matter is realized only through the power, the woman is being taken as this type of inner knowledge or the 'Prajna'. Since man looks like the form of method, man is implemented as the method. This method of knowledge is the topic of Vajrayana. The method of knowledge is a desire. Since the voidness becomes the main subject of Vajrayana, desire itself is void,

remained or not remained nothing is known or the emptiness. To gain Nirvana is a kind of emptiness and desire is also emptiness, therefore desire is also nirvana. By supporting this concept, the worship of Vajrayana went drowning in ritual ceremonies.

There are their own features of every yana or the schools. It is not necessary to keep on shouting that this is the right religion if we can behave in accordance to fulfilling the aim. Moreover, as Vajrayana emphasizes in the perfect intelligent mind the Buddhahood is limited under own body. This is such Yana or the practice that achieves Buddhahood and nirvana by practicing believing as mentioned. This is also called 'Sahajayana' or the easy way as the nirvana is easily accomplished through the worshipping function. The guru is necessary in this practice because it is practiced through the religious service. The right to become the guru is in Vajracharya clan. According to the tradition of Theravada, those who returns to the domestic life by taking consecration of spiritual preceptor after completing the rite of tonsure becomes Vajracharya. The Vajrayana is relying in Nepal because there are Vajracharyas. It is a notable example that Vajrayana remain living in Nepal though it is two thousand years old.

The influence of Vajrayana that nearly reached two thousand years in decreasing in Nepal today. It seems that now the condition of Vajrayana is being dark while observing today's condition of it. Since there is mysticism and practice in Vajrayana, its aim doesn't get fulfilled by only grating the five moral precepts as in Theravada. The function of the Vajrayana is the technique of mumbo-jumbo. For this system, the preceptors of Vajrayana should be virtuous and full of pious conduct. Along with this, they should be skilled in meditation, practice of yoga, mumbo-jumbo and religious custom. They have to give instruction to the devotees. It is the belief of Vajrayana that the Preceptor who shows the path of liberation of the whole world remaining in domestic life by being free from desire, anger, greed and allurements gains the Buddhahood. It is said that there is no difference in Vajracharya and Bodhisattva or the one who has supreme knowledge. The

Vajracharyas are being rear today who is like to call Bodhisattva. The Vajracharya are getting discontinued who are rich of spiritual custom unless are so through the caste only. Knowledge means the object to obtain with understanding; it is not an object only to bear as the ornaments. Today, the ritual consecration is also becoming similar to wearing ornaments by completing it only with force and method. Even the powerful proud Vajracharya aren't seem to think today that how far it is practical and influential is the giving of religious ablution to a child sucking his mother's breast's nipple staying at her lap who need to be given the knowledge of wisdom and meditation when he becomes young. Since there should be no racial discrimination in the Vajracharya tradition while they practice the custom, the Vajracharyasin Nepal seems to remain fundamentalist about race and they use to dishonor the value of custom by being so. It is appearing that instead of progressing Vajrayana by giving religious instruction to kind, good and capable devotees, even they are stopping to instruct the children born from their own sperm and are following opposite practice by being tail of Vedic Varna system. Although Vajrayana is not Hinduism. It is evidential through Vedic system of Class and Race and racism that the followers of Vajrayana are being feed backers of Hinduism. It is not difficult to understand how Vajrayana will spread when we come to know that there is no chance of other clan to gain knowledge which is not provided to their own children. It is necessary to be a son of Vajracharya to gain the consecration of Vajracharya in Nepal. Today, the sons of Vajracharya are not following the path to become guru by studying and staying in their tribe. They have left to take religious instruction too. Those who remained guru also have left to instruct their children. It is the concept of Nepal that those followers of Vajrayana who are Vajracharya will only be guru and parishioners. Will it be mentionable matter that how will be its future when Vajracharyas are going backward by not worshipping in this way in this place where no one else can be guru? Today, Vajracharyas are seems to be taking their religious custom as livelihood by forgetting that 'I'm Guru'. The sons of gurus have left to care that their fathers

are supporting the matter of liberating the society by being religious teacher. The sons are seen who hide the bell that their father take for worshipping when they view the trend of bringing various dishes by packing it to home which is offered as the portion of god and portion of guru. According to the tradition of Vajrayana, devotees means the religious clients. Those clients' faith over guru is dying up. The gurus are not seen following to improve it, clients also have left to know what Vajrayana is. There is no attempt to let them understand it while they have forgotten to take instruction. The devotee are religious client should follow three things after gaining the spiritual instruction: not killing living being, taking refuge of triple gem and not leaving guru Vajracharya. This type of conduct is not seen in Nepal. The Buddhahood is even accomplished to those who function custom by strong feeling keeping the equality. The major feeling of it is that emptiness means the symbol of knowledge, the self that is of thunderbolt (Vajra) with the chanting of Mantra "SHOONYATA JNANAVAJRA SWABHA VATMAKOHAM" (i.e I'm of the nature of empty knowledge and thunderbolt).

The preceptors' community is a very good united power of Vajracharyas, Even though, the indifference of Vajracharyas is increasing over it. Its nature has become as if of taking draft in Pashupati temple; taking ticket and receiving own portion only but not attending the meeting. No one has express anxiety over this type of nature. In short, it can be said that it is not being suitable according to time. There is important role of Guru's wife who is known as Guruama but they are also not learned these days. They are being female mentor only due to relation of being guru's wife. All these traits signify that the future of Vajrayana will reach to serious condition in Nepal. It is the period today where behaviour and evident of history is given preference. In such time even, it won't be good to keep on speaking only calling the name of religion and knowledge insisting in the basis of fables and not caring even the proof. All these matters are becoming very much thinkable.

✍ Bhikkhu Upatissa

Peace Effort

In any society 'peace' will not be denied. Many things become easy when peace is maintained. Society is a unit where many ethnic groups co-exist; where one group of people appear that they do not like seeing the other group in trouble since they have lived in the same unit for over a long time. Mutual understanding in regard to co-existence, co-ordination becomes a key to open up themselves for negotiations and thereby to reach solution of their problems. From nuclear family to extended family of a greater society, probably, we cannot think about a problem-free society in this world. Problems may not have concern over the dignity of people or their social status. Though the nature of problems differs from one person to another; one family unit to another, a person's life is not devoid from problems.

No matter, wherever we live and whatever is our social background, peace is equally significance for each and every person. All the rest of life's activities can be improved in and around one's life when peace is achieved. Besides, peace is highly regarded essential when problems escalate which, of course, could concern with family, social, economic or national level. So, in a nation absolute happiness is achieved only when peace is properly maintained.

As members of a family and having relationship with society we are responsible to uphold our status, when peace is broken we are responsible to bring back the lost peace and sustain it to prevail in our family circle, society and let it circulate in almost every corner of the country. Although people have right to raise voice against suppression, censorship and injustice, they should not think to repeat violence for the cause of peace. Peace and violence never co-exist. Once when violence come to exist peace will no longer prevail and it can take years and years to maintain again. Violence is an easy process that spreads like fire and wind. After violence the maintenance of peace will not be an easy task. As a result of violence people will have to pay high price in the long run of their life that they might do not know at the outbreak of violence. Physical or mental damage caused by violence can be irreparable which if even give way to negative thoughts such as back biting,

"We are responsible to uphold our status, when peace is broken we are responsible to bring back the lost peace and sustain it to prevail in our family circle, society and let it circulate in almost every corner of the country."

revenge etc. So, peace does not arise in those minds that breathe the thoughts of violence by thinking to take revenge.

Lack of understanding, doubt, fear, perplexity, uncertainty, and their flexible or inflexible opinion, their agendas and visions in regard to the country whether they are farsighted or not – all these political ideology, philosophy and their beliefs in the politics have had ruled the parities but not the whole country. Reading newspapers, watching TV programs and listening to the press media, party leaders seemed to have worked more for their members than for the welfare of people and the country.

As an article published in the Kathmandu Post dated Friday April 19, 2013, we could now imagine why the leaders who took the opportunity of being short term prime ministers gave away the wealth of the nation during their tenure in Baluwatar. *"A report in a mainstream media outlet earlier this week detailed how prime ministers post -2008 Constituent Assembly elections (two from the Maoist and two from the CPN-UML) distributed Rs 700 million to their cadres, workers and leaders out of the government coffers in a little over four years. (PK Dahal with 280 days in office distributed Rs 84.5 million, MK Nepal 622 days Rs. 322.2 million, JN Khanal 204 days Rs 120 million, BR Bhattarai 563 days Rs 172 million- the Kathmandu Post.)"*

This is how the country has lost peace since a long time ago. Due to their party-centered political views people from all walks of life have had greatly suffered. Political leaders are mostly responsible until today and they must reach compromise as early as

possible or at least in the eleventh hour to bring back the most wanted peace and prolong it for all of us to create a beautiful environment, a peaceful society where we though belong to diverse communities and speak various languages can live without giving way to suspicion and fear among the people of our communities in the country.

However, Nepal has maintained her status among communities; sometimes party leaders are seemed as if mischievous for misleading the country towards deadlock and uncertainty of the future. Although they had held many talks to move the country forward they could not make their efforts as effective as the country wanted. Not only election but also anything else is impossible without ensuring safety, peace and harmony. Free and fair election is decided only then when the people feel that they are fully secured, when they are free from doubt and fear on their way to the polls.

In the world too perplexity, uncertainty and constant fear have been existing in between powerful and less powerful countries. Like rich and poor people in society there are different opinions among rich and poor countries which are definitely difficult to solve in a short term discussion. Due to ambiguous concept and the leaders themselves could not be clear about it in regard to peace efforts, they seemed to have lost while holding peace talks. Some leaders fail to report to their meeting while others leave the note of dissent and some leaders post-pond while others talk to fix a date for another meeting. Their ideologies are not clear and their visions are not equally accepted even among them though they hold frequent peace talks to find solutions of various problems that have existed for over a long time.

For not being able to reach compromise sometimes their roundtable negotiations seemed as if kicking off plans by preparing armed forces, missiles and nuclear weapons on the border-sides and peninsulas in disguise of their countries' safety. Not only have the people of their country and neighboring countries but also the entire world has been threatened by the developing hot news of the leaders of their power display. Even by a small mistake or due to the slip of their tongues God will not save us, nor will any other invisible power emerge out to look after us, instead the people around the world will greatly suffer closing meetings for indefinitely. Recent news released from North Korea, South Korea and America has already caused massive fears and people eagerly watched TV, read news to know what would happen in the next coming days.

Civil war in Sri Lanka which started in 1983 lasted for nearly two decades. Very recently in Syria

where the opposition party wanted to overthrow the ruling president raised voice against him and launched many demonstrations. In two years time those who were killed in Syria are yet to be calculated. However, we could still feel amazing hearing the number of those killed people in Syria; the number of which rose higher than 30,000 from March 2011 to September 2012 as detailed news released by the Gorkhapatra on Saturday, September 29, 2012. By today the number of those killed in Syria has reached beyond 70000. Also in Sri Lanka during the civil war not less than 60,000 people were killed. Many thousands of people became homeless. Owing to the war many hundreds of people became physically and mentally disabled. We still could not have acquired the exact figure of those killed and missing people of Nepal during Moist insurgency in the last ten years time.

People must not have forgotten about Iraqi invasion of Kuwait in 1990. President Sadddam Hussein had a series of wars with his neighbor Gulf countries—Kuwait and Iran. When we were in schools learning from the text books our teachers used to tell us also about the ongoing war in Iran and Iraq. In 1980 Iraq launched its first nuclear reactor with French assistance. This shows that Saddam Hussein had since long time ago a desire to dominate his neighboring countries and eventually he invaded Kuwait which was not tolerated by the alliance of American and British troops forced him to evacuate the country in 1991. We still have the pictures—left in the album of our minds of those air-attacks, and bombardments by the troops in that war-zone. The outbreak of wars was such dangerous that we now could imagine that if the spreading of wars once allowed would destroy the entire world. (For more detail: **Winners of the World - 2011** by Madhav Khatiwada)

Due to certain leaders' power hunger and their love for the presidents or prime ministers chair, the other people had to pay price for causing them to become victim of injustice and violence. Therefore, under any circumstances fighting between people and war in any country are not commendable. Mutual understanding, discussion and compromise could help to bring about peace among countries and people, which might certainly stop the fighting among leaders. Until leaders do not give up their hopes, visit other countries and hold peace talks, convince people and encourage in peace efforts, we will have less fear and less insecurity about our life and the property. When powerful countries influence their neighboring countries by displaying their arms and ammunitions; not only the people of that country but also the people

of other countries will fear to face coming days and uncertainty will occupy the future. When hopes collapse and discussions comes to standstill fear and uncertainty rise high. Then not only development-activities of countries are hampered but also people have to pay high price for the cause of even a small mistake which could put fuel even to peace talks.

Our history has had bitter records of the past events that the elder leaders should know that they will not allow social conflicts and the violence in any society without being aware of human rights as that can be conducive to fighting among communities and then civil wars in any country. Without being subject to the threats of another war, all countries should be free from fear of power display of their weapons. America which shows interest in talking about denuclearization needs to be an example for the success of their peace efforts that they launch from their roundtable negotiations.

The concept of peace is so crucial that all people in every society should know the method conducive to peace and learn to embrace it. Although the applying method is not much easy people are not likely to give up their concept pertaining to peace efforts. In whatever country people live, we hear that they hold talks on this subject which, of course, have comforted us and we do consider achieving peace at least in the future. Obviously, peace can emerge only when the concept is clear and the proper roadmap is prepared beforehand. In the context of peace efforts, people in most countries seem to be less considerate about their neighboring countries and even their own country people living in and around them.

In fact, human life is not so easy that we have achieved. Apart from the human realm there exist many other realms which are mainly divided into two groups as the state of happiness and the woeful states. Wherever beings are born or wherever we go, we can never escape from this truth which is to be known as the problem emerging from the birth of suffering- the original sin of life of a being as taught by some prophets. This seems as an eternal truth since nobody could not have escaped nor could they run away from this truth of life. As beings arrive into this world they undergo enormous suffering. As mentioned earlier if beings are born in the state of happiness (*sugati*), their problems could comparatively be less than those of beings who were born into the state of woe (*duggati*).

However, we attempt we can never conceal the truth of suffering existing in the world. Had we done research on the cause of woe and happiness that why beings could not overcome the problem of suffering, we might understand that some reasons behind suffering had followed up. Owing to the perversion, we are often misled and for the cause of ignorance we have not yet seen 'as it is.' Thus we still could not reach peace - the solution to getting rid of riddle of our lives.

At last as said by the Buddha that the result of karma does exist. The result is the product of karma. So, in every moment, there is re-becoming of karma formations in bodily actions, words and thoughts. The world is run thus by the process of karma formations. (*Kammavipaka vattanti vipaka kamma sambhava-tasma punabhavo hoti evam loko pavattati*)

**शान्तिका प्रतीक तथागत बुद्धको जन्म,
सम्बोधिज्ञान लाभ तथा महापरिनिर्वाण दिवस
बु. सं. २५५७ को उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण
नेपालीजनलाई हार्दिक शुभकामना ।**

सुनौलो कीर्तिपुर बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.

नगाउँ दोबाटो, नयाँ बजार, कीर्तिपुर

Right livelihood the way to World Peace

✍ Triratna Manandhar "Saddhamma Kovida"

Dictionary meaning of Livelihood is means of living. Every human being adopts certain means to live life. As human beings take birth they find themselves in need of several necessary things. They need food to eat, clothes to protect from hot and cold, shelter or home to stay in. Those are the basic need which human being primarily seeks. After fulfilling such basic needs their needs do not end rather they seek to fulfill other wants and in this way wants go on increasing over the period of life. They make effort themselves to fulfill those wants which are unlimited. To fulfill their wants they take over certain means of earning which is taken as the livelihood.

Generally people just not satisfy with the livelihood that fulfills their basic needs. After fulfillment of basic needs they seek more earning to make their life secure in future. Further they also seek to have the position in the society. They want their life prestigious than other through their livelihood.

There are several types of livelihood. In earlier days, hunting was only the livelihood. People fulfill their necessary food through hunting in primitive society. Later on, as civilization started and people learnt to farm agricultural activities, it became main livelihood of people. Similarly different types of vocation also developed as medium of earning. Now a day varieties of livelihoods have been performing by people according their interest and efficiency. Generally agriculture, business, profession, vocation, service, investing etc can be taken as the main sources of income. From the ethical point of view these livelihood can be grouped into two categories one is right livelihood and other is wrong livelihood.

People involving in different livelihood do not remain satisfy only by fulfilling basic needs. They also seek to make their uncertain future secured. So they try to keep reserve from earning for future contingencies. It compels them to earn more as far as possible. Hence people by hook or crook involve in earning. They do not consider about right and wrong activities. Because of their greediness they do not

"every livelihood could be wrong livelihood irrespective to its prestige. Buddha had alerted human beings that the livelihood is only means for living. It will be a matter of great loss to human if they practice wrong livelihood."

hesitate to perform unethical activities in earning. In this way people involve in wrong livelihood. Wrong livelihood includes the earning activities that make more people suffering. Those livelihoods only make prosperous to certain people but it severely affects several people of the society. If suffering of the world is looked upon, it can be revealed that there are many suffering which is the cause of the wrong livelihood of the people. The performance of certain people as a livelihood may become the great source of suffering to several people. Hence it can be conclude that if the people perform only right livelihood and rectify wrong livelihood the suffering and misery of the people can be minimized to great extent.

Buddha as a spiritual leader, from very beginning had alerted to perform the right livelihood for man kind. Several discourses had been delivered by Buddha in this respect. In his first preaching of Dhamma in Sarnath which is called Dhamma cakka pavattana sutta, Buddha had thrown light on the right livelihood. In course of delivering the discourse Buddha highlighted eightfold noble path that leads the people to peace and harmony. Among the eight fold noble path right livelihood is one of them.

According to Buddha people who seek welfare of him and other should not practice wrong livelihood. Generally there are five livelihoods that hamper the life of self and other which is taken to be wrong livelihood. According to Buddha those are as follow:

1. Satta vanija – Business of arms and lethal weapons

2. Mamsa vanijja –Business of meat of animals
3. Satta vanijja- Business of animals
4. Majja vanijja- Business of intoxicant and drugs that damage thinking power of human.
5. Visa vanijja- Business of poison

The social problems arising in the society and its increment day by day are due to the practicing of wrong livelihood as mentioned above.

Business of arms and lethal weapons are increasing day by day. It is now taken to be the profitable livelihood for individual and for certain nations. The increment of this business is threatening peace of people. The production of those products correlates the violence in the society. Easy availability of the weapons in the society is making the world a place of quarrel and war. The frequency of physically harming each other depends upon the availability of weapons. If there is no easy availability of weapons the quarreling between two groups may limit only to fight each other by hands. But if they possess weapons they could kill each other. Several nations are facing the problem of human destruction due to easy availability of weapons. The production of sword, revolver, bomb, car bomb, missiles are converting the conflict between individual, group and nation into the great destruction of human life and properties. A day in modern world can't be found without the news of explosion of bombs, car bombs making the casualties of several human. The two world wars which have been occurred can be said due to the storage of lethal weapons with in the countries. The demand of the sophisticated weapons in the world is increasing due to the competition of the countries to store the lethal weapons to present themselves as superpower. This has turned certain countries to develop the weapon based economy. Such countries are very much busy in designing and producing modern sophisticated weapons and making their country developed. Those countries are earning significant money on the cost of peace of several countries. In this way so called developed country not only threatening the world peace, but also increasing the poverty of the world since it diverts the human effort in making only destructive materials rather than basic necessity for life.

Another wrong livelihood the man should give up according to Buddha is earning from the business of meat and flesh. Meat and flesh only can be obtained through slaughtering animals. Slaughtering animals and birds only shows the cruelty of the people. Human beings are taken to be the supreme creature in the

world. It is not suitable for human to earn money on the cost of the life of animals. Killing innocent animals to earn money can't be said as the rational activities for the creature who claim themselves as the superior to other. Killing someone is taken as unwholesome activity. Before killing someone a person should develop defilements in mind. One can't kill creature with happy mind. The habitual of killing animals and birds makes one's mind hard that make them to do other unwholesome activity. The habit of carrying sword or knife for slaughtering animals makes easy to carry the same for killing human beings at the time of conflict. The significant income may be earned through slaughtering the animals. But it does not give satisfaction to them. A person who expects happy and satisfaction for long run of life should develop loving kindness, compassion, sympathetic joy and equanimity of mind which is impossible by involving in business of meat and flesh which only can be obtained through slaughtering the animals. It has been also proved that the consumption of meat of animals could also transfer the bad mentality of the animals and birds. It may be also the medium to transfer the disease with in the animals and birds. It has been also proved that excess consumption of meat cause different diseases.

Satta vanija includes the business of living beings. It includes the business of human being and animals. At the time of Buddha there was slavery system. The human beings were purchased and sold as commodities. They were called *Dasa* and *Dasi* in Pali word. Buddha was against the slavery system. Once Buddha met a slave named Purna who told Buddha about the miseries she was facing as a slave. Buddha relived her from slavery by teachings the technique to please her master. Similarly there are several incident found in life of Buddha freeing the slaves. Business of animals, birds, fishes now a day is taken as general economic activities. One does not feel guilty of performing it. But it can't be taken as innocent activity because traded animals are eventually slaughtered and thus people involving in those activities becomes responsible indirectly in unwholesome activities. The purchasing and selling of animals also shows the lack of love and compassion. Because of such several reasons Buddha might have discarded the business of living beings as wrong livelihood.

The word "Human rights" is the highly sound subject nowadays. But if we scrutinize the Buddha's teachings one can see not only about the Human

rights but Buddha had given the emphasis on animal right also. From the earlier period the animal is taken for feeding object. The kings and Royal family used to get entertainment by hunting them. But Buddha by prohibiting the business of animals and meat and delivering discourse against hunting had protected the rights of animals. In this way Buddha could be the first person to announce the right of animals.

Business of intoxicants has been increasing more problems in the present world. It is becoming the reasons of damaging the health, wealth and moral of people. Nowadays different types of drugs and intoxicants have been developing. It is destroying society, nations and the world. The high death rate of young people is increasing due to consumption of it. Different social evils also have been emerged in society by consumption of drugs. Considering its serious disadvantages, certain country like Singapore, Malaysia has made the law of death sentence to the people who keep more than 11 grams of drug with them. This shows the serious concern of the nations towards the intoxicant problem for which Buddha had shown concern before 2600 years.

The ultimate goal of Buddha's teachings is to achieve enlightenment. In course of spiritual practice the intoxicant becomes great barriers. It makes the mind unconscious that stops progress for spiritual developments. It makes human unable to preserve Sila (moral practice). Lack of moral practice, Samadhi (concentration) cannot be practice. Lack of Sila and Samadhi, Panna (wisdom) could not be achieved. Because of those bad consequences Buddha might have said the Business of intoxicant as wrong livelihood.

Visa vanijja or business of poison is also taken to be wrong livelihood, because it is used to extinct the life. Generally it may be produced for certain purpose but it could be used to damage the life of other and self. It can be used for criminal purpose. So, the business of poison may cause for the destruction of human life. Such type of business hampers the welfare of society. Majority of people in the world faces different types of problems and research of human behavior reveals that a person might think of making suicide several times in their life. The easy availability of poison makes them easy to commit suicide. The poison could also be used for murdering easily to others. Nowadays different types of slow poisons are being used to murder the people. In this regard Buddha might have said it as the wrong livelihood.

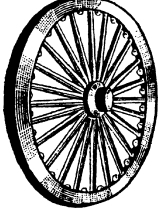
Those five types of business are threatening the peace of world and becoming source of problems from the beginning of civilization so Buddha grouped it into wrong livelihood not to be performed in order to make society full of happy and peace.

But it can't be conclude that besides above five wrong livelihood described in context of the eight fold path all others are right. The right livelihood can't be determined solely with the type of business done by the people. The prestigious profession as seen from outside may be the wrong livelihood if it is done with bad intention. A medical profession for example, is taken to be good profession of livelihood. It is taken as a social work as well. But because of its malpractice it could lead bad consequences. There is possibility of turning medical profession into evil activity due to bad intention. Few days before an Indian Doctor arrested in Nepal in the charge of kidney racket. He used to take out one of the kidney of patient who comes to him for treatment. He used to perform this work at the time of operation of patient and use to sell it with handsome money. In this way a reputed man of reputed job turn into kingpin in smuggling the human parts.

A teacher is taken as the holy profession but there is also possibility of malpractice and making corruption. Now a day it is seen greedy teachers are engaging in corrupt activities for making money. They give marks to student irrespective of their writings on answer sheet. Because of greediness he may give good marks to such student who can offer money and present and who is personally attached with him. In this way a teacher could commit academic corruption. Similarly a lawyer is also taken to be prestigious job in the society but due to the greediness he can malpractice his profession by making a guilty as innocent and innocent as guilty.

In this way every livelihood could be wrong livelihood irrespective to its prestige. Buddha had alerted human beings that the livelihood is only means for living. It will be a matter of great loss to human if they practice wrong livelihood. Human Life is so precious that only in this life one can accumulate merits which give fruit for long run. Only in human life one can achieve supreme knowledge that leads him to liberation by which he can be free from the suffering. But involving in wrong livelihood is to lose great opportunity in life which certainly becomes the cause of suffering for unlimited life.

Pain Killer in Vipassana

✍ Sanjay Mali

There I saw many meditators using pain killer in meditation center just for painning legs and they cannot tolerate. Even elder nuns who passed Phd in Buddhist Philosophy Dr. Anoja Guruma use pain killer for just a leg pain .it may be hard to believe that the Burmese Sayado give suggestion to yogis to use pain killer when one yogi want to go back. After having pain killer he seems normal and he completed 10 days meditation coarse. Is this good or bad to use painkiller in meditation? the role that meditation can play n facing issues of pain, illness & death -- not a pleasant topic, but an important one. Sadly, it's only when people are face to face with a fatal illness that they start thinking about these issues, and often by that point it's too late to get fully prepared. Although today's conference centers around what medicine can do for AIDS, we shouldn't be complacent. Even if AIDS or its adventitious infections don't get you, something else will, so it's best to be prepared, to practice the skills you'll need when medicine -- Chinese, Western or whatever -- can no longer help you, and you're on your own. As far as I've been able to determine, the only way to develop these skills is to train the mind. At the same time, if you are caring for someone with a fatal disease, meditation offers you one of the best ways to restore your own spiritual and emotional batteries so that you can keep going even when things are tough.

A lot has appeared in the media -- books, newspapers, magazines, TV -- about the role of meditation in treating illness and emotional burnout. As usually happens when the media get hold of a topic, they have tended to over- or under-estimate what meditation is and what it can do for you. This is typical of the media. Listening to them is like listening to a car salesman. He doesn't have to know how to drive the car or care for it. His only responsibility is to point out its selling points, what he thinks he can get you to believe and shell out your money for. But if you're actually going to drive the car, you have to study the owner's manual. So that's what I'd like to present today: a user's manual for meditation to help you when the chips are down.

I've had a fair amount of first-hand experience in this area. The year before I left Thailand I was stricken with malaria -- a very different sort of disease from AIDS, but still the number one killer in the world. At present, every year, more people die of malaria than any other disease, this in spite of the massive WHO campaign to wipe it out back in the 60's. Huge supplies of chloroquine were handed out to Third World villagers. Swamps and homes were sprayed with lethal doses of DDT to kill off the mosquitoes. But now new strains of the malaria parasite have developed for which Western

"So in examining what meditation can do for you, you should focus more on how it can help you to maintain your peace of mind in the face of pain, aging, illness and death, for these are things you're going to have to face someday no matter what. Actually, they are a normal part of life, although we have come to regard them as abnormalities."

medicine has no cure, the mosquitoes have become resistant to DDT, and the malaria death rate is back on the rise. Remember this when you think of pinning your hopes on NIH or the Salk Institute to come up with a cure or vaccine for AIDS.

I was fortunate. As you can see, I survived, but only after turning to traditional medicine when the best treatment that tropical disease specialists could offer me failed. At the same time, while I was sick I was able to fall back on the meditation I had been practicing for the past several years to help get me through the worst bouts of pain and disorientation. This is what convinced me of its value in cases like this.

In addition to my own experience, I've been acquainted with a number of meditators both here and in Thailand who have had to live with cancer and other serious illnesses, and from them I have learned how the meditation helped them to handle both the illness and the cures -- which are often more dreadful than the cancer itself. I'll be drawing on their experiences in the course of this talk. But first I'd like us all to sit in meditation for a few minutes, so that you can have a firsthand taste of what I'm talking about, and so you can have a little practical experience to build on when you go back home.

The technique I'll be teaching is breath meditation. It's a good topic no matter what your religious background. As my teacher once said, the breath doesn't belong to Buddhism or Christianity or anyone at all. It's common property that anyone can meditate on. At the same time, of all the meditation topics there are, it's probably the most beneficial to the body, for when we're dealing with the breath, we're dealing not only with the air coming in and out of the lungs, but also with all the feelings of energy that course throughout the body with each breath. If you can learn to become sensitive to these feelings, and let them flow smoothly and

unobstructed, you can help the body function more easily, and give the mind a handle for dealing with pain.

So let's all meditate for a few minutes. Sit comfortably erect, in a balanced position. You don't have to be ramrod straight like a soldier. Just try not to lean forward or back, to the left or the right. Close your eyes and say to yourself, 'May I be truly happy and free from suffering.' This may sound like a strange, even selfish, way to start meditating, but there are good reasons for it. One, if you can't wish for your own happiness, there is no way that you can honestly wish for the happiness of others. Some people need to remind themselves constantly that they deserve happiness -- we all deserve it, but if we don't believe it, we will constantly find ways to punish ourselves, and we will end up punishing others in subtle or blatant ways as well.

Two, it's important to reflect on what true happiness is and where it can be found. A moment's reflection will show that you can't find it in the past or the future. The past is gone and your memory of it is undependable. The future is a blank uncertainty. So the only place we can really find happiness is in the present. But even here you have to know where to look. If you try to base your happiness on things that change -- sights, sounds, sensations in general, people and things outside -- you're setting yourself up for disappointment, like building your house on a cliff where there have been repeated landslides in the past. So true happiness has to be sought within. Meditation is thus like a treasure hunt: to find what has solid and unchanging worth in the mind, something that even death cannot touch.

To find this treasure we need tools. The first tool is to do what we're doing right now: to develop good will for ourselves. The second is to spread that good will to other living beings. Tell yourself: 'All living beings, no matter who they are, no matter what they have done to you in the past - may they all find true happiness too.' If you don't cultivate this thought, and instead carry grudges into your meditation, that's all you'll be able to see when you look inside.

Only when you have cleared the mind in this way, and set outside matters aside, are you ready to focus on the breath. Bring your attention to the sensation of breathing. Breathe in long and out long for a couple of times, focusing on any spot in the body where the breathing is easy to notice, and your mind feels comfortable focusing. This could be at the nose, at the chest, at the abdomen, or any spot at all. Stay with that spot, noticing how it feels as you breathe in and out. Don't force the breath, or bear down too heavily with your focus. Let the breath flow naturally, and simply keep track of how it feels. Savor it, as if it were an exquisite sensation you wanted to prolong. If your mind wanders off, simply bring it back. Don't get discouraged. If it wanders 100 times, bring it back 100 times. Show it that you mean business, and eventually it will listen to you.

If you want, you can experiment with different kinds of breathing. If long breathing feels comfortable, stick with it. If it doesn't, change it to whatever rhythm feels soothing to the body. You can try short breathing, fast breathing, slow breathing, deep breathing, shallow breathing -- whatever feels most comfortable to you right now...

Once you have the breath comfortable at your chosen spot, move your attention to notice how the breathing feels in other parts of the body. Start by focusing on the area just below your navel. Breathe in and out, and notice how that area feels. If you don't feel any motion there, just be aware of the fact that there's no motion. If you do feel motion, notice the quality of the motion, to see if the breathing feels uneven there, or if there's any tension or tightness. If there's tension, think of relaxing it. If the breathing feels jagged or uneven, think of smoothing it out... Now move your attention over to the right of that spot -- to the lower right-hand corner of the abdomen -- and repeat the same process... Then over to the lower left-hand corner of the abdomen... Then up to the navel... right... left... to the solar plexus... right.. left... the middle of the chest... right... left... to the base of the throat... right... left... to the middle of the head... [take several minutes for each spot]

If you were meditating at home, you could continue this process through your entire body -- over the head, down the back, out the arms & legs to the tips of your finger & toes -- but since our time is limited, I'll ask you to return your focus now to any one of the spots we've already covered. Let your attention settle comfortably there, and then let your conscious awareness spread to fill the entire body, from the head down to the toes, so that you're like a spider sitting in the middle of a web: It's sitting in one spot, but it's sensitive to the entire web. Keep your awareness expanded like this -- you have to work at this, for its tendency will be to shrink to a single spot -- and think of the breath coming in & out your entire body, through every pore. Let your awareness simply stay right there for a while -- there's no where else you have to go, nothing else you have to think about... And then gently come out of meditation.

After my talk we'll have time to answer any questions you may have, but right now I'd like to return to a point I made earlier: the ways meditation and its role in dealing with illness and death tend to be under and over-estimated, for only when you have a proper estimation of your tools can you put them to use in a precise and beneficial way. I'll divide my remarks into two areas: what meditation is, and what it can do for you.

First, what meditation is: This is an area where popular conceptions tend to under-estimate it. Books that deals with meditation in treating illness tend to focus on only two aspects of meditation as if that were all it had to offer. Those two aspects are relaxation and visualization. It's true that these two processes form the beginning stages of meditation -- you probably found our session just now very relaxing, and may have done some visualization when you thought of the breath coursing through the body -- but there's more to meditation than just that. The great meditators in human history did more than simply master the relaxation response.

Meditation as a complete process involves three steps. The first is mindful relaxation, making the mind comfortable in the present -- for only when it feels comfortable in the present can it settle down and stay there. The important word in this description, though, is mindful. You have to be fully aware of what you're doing, of whether or not the mind is staying with its object, and of whether or not it's drifting off

to sleep. If you simply relax and drift off, that's not meditation, and there's nothing you can build on it. If, however, you can remain fully aware as the mind settles comfortably into the present that develops into the next step.

As the mind settles more and more solidly into the present, it gains strength. You feel as if all the scattered fragments of your attention -- worrying about this, remembering that, anticipating, whatever -- come gathering together and the mind takes on a sense of wholeness and unification. This gives the mind a sense of power. As you let this sense of wholeness develop, you find that it becomes more and more solid in all your activities, regardless of whether you're formally meditating or not, and this is what leads to the third step.

As you become more and more single-minded in protecting this sense of wholeness, you become more and more sensitive, and gain more and more insight into the things that can knock it off balance. On the first level, you notice that if you do anything hurtful to yourself or others, that destroys it. Then you start noticing how the simple occurrence in the mind of such things as greed, lust, anger, delusion and fear can also knock it off balance. You begin to discern ways to reduce the power that these things have over the mind, until you can reach a level of awareness that is untouched by these things -- or by anything at all -- and you can be free from them.

As I will show in a few moments, it's these higher stages in meditation that can be the most beneficial. If you practice meditation simply as a form of relaxation, that's okay for dealing with the element of your disease that comes from stress, but there's a lot more going on in AIDS, physically and mentally, than simply stress, and if you limit yourself to relaxation or visualization, you're not getting the full benefits that meditation has to offer.

Now we come to the topic of what meditation can do for you as you face serious illness and death. This is an area where the media engage both in over-estimation and under-estimation. On the one hand, there are books that tell you that all illness comes from your mind, and you simply have to straighten out your mind and you'll get well. Once a young woman, about 24, suffering from lung cancer, came to visit my monastery, and she asked me what I thought of these books. I told her that there are some cases where illness comes from purely mental causes, in which case meditation can cure it, but there are also cases where it comes from physical causes, and no amount of meditation can make it go away. If you believe in karma, there are some diseases that come from present karma -- your state of mind right now -- and others that come from past karma. If it's a present-karma disease, meditation might be able to make it go away. If it's a past-karma disease, the most you can hope from meditation is that it can help you live with the illness and pain without suffering from it.

At the same time, if you tell ill people that they are suffering because their minds are in bad shape, and that it's entirely up to them to straighten out their minds if they want to get well, you're laying an awfully heavy burden on them, right at the time when they're feeling weak, miserable, helpless

and abandoned to begin with. When I came to this point, the woman smiled and said that she agreed with me. As soon as she had been diagnosed with cancer, her friends had given her a whole slew of books on how to will illness away, and she said that if she had believed in book-burning she would have burned them all by now. I personally know a lot of people who believe that the state of their health is an indication of their state of mind, which is fine and good when they're feeling well. As soon as they get sick, though, they feel that it's a sign that they're failures in meditation, and this sets them into a tailspin.

You should be very clear on one point: The purpose of meditation is to find happiness and well-being within the mind, independent of the body or other things going on outside. Your aim is to find something solid within that you can depend on no matter what happens to the body. If it so happens that through your meditation you are able to effect a physical cure, that's all fine and good, and there have been many cases where meditation can have a remarkable effect on the body. My teacher had a student -- a woman in her fifties -- who was diagnosed with cancer more than 15 years ago. The doctors at the time gave her only a few months to live, and yet through her practice of meditation she is still alive today. She focused her practice on the theme that, 'although her body may be sick, her mind doesn't have to be.' A few years ago I visited her in the hospital the day after she had had a kidney removed. She was sitting up in bed, bright and aware, as if nothing happened at all. I asked her if there was any pain, and she said yes, 24 hours a day, but that she didn't let it make inroads on her mind. In fact, she was taking her illness much better than her husband, who didn't meditate, and who was so concerned about the possibility of losing her that he became ill, and she had to take care of him.

Cases like this are by no means guaranteed, though, and you shouldn't really content yourself just with physical survival -- for as I said earlier, if this disease doesn't get you, something else will, and you're not really safe until you've found the treasure in the mind that is unaffected even by death. Remember that your most precious possession is your mind. If you can keep it in good shape no matter what else happens around you, then you have lost nothing, for your body goes only as far as death, but your mind goes beyond it.

So in examining what meditation can do for you, you should focus more on how it can help you to maintain your peace of mind in the face of pain, aging, illness and death, for these are things you're going to have to face someday no matter what. Actually, they are a normal part of life, although we have come to regard them as abnormalities. We've been taught that our birthright is eternal youth, health and beauty. When these things betray us, we feel that something is horribly wrong, and that someone is at fault -- either ourselves or others. Actually, though, there's no one at fault. Once we are born, there is no way that aging, illness and death can't happen. Only when we accept them as inevitable can we begin to deal with them intelligently in such a way that we won't suffer from them. Look around you. The people who try hardest to deny their aging -- through exercise, diet, surgery, makeup, whatever -- they are the ones who

suffer most from aging. The same holds true with illness and death.

So now I would like to focus on how to use meditation to face these things and transcend them. First, pain. When it happens, you first have to accept that it's there. This in itself is a major step, since most people, when they encounter pain, try to deny it its right to exist. They think they can avoid it by pushing it away, but that's like trying to avoid paying taxes by throwing away your tax return: You may get away with it for a little while, but then the authorities are bound to catch on, and you'll be worse off than you were before. So the way to transcend pain is first to understand it, to get acquainted with it, and this means enduring it. However, meditation can offer a way of detaching yourself from the pain while you are living with it, so even though it's there, you don't have to suffer from it.

First, if you master the technique of focusing on the breath and adjusting it so that it's comfortable, you find that you can choose where to focus your awareness in the body. If you want, you can focus it on the pain, but in the earlier stages its best to focus on the parts of the body that are comfortable. Let the pain have the other part. You're not going to drive it out, but at the same time you don't have to move in with it. Simply regard it as a fact of nature, an event that is happening, but not necessarily happening to you.

Another technique is to breathe through the pain. If you can become sensitive to the breath sensations that course through the body each time you breathe, you will notice that you tend to build a tense shell around the pain, where the energy in the body doesn't flow freely. This, although it's a kind of avoidance technique, actually increases the pain. So think of the breath flowing right through the pain as you breathe in and out, to dissolve away this shell of tension. In most cases, you will find that this can relieve the pain considerably. For instance, when I had malaria, I found this very useful in relieving the mass of tension that would gather in my head and shoulders. At times it would get so great that I could scarcely breathe, so I just thought of the breath coming in through all the nerve centers in my body -- the middle of the chest, the throat, the middle of the forehead and so forth -- and the tension would dissolve away. However, there are some people though who find that breathing through the pain increases the pain, which is a sign that they are focusing improperly. The solution in that case is to focus on the opposite side of the body. In other words, if the pain is in the right side, focus on the left. If it's in front, focus on the back. If it's in your head -- literally -- focus on your hands and feet. (This technique works particularly well with migraine, by the way: If, for example, your migraine is on the right side, focus on the breath sensations the left side of your body, from the neck on down.)

As your powers of concentration become stronger and more settled, you can begin analyzing the pain. The first step is to divide it into its physical and mental components. Distinguish between the actual physical pain, and the mental pain that comes along with it: The sense of being persecuted -- justly or unjustly -- the fear that the pain may grow stronger or signal the end, whatever. Then remind yourself that you don't have to side with those thoughts. If the mind is going to

think them, you don't have to fall in with them. Then, when you stop feeding them, you'll find that after a while they'll begin to go away, just like a crazy person coming to talk with you. If you talk with the crazy person, after a while you'll go crazy too. If however, you let the crazy person chatter away, but don't join in the conversation, after a while the crazy person will leave you alone. It's the same with all the garbage thoughts in your mind.

As you strip away all the mental paraphernalia surrounding your pain -- including the idea that the pain is yours or is happening to you -- you find that you finally come down to the label that simply says, This is a pain and it's right there. When you can get past this, that's when your meditation undergoes a breakthrough. One way is to simply notice that this label will arise and then pass away. When it comes, it increases the pain. When it goes, the pain subsides. Then try to see that the body, the pain and your awareness are all three separate things -- like three pieces of string that have been tied into a knot, but which you now untie. When you can do this, you find that there is no pain that you cannot endure.

Another area where meditation can help you is to live with the simple fact of your body being ill. For some people, accepting this fact is one of the hardest parts of illness. But once you have developed a solid center in your mind, you can base your happiness there, and begin to view illness with a lot more equanimity. We have to remember that illness is not cheating us out of anything. It's simply a part of life. As I said earlier, illness is normal; health is miracle. The idea of all the complex systems of the body functioning properly is so improbable that we shouldn't be surprised when they start breaking down.

Many people complain that the hardest part of living with a disease like AIDS or cancer is the feeling that they have lost control over their bodies, but once you gain more control over you mind, you begin to see that the control you thought you had over you body was illusory in the first place. The body has never entered into an agreement with you that it would do as you liked. You simply moved in, forced it to eat, walk, talk, etc., and then thought you were in charge. But even then it kept on doing as it liked -- getting hungry, urinating, defecating, passing wind, falling down, getting injured, getting sick, growing old. When you reflect on the people who think they have the most control over their bodies, like bodybuilders, they're really the most enslaved, having to eat enough each day to keep ten Somalians alive, having to push and pull on metal bars for hours, expending all their energy on exercises that don't go anywhere at all. If they don't, their pumped-up bodies will deflate in no time flat.

So an important function of meditation -- in giving you a solid center that provides you a vantage point from which to view life in its true colors -- is that it keeps you from feeling threatened or surprised when the body begins to reassert its independence. Even if the brain starts to malfunction, the people who have developed mindfulness through meditation can be aware of the fact, and let go of that part of their bodies too. One of my teacher's students had to undergo heart surgery, and apparently the doctors cut off one of the main arteries going to his brain. When he came to, he could tell that his brain wasn't working right, and it wasn't

long before he realized that it was affecting his perception of things. For instance, he would think that he had said something to his wife, would get upset when she didn't respond, when actually he had only thought of what he wanted to say without really saying anything at all. When he realized what was happening, he was able to muster enough mindfulness to keep calm and simply watch what was going on in his brain, reminding himself that it was a tool that wasn't working quite right, and not getting upset when things didn't jive. Gradually he was able to regain his normal use of his faculties, and as he told me, it was fascinating to be able to observe the functioning and malfunctioning of his brain, and to realize that the brain and the mind were two separate things.

And finally we come to the topic of death. As I said earlier, one of the important stages of meditation is when you discover within the mind a knowing core that does not die at the death of the body. If you can reach this point in your meditation, then death poses no problem at all. Even if you haven't reached that point, you can prepare yourself for death in such a way that you can die skillfully, and not in the messy way that most people die.

When death comes, all sorts of thoughts are going to come crowding into your mind -- regret about things you haven't yet been able to do, regret about things you did do, memories of people you have loved and will have to leave. I was once almost electrocuted, and although people who saw it happening said that it was only a few seconds before the current was cut off, to me it felt like five minutes. Many things went through my mind in that period, beginning with the thought that I was going to die of my own stupidity. Then I made up my mind that, if the time had come to go, I'd better do it right, so I didn't let my mind fasten on any of the feelings of regret, etc., that came flooding through the mind. I seemed to be doing OK, and then the current ceased.

If you haven't been practicing meditation, this sort of experience can be overwhelming, and the mind will latch on to whatever offers itself and then will get carried away in that direction. If, though, you have practiced meditation, becoming skillful at letting go of your thoughts, or knowing which thoughts to hang onto and which ones to let pass, you'll be able to handle the situation, refusing to fall in line with any mental states that aren't of the highest quality. If your concentration is firm, you can make this the ultimate test of the skill you have been developing. If there's pain, you can see which will disappear first: the pain or the core of your awareness. You can rest assured that no matter what, the pain will go first, for that core of awareness cannot die.

What all this boils down to is that, as long as you are able to survive, meditation will improve the quality of your life, so that you can view pain and illness with equanimity and learn from them. When the time comes to go, when the doctors have to throw up their hands in helplessness, the skill you have been developing in your meditation is the one thing that won't abandon you. It will enable to handle your death with finesse. Even though we don't like to think about it, death is going to come no matter what, so we should learn how to stare it down. Remember that a death well handled is one of the surest signs of a life well lived.

So far I've been confining my remarks to the problems faced by people with AIDS and other life threatening illnesses, and haven't directly addressed the problems of people caring for them. Still, you should have been able to gather some useful points for handling such problems. Meditation offers you a place to rest and gather your energies. It also can help give you the detachment to view your role in the proper light. When an ill person relapses or dies, it's not a sign of failure on the part of the people caring for him. Your duty, as long as your patient is able to survive, is to do what you can to improve the quality of his/her life. When the time comes for the patient to go, your duty is to help improve the quality of his death.

An old man who had been meditating for many years once came to say farewell to my teacher soon after he had learned that he had an advanced case of cancer. His plan was to go home and die, but my teacher told him to stay and die in the monastery. If he went home, he would hear nothing but his nieces and nephews arguing over the inheritance, and it would put him in a bad frame of mind. So we arranged a place for him to stay, and had his daughter, who was also a meditator, look after him. It wasn't long before his body systems started breaking down, and on occasion it looked like the pain was beginning to overwhelm him, so I had his daughter whisper meditation instructions into his ear, and to chant his favorite Buddhist chants by his bedside. This had a calming effect on him, and when he did die -- at 2 a.m. one night -- he seemed calm and fully aware. As the daughter told me the next morning, she didn't feel any sadness or regret, for she had done her very best to make his death as smooth a transition as possible.

If you can have a situation where both the patient and the caregiver are meditators, it makes things a lot easier on both sides, and the death of the patient does not necessarily have to mean the death of the caregiver's ability to care for anyone else.

That covers the topics I wanted to deal with. I'm afraid that some of you will find my remarks somewhat downbeat, but my purpose has been to help you look clearly at the situation facing you, either as an ill person or as someone caring for one. If you avoid taking a good, hard look at things like pain and death, they can only make you suffer more, since you've refused to prepare yourself for them. Only when you see them clearly, get a strong sense of what's important and what's not, and hold firmly to your priorities: only then can you transcend them.

Many people find that the diagnosis of a fatal illness enables them to look at life clearly for the first time, to get some sense of what their true priorities are. This in itself can make a radical improvement in the quality of their lives -- its simply a shame that they had to wait to this point to see things clearly. But whatever your situation, I ask that you try to make the most of it in terms of improving the state of your mind, for when all else leaves you, that will stay. If you haven't invested your time in developing it, it won't have much to offer you in return. If you've trained it and cared for it well, it will repay you many times over. And, as I hope I have shown, meditation has much to offer as a tool in helping you to solidify your state of mind and enable it to transcend everything else that may come its way.

Controversy About Kapilvastu

✍ Harischandra Lal Singh

That Gautam Buddha was born at Lumbini of Kapilvastu is historical fact. Kapilvastu named after saint Kapila. (early 6th century BC) was known not only as the home city of the Buddha, but was also known for its rich cultural heritage and natural splendours.

The hermitage of saint Kapila was on the side of the Bhagirathi river (which is now called Banganaga). When King Bimbisara of Magadha asked the Buddha his birthplace, the Buddha said that it was the place from where the Himalayas could be seen. This shows that Kapilvastu was a full-fledged city gifted with natural beauties. Later, it was destroyed and due to neglect and natural wear and tear, identification of it became difficult.

Against this historical background, there are some attempts to distort this fact claiming that Kapilvastu was Piprahawa located in Uttar Pradesh, India. Sometime ago, Indian newspaper Aaj published a news headlined "Piprahawa in India is Kapilvastu, the home of Gautam Buddha." in the past, too, there were attempts by Indian scholars to establish that the Buddha was born in India and that the Buddha was an Indian.

It is true that Gautam Buddha attained Enlightenment at Bodhgaya, Bihar, did *Dharmachakraparivartana* (turning the wheel of the doctrine) at Sarnath, a site near Benares, and passed away at Kushinagara in the Kasia district of India. This fact provided enough strength to the Indian scholarship to push ahead their claim. Since India was and is still a window of oriental culture and civilization to the western world, it is but natural that Indian writings and literature should make a tremendous influence all over the world.

The main intention of the Indian claim is to use the popularity of Buddhism for the benefit of India. Even great Indian scholars were tempted to call the Buddha an Indian. K.M. Munshi and R. R. Diwakar wrote: ".....in 543 B.C. in Lumbini in Nepal's Western

"After the claim that Piprahawa was Kapilvastu was proved wrong, another controversy was raised. The controversy has been shifted to Lembei, a place of Orissa, where, it was claimed, the Buddha could have been born. The claim is based on a scholar's view that Kapilvastu in Orissa was the birthplace of the Buddha"

Terai, he was born of an ancient Indian prince five centuries before Jesus. His father ruled the tribe of Shakyas under the shadow of the Himalayas."

D. Sarvepalli Radhakrishnan wrote: "The Buddha did not tell that he was announcing a new religion. He was born, grew up, and died a Hindu."

In spite of the above statements about Kapilvastu, the Shakya tribe to which the Buddha belonged to and the location of Kapilvastu in the Himalayan mountain range, Kapilvastu was made a subject of controversy. There is no controversy about Lumbini, the pillar erected by Ashoka in 249 B.C., events of the Buddha's birth, childhood, renunciation, attainment of Nirvana and finally Parinirvana. Kapilvastu was referred to as the city where King Shuddhodana reigned. It is a historical fact that the Buddha came to Kapilvastu after the attainment of Enlightenment, met his father, wife Yashodhara and son Rahula. The visit of Emperor Ashoka, Chinese pilgrims Fa Hsein in 403 A.D. and Hiuen tsang in 636 to Kapilvastu, all the three from the Indian territory, and the accounts available from both the Chinese pilgrims found Kapilvastu in complete ruin. Hiuen Tang wrote that the place of King Shuddhodana was "in utter ruins" with some of its parts converted into monasteries and was occupied by the monks of the Hinayana faith. The controversy that Piprahawa is ancient Kapilvastu was raised in 1971 by Director of the Piprahawa expedition and archaeologist K.M. Srivastava. He made this claim on the basis of the discovery of an 'original' casket with the relics of the Buddha. The story of the destruction of Kapilvastu by

Prince Virudhaka also called Vidudabha, son of Prasenjit, around 545 B.C. is a genuine story recorded in history. After the destruction of Kapilvastu, the Shakyas of that place went to different places.....some to Rajgriha and Vaisali, some to Veda.....and other fled to Piplival (Piprahawa) where the Sakyas were afterwards known as Maurya.

The most important event in the history of Kapilvastu was the massacre of its citizens and the sack of the city by King Virudhaka of Kosala in BC 545. Virudhaka entered the town at the time of a truce and began killing inhabitants who were washing the stone slabs of the Assembly Hall (Santhagara) where he was humiliated. "When Lord Buddha, visited Kapilvastu, after its destruction, he was ill with a headache. Ananda, the disciple of the Buddha, was also greatly shocked seeing the city like a cemetery. When Ajatasatru of Magadha heard this, the same year he attacked over Kosala, burnt Virudhaka and his minister Ambarisha alive and annexed both Kosala and Kapilvastu in his dominion.

It is said that after the revival of Hinduism and following the emergence of Gupta rulers, Shakyas, Kapilvastu and Buddhism suffered an setback and the importance of Kapilvastu declined. The once prosperous and shining Kapilvastu was neglected. And, in course of time, due to this negligence, Kapilvastu was nearly forgotten. The destruction of Kapilvastu by Virudhaka may be the main cause of the disappearance of Kapilvastu.

According to Buddhist scholar Bhuwan Lal Pradhan, the Indian government's motive in identifying Piprahawa as ancient Kapilvastu is baseless. It is Tilaurakot which is ancient Kapilvastu. The remains of ancient monuments, structures like stupas, monasteries, the remains of the palace of King Suddhodana, old coins found there and the presence of the Banganga river known in the past by the name of Bhagirathi are living proofs of the authenticity of Tilaurakot as ancient Kapilvastu.

The claim made by the Uttar Pradesh government based on the discovery of a casket with the relic of the Buddha and the terracotta seals and structural remains is motivated by factors other than the cultural and archaeological ones. Besides this propaganda, the government of Uttar Pradesh has undertaken construction works to give a facelift to Piprahawa and to win recognition for Piprahawa as ancient Kapilvastu. Naugadh district of Uttar Pradesh was renamed Kapilvastu districts some years ago. Besides this, some places of Uttar Pradesh have been renamed Siddhartha Janapath. Thus, it is

evident that the Uttar Pradesh government's move has been calculated towards seeking recognition of Piprahawa as ancient Kapilvastu.

Even before the discovery of the Lumbini pillar by Dr. A. Fuhrer, efforts had been made to study about the archaeological treasures of Nepal and India. Charles Allen writes: "Vincent Smith, a Trinity College Dublin man, son of a well-known Anglo Irish numismatist and archaeologist.....read many times over the latest translations of the Indian travels of Fa Hsien, Hsuan Tsang and others. While serving as magistrate of the town of Basti, about a hundred and twenty-five miles north of Benares, he thoroughly explored the surrounding countryside and came to the conclusion that many of Cunningham's identifications of Buddhist sites in the plains country south of the Himalayan hills of Nepal were wrong. In 1885 Mr. Duncan Ricketts, manager of an estate whose lands extended to the Nepalese border, came to him with the news of a stone pillar sticking up out of the ground about five miles north of his bungalow, well inside the Nepalese territory. It was inadvisable for a British official to trespass across the frontier so Smith asked for a rubbing to be made of the inscriptions on the pillar. They were identified as 'medieval scribbling', so Vincent Smith left the matter there. It was probably the greatest mistake he ever made."

Like Vincent Smith, Dr. Lawrence Austine Waddell pored over Cunningham's archaeological survey reports and came to the conclusion that Cunningham had got a log wrong, particularly in his sitting of the places associated with Gautam Buddha's birth and death.

For many year past, Waddell later wrote. "I had been devoting a portion of holidays to a search for this celebrated ancient site Kapilvastu as well as for that of the Buddha's death place Kusinagara ever since I had realized that General Cunningham's identification of the villages of Bhaila and Kesia with those sites was clearly altogether false."

The fact that Gautam Buddha attained enlightenment at Bodhgaya in Bihar, delivered the first sermons at Sharnath, a site near Benares and passed away at Kushinagar in India provided enough strength to the Indian scholarship to push their claim ahead.

Prof A.T.D.E. Perera of Sri Lanka who made a study of Kapilvastu wrote, "Kapilvastu, according to Hsuan Tsang, had the circuit of 4,000 li (equivalent to 664 miles). Hence, the argument put forward in favour of the tiny village of Piprahawa as representing the whole territory of the Shakya republic by an official

in the service of the Department of Archaeological Survey of India carries little sense. As a matter of fact, It was the same department itself which after an intensive study of concerned areas declared at the close of the last century that Kapilvastu of Buddha's days is represented as today's Tilaurakot region of Nepal.

Mr. Perera wrote further. "The search for the lost site of Kapilvastu, as mentioned above, was intensified only after the discovery in 1898 of Peppe's relic casket from the stupa at Piprahawa. The case of Piprahawa was then under full consideration, but it has to be rejected in the light of newer findings. Then was focused scholars' attention on Tilaurakot. It was extensively explored and parts of it were even excavated. An exhaustive study of Buddhist texts, travel accounts of Chinese pilgrims and other relevant materials was made. This proved that Tilaurakot was Kapilvastu. Therefore, Perera says that the official of Indian Department of Archaeology K.M. Srivastava who said that Piprahawa was Tilaurakot was baseless.

Archaeologist K.M. Srivastava claims to have recovered several more relic caskets similar to those discovered by Peppe. He even goes to the extent of asserting that one of the new caskets he has found inside the stupa contains the relics of the Buddha and that Peppe's caskets were only later additions. This claim of Srivastava is yet to be scientifically analyzed. The fin of Srivastava did not belong to the

pre-Buddha age. In his article published in the Illustrated weekly of India dated May 16, 1976 he had said that all his findings from Piprahawa and Ganwaria are not older than the 4th to 5th century B.C.

Tilaurakot contains the ruins of a full-fledged magnificent place of a fortified capital city fenced with a tall strong wall, penetrable only through city gates built at four directions and surrounded with wide moat. Besides a lot of polished grey ware shreds and the associated red ware shreds attributable to the 8th or 7th century brick ware and the associated red ware attributable to the 6th or 5th century B.C. were also recovered from the Tilaurakot region during the 1972-73 excavation. It was such grandeur noticed in the region that led the earlier experts to declare it as ancient Kapilvastu. In comparison to its heritage of antiquities, Piprahawa or Ganwaria findings are quite meagre.

After the claim that Piprahawa was Kapilvastu was proved wrong, another controversy was raised. The controversy has been shifted to Lembei, a place of Orissa, where, it was claimed, the Buddha could have been born. The claim is based on a scholar's view that Kapilvastu in Orissa was the birthplace of the Buddha.

The Nepalese people, media and scholars reacted to this claim saying that it was an attempt to create unnecessary controversy and confusion.

तपाईंहरूकै सहयोग र विश्वासले मिति
२०६६ फागुन २ गतेदेखि
संस्थाको आफ्नै भवनबाट कार्य थालनी
गर्न सफल भएका छौं . . .

धर्मस्थली बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.

**Dharmasthali Saving
& Credit Co-operative Ltd.**

Dharmasthali, Kathmandu,
Ph: 01-6221461, e-mail: dscccl@live.com

आजको थोरै थोरै नियमित बचतले भविष्यको आर्थिक संकटबाट राहत मिल्न सक्छ ।

बौद्ध गतिविधि

आनन्दकुटीमा मासिक बुद्धपूजा

१२ जेष्ठ, काठमाडौं । जेष्ठ पूर्णिमा-ज्या: पुन्हिका दिन आनन्दकुटी विहारमा मासिक बुद्धपूजा, धर्मदेशना, दानप्रदान तथा भोजन कार्य सम्पन्न भयो । लंकाराम चैत्य परिसरमा दीप-प्रज्वलनपछि सामूहिक रूपमा लामबद्ध भइसकेपछि बुद्धपूजा सम्पन्न भयो । कार्यवाहक विहार प्रमुख भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविरसमक्ष पंचशील-प्रार्थना र बुद्धपूजापछि भिक्षु पियदस्सीले जेष्ठ पूर्णिमाको महत्त्व दर्शाउनुभई मानसिक अभ्यासलाई जोड दिनुपर्ने कथात्मक धर्मदेशना गर्नुभयो । उपस्थित सम्पूर्ण भिक्षु, श्रामणेर, अनागारिका तथा उपासक-उपासिकाहरूका लागि जलपान-भोजन दान गरियो ।

लुम्बिनीमा श्रामणेर प्रव्रज्या सम्पन्न

२ बैशाख, लुम्बिनी । अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध समाज, नेपालका अध्यक्ष भिक्षु मैत्री महास्थविरको आचार्यत्वमा विभिन्न जनजातिका ५ जना कुलपुत्रहरूलाई श्रामणेर

प्रवर्जित गरिएको छ । थाई, श्रीलंका र नेपाली भिक्षुहरू सम्मिलित सो प्रव्रज्या कार्यक्रममा कुलपुत्रहरूका मातापिताहरू सहभागी भएका थिए । प्रवर्जित भएका कुलपुत्रहरू क्रमशः १) रुशन बज्राचार्य (श्रामणेर सीवलि), पाटन १३ वर्ष २) आशीस तामाङ्ग (श्रामणेर वंगीस), टोखा, भोर, १२ वर्ष ३) विवेक आलेमगर (श्रामणेर रतन), गोरखा, ११ वर्ष ४) विनोद आलेमगर (श्रामणेर सुदत्त),

गोरखा, ८ वर्ष ५) खगेन्द्र गुरुङ (श्रामणेर महिन्द), रामेछाप, १० वर्षका रहेका छन् ।

लुम्बिनी तीर्थस्थल भ्रमण तथा भिक्षाटन

२३ बैशाख, भक्तपुर । मुनि विहारका भिक्षु, अनागारिका र उपासक उपासिकाहरूको ७५ जनाको टोलीले लुम्बिनी, कपिलवस्तु तिलौराकोट दरबार, तानसेन, पोखरास्थित विहारहरू एवं सम्पदा क्षेत्रको दर्शन र अवलोकन भ्रमण सम्पन्न गरियो । भिक्षु विपस्सी धम्मरामोको नेतृत्वमा अन्य १४ जना थाईलैण्डमा बुद्धधर्म अध्ययनमा जानुहुने श्रामणेरहरू र एक अनागारिका गुरुमा संलग्न भएको थियो । भ्रमण संयोजक पुष्परत्न वज्राचार्य, पद्मसुन्दर शाक्य, कर्णबहादुर बासी, बुद्धलक्ष्मी लाखेमरु, दशमाया अवाल, बिकुमाया खायमलीलगायतले सहयोग पुऱ्याएको थियो ।

थाईनरेश भूमिबोल अदुल्यादेजद्वारा लिखित भिक्षु विपस्सीद्वारा अनुवादित पुस्तक महाजनक राजाको कथा, बौद्ध विद्वान रत्नसुन्दर शाक्यद्वारा लिखित पुस्तक कविकेशरी चित्तधर हृदय, युवा बौद्ध पुऱ्चाको रजत स्मारिका, बौद्ध अध्ययन समाजद्वारा प्रकाशित अर्हत त्रैमासिक पत्रिका, मुनि विहारको परिचयात्मक पुस्तिका एवं श्री महामञ्जुश्री गुरु गुठी संस्थाबाट प्रकाशित नयाँ गोजी पात्रो ठाउँ ठाउँमा वितरण गरिएको पद्मसुन्दर शाक्यले जानकारी गराउनुभयो ।

बुद्ध र वातावरण विषयक बालचित्रकला सम्पन्न

२८ वैशाख, काठमाडौं । २५५७ औं बुद्धजयन्तीको पावन अवसरमा पारी बौद्ध महिला संघ नेपालले श्रीमती सरोज मानन्धरको संयोजकत्वमा "बुद्ध र वातावरण" विषयक बाल चित्रकला भृकुटीमण्डपस्थित बुद्धविहारमा सम्पन्न गरेको छ । भिक्षु कोण्डन्य, भिक्षु उत्तमो र चन्द्रा श्रेष्ठको निर्णायकत्वमा उपत्यकाका २२ वटा विद्यालयका ८२ जना विद्यार्थीहरू सहभागी भएको सो प्रतियोगितामा यो प्रतियोगितामा ११-१२ वर्ष समूहबाट प्रथम हुने भेनस भट्ट-त्रियोग उच्च माध्यामिक विद्यालय, द्वितीय- अमूल्य काजी शाक्य- सेन्ट जेवियर्स स्कूल, तृतीय - सयुजधर तुलाधर- आलोक विद्याश्रम, सान्त्वनामा ईशान नकर्म-स्वर्णिम स्कूल र प्रज्ञान नकर्म-

आनन्दकुटी विद्यापीठ पुरस्कृत हुनुभएको थियो । त्यस्तै १३-१५ वर्ष समूहबाट प्रथम मनिता श्रेष्ठ-ग्रीनपिसको एण्ड स्कूल, द्वितिय-ऐश्वर्य शर्मा ढकाल-त्रियोग उच्च माध्यामिक विद्यालय, तृतीय-श्रीमिला श्रेष्ठ- त्रियोग उच्च माध्यामिक विद्यालय र सान्त्वनामा एन्जिला महर्जन-पुष्पकुञ्ज माध्यामिक विद्यालय र सबि श्रेष्ठ- कान्ति ईश्वरी राज्यलक्ष्मी माध्यामिक विद्यालय पुरस्कृत हुनुभएको थियो ।

बौद्ध महिला संघ, नेपालले जेष्ठ ४ गते आयोजना गरेको बुद्ध पूर्णिमा सम्बन्धी कार्यक्रम बीच प्रमुख अतिथी माननीय बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्री ऋद्धिबाबा प्रधानले परोपकार परियति केन्द्रबाट परियति परीक्षामा उत्तिर्ण भएका ४५ जना विद्यार्थीहरू तथा चित्रकला प्रतियोगिताका विद्यार्थीहरूलाई प्रमाणपत्रसहित पुरस्कार वितरण गर्नुभयो । अखिल नेपाल भिक्षु महासंघका उपाध्यक्ष भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविरको सभापतित्वमा सम्पन्न सो कार्यक्रममा महासंघका महासचिव भिक्षु कोण्डन्यले धार्मिक मन्तव्य व्यक्त गर्नुभयो । बौद्ध महिला संघ नेपालका अध्यक्ष डा. केशरीलक्ष्मी मानन्धरबाट स्वागत, उपाध्यक्ष सुश्री वीणा कंसाकारबाट साधुवाद व्यक्त गरिएको सो सभा सचिव चन्द्रलक्ष्मी शाक्यले संचालन गर्नुभएको थियो । सोही समारोहमा केशरी वज्राचार्यको प्रमुख सम्पादकत्व तथा रीना तुलाधर (बनिया) को सम्पादकत्वमा प्रकाशित धर्मचक्र स्मारिका वितरण गरिएको थियो ।

अगमहापण्डित ज्ञानपूर्णिकलाई अभिनन्दन

२८ बैशाख, काठमाडौं । नेपालका संघउपनायक एवं अखिल नेपाल भिक्षु महासंघका अध्यक्ष अगमहासद्धम्मजोतिकधज धर्माचार्य भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविरलाई उहाँको बुद्धशासनिक योगदान, व्यक्तित्व

एवं कृतित्वको कदर गरी १३ चैत्र, २०६९ (२६ मार्च, २०१३) का दिन म्यानमार सरकार, धार्मिक मन्त्रालयले अतिविशिष्ट अगमहापण्डित पदवीद्वारा सम्मानित गरिएको धम्ममुदित-धार्मिक उपलक्ष्यमा अखिल नेपाल भिक्षुमहासंघको तत्वावधानमा मिनभवनस्थित विश्वशान्ति विहार परिसरमा एक धार्मिक समारोहको आयोजना गरी १ सय ९ बौद्ध संघसंस्थाहरूको सहभागितामा नेपाली बौद्धहरूका तर्फबाट सार्वजनिक अभिनन्दन गरियो ।

वि.सं. १९९६ मा पाल्पा, तानसेनमा जन्मनुभएका उहाँलाई नेपालको बुद्धधर्मको क्षेत्रमा प्रभावशाली र कुशल प्रवचकका रूपमा चिनिन्छ । केन्द्रीय धर्मोदय सभाका अध्यक्ष, विश्व शान्ति विहार र शिक्षालयका संस्थापकसमेत रहनुभएका अभिनन्दित अगमहापण्डित महास्थविर भिक्षुका अनुवादित र लेखनसमेत गरी ६ दर्जन पुस्तक प्रकाशित भइसकेका छन् भने हाल उहाँ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाका शिक्षाध्यक्ष, लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयअन्तर्गत थेरवाद बुद्धिष्ट एकाडेमीका प्राचार्यका रूपमा क्रियाशील हुनुहुन्छ । अगमहापण्डित संघउपनायक भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविरलाई म्यानमार सरकारले सन् २००२ मा अगमहासद्धम्मजोतिकधज उपाधिद्वारा विभूषित गरिएको थियो ।

नेपालमा बुद्धधर्मको विकासमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याउनुभएका भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविरलाई समारोहमा प्रमुख अतिथि महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याणम मन्त्री ऋद्धिबाबा प्रधानले नेपाली बौद्धहरूका तर्फबाट अभिनन्दनपत्र प्रदान गर्नुभई उहाँले बुद्धधर्म र दर्शनले नेपाल र नेपालीको पहिचान र शिर विश्वसामु ठाडो पार्न सघाएको उल्लेख गर्दै त्यस कार्यमा भिक्षु ज्ञानपूर्णिकको

योगदान बहुआयामिक र उल्लेखनीय रहेको बताउनुभयो । मन्त्री प्रधानले म्यानमार सरकारका तर्फबाट भिक्षुलाई अगमहापण्डित उपाधि दिनु बौद्धहरूका लागि मात्र नभई नेपाल र नेपालीका लागि गौरवको विषय रहेको विचार राख्नुभयो ।

नेपालका संघनायक भिक्षु अश्वघोष महास्थविरले भिक्षु ज्ञानपूर्णिकको योगदानबारे आफ्नो भनाइ केन्द्रित गर्दै उहाँको निरोगिताको कामना गर्नुभयो । सो अवसरमा अखिल नेपाल भिक्षु महासंघका महासचिव एवं अभिनन्दन समारोहका संयोजक भिक्षु कोण्डन्यले सार्वजनिक रूपमा गरिएको अभिनन्दन-पत्र वाचनसहित नेपालमा स्थविरवाद बुद्धधर्मको पुनर्जागरण कालदेखि वर्तमान समयसम्मको संक्षिप्त नालीबेली प्रस्तुत गर्दै सम्बद्ध बौद्धहरू अझ बढी चनाखो भई रणनीतिक ढङ्गबाट अघि बढ्नुपर्छ भन्नुहुँदै नेपालको बुद्धशासनिक क्षेत्रमा पुऱ्याएको आयामिक योगदानलाई कदर गर्दै म्यानमार सरकारले सो उपाधिबाट विभूषित गरेको खुशीयालीमा नेपालका विभिन्न विहार, बौद्ध संघसंस्थाहरू मिलेर सार्वजनिक अभिनन्दन गरिएको बताउनुभयो । नेपाल एक धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र घोषणा गरिए पनि व्यावहारिक रूपमा नेपाली बौद्धहरूले अनुभूत गर्न नसकेको बताउँदै भिक्षु कोण्डन्यले राज्यको चरित्र पुरानै रहेकाले धर्मनिरपेक्ष घोषणाअनुरूप राज्यको व्यवहार नभएको विचार व्यक्त गर्नुभयो । विश्व बौद्ध भातृत्व संघ तथा धर्मोदय सभाका उपाध्यक्ष पद्मज्योतिले बुद्धधर्मको विकासमा धर्मोदय सभा तथा भिक्षुहरूले पुऱ्याएको योगदान उल्लेखनीय भएको बारे चर्चा गर्नुभयो ।

लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयका उपकुलपति प्रा. डा. त्रिरत्न मानन्धरले भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविरको धार्मिक एवं प्राज्ञिक व्यक्तित्व स्मरणीय रहेको बारे चर्चा गर्नुभयो । मित्रराष्ट्र म्यानमारका महामहिम राजदूत, श्रीलंकन

राजदूतावासका प्रतिनिधिले अभिनन्दित अगमहापण्डित भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविरको योगदान बारे चर्चा गर्नुभयो । अ.ने.भि.महासंघका कार्यकारिणी सदस्य तथा अभिनन्दन समारोहका सदस्य भिक्षु निग्राधले अभिनन्दित अगमहापण्डित महास्थविरको जीवनी प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । अभिनन्दित व्यक्तित्व अगमहापण्डित भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविरले उद्गार वचनसहित सबैलाई साधुवाद व्यक्त गर्ने क्रममा अत्यन्त भावुक हुनुभई प्रव्रजित जीवनमा प्रवेश गर्दाको बाल्यकालको अमीट क्षणसँगै गुरुवर संघनायक दिवंगत भिक्षु बुद्धघोष महास्थविरलाई स्मरणसहित प्राप्त अभिनन्दन गुरुलाई नै समर्पण गर्नुभयो ।

यसरी नै सोही सार्वजनिक धार्मिक अभिनन्दन समारोहमा विभिन्न राष्ट्रबाट उपाधि प्राप्त गर्ने भिक्षुहरू बोधिसेन महास्थविर (महासद्धम्मजोतिकधज, म्यानमार), धम्मसोभन महास्थविर(फ्रा.खु. विशाल, थाइलैण्ड तथा सद्धम्मजोतिकधज, म्यानमार), धर्मपाल महास्थविर(फ्रा.खु. शोभन, थाइलैण्ड), सुमेध महास्थविर(फ्रा.खु. पदुमधिराकर, थाइलैण्ड, डा. भिक्षु सुगन्ध (महासद्धम्मजोतिकधज, म्यानमार), भिक्षु उदयभद्र (सद्धम्मजोतिकधज, म्यानमार), भिक्षु जटिल (सद्धम्मजोतिकधज, म्यानमार) लाई पनि अभिनन्दन गरिएको थियो । उहाँहरूलाई प्रदान गरिएको अभिनन्दन-पत्र अ.ने.भि.महासंघका कार्यकारिणी सदस्य तथा

अभिनन्दन समारोहका सदस्यहरू भिक्षु भदिय, भिक्षु बोधिज्ञान, भिक्षु संघरक्षित, भिक्षु पञ्जारतनले वाचन गर्नुभयो ।

उपस्थित सबैलाई अ.ने.भि.महासंघका उपाध्यक्ष भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविरले स्वागत गर्नुभएको सो समारोहमा अ.ने.भि.महासंघका कार्यकारिणी सदस्य तथा अभिनन्दन समारोहका सदस्य भिक्षु संघरक्षितले साधुवाद ज्ञापन

गर्नुभयो । अ.ने.भि.महासंघका कार्यकारिणी सदस्य तथा अभिनन्दन समारोहका सदस्य भिक्षु पियदस्सीले अभिनन्दन समारोह संचालन गर्नुभयो ।

स्मरणीय छ, यसरी नै नेपाली अनागारिकाहरूको बुद्धशासनिक योगदानलाई म्यानमार् सरकारले कदर गर्ने क्रममा उच्चतरको सम्मान अगमहागण्डवाचक पण्डित धार्मिक उपाधि अनागारिका धम्मवतीलाई प्रदान गरिएको थियो भने हालसालै डा. धम्मविजयालाई गन्धवाचक पण्डित उपाधिद्वारा विभूषित गरिएको छ । विगतमा अनागारिकाहरू जाणसीला तथा सत्यशीलालाई सद्धम्मजोतिकधज उपाधि प्रदान गरिएको थियो भने उपासक दाता द्रव्यमान सिं तुलाधर (भाइराजा साहु) लाई पनि म्यानमार् सरकारले सद्धम्मजोतिकधज उपाधिद्वारा विभूषित गरिएको थियो ।

धर्मपालमहास्थविरलाई मानार्थ विद्यावारीधी

३० बैशाख, ललितपुर । थाइलैण्ड वर्ल्ड पीस युनिभर्सिटी (विश्व शान्ति विश्वविद्यालय) को तर्फबाट

भिक्षु धर्मपाल महास्थविर २०६९ माघ ८ गते मानार्थ विद्यावारीधी पि.एच.डी. उपाधिबाट विभूषित गरिएको उपलक्ष्य एवं दिवंगत अरिय धम्मरक्खित नेपाल बुद्धशासन वंसारंकार सिरि संघमहानायक अगमहापण्डित श्रद्धेय प्रज्ञानन्द महास्थविर भन्तेको ११४ औं जन्मोत्सवको उपलक्ष्यमा भएको कार्यक्रममा संघनायक भिक्षु अश्वधोष महास्थविरले विभिन्न ७ वटा संघसंस्थाहरूबाट संयुक्त रूपमा प्रदान गरिएको अभिनन्दन पत्र हस्तान्तरण गर्नुभयो ।

बि.सं. २०१३ सालमा जन्मनुभएका वहाँ धर्मपालमहास्थविर २०२८ सालमा थेरवाद बुद्धशासनमा

प्रवर्जितभइ २०३३ मा उपसम्पदा हुनु भएको थियो । वहाँले नेपालमा बुद्धशासन उन्नति अभिवृद्धिका लागि गर्नुभएको योगदानलाई कदर गर्दै मित्रराष्ट्र थाइलैण्ड सरकार र थाइलैण्डको महाथेर समागमको तर्फबाट २०६३ पौष ७ गते "फ्राखु शोभन" उपाधी, ई.सं.२०११ अप्रिल २२ का दिन थाइ संसदको तर्फबाट "बुद्धगुणुपकारकञ्चनकीर्तिगुण" उपाधि, श्रीलंकाको वर्ल्ड बुद्धिस्ट संघ युथको तर्फबाट २०११ अक्टोम्बर २७ मा "आर्य बुद्धपुत्र" उपाधि त्यस्तै थाइलैण्ड वर्ल्ड पीस युनिभर्सिटी (विश्व शान्ति विश्वविद्यालय) को तर्फबाट मिति २०६९ माघ ८ गते विश्व शान्ति विषयमा मानार्थ पि.एच.डी. उपाधिबाट विभूषित हुनुभएको शाक्यसिंह विहारबाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

नगदेशलाई ११ लाख सहयोग

३ जेष्ठ, भक्तपुर । भक्तपुरको नगदेश बौद्ध समूहको आयोजना तथा भिक्षु धम्मशोभन महास्थविरको सभापतित्वमा बुद्धपूजा, पञ्चशील प्रार्थना एवं धार्मिक प्रवचन कार्यक्रम सम्पन्न भयो । बौद्ध समूहका सचिव उपासक कृष्णकुमार प्रजापतिले स्वागत गर्नुभएको सो कार्यक्रममा उपासक भाईराम घःजु र उपासिका ज्ञानीमाया घःजुले विहारलाई दान प्रदान गर्नु भनेर सहमति गरिराखे अनुसार जग्गा बिक्रीपश्चात् रु. ११ लाख रुपैयाँ सभापति भिक्षु धम्मशोधन महास्थविरलाई प्रदान गरियो । सो रकम नगदेश बुद्ध विहारको बी ब्लकको तीन तल्ले भवन तयार गर्न समूहका सचिव कृष्णकुमार प्रजापतिले हस्तान्तरण गरियो । कार्यक्रममा भिक्षु वरसम्बोधि, भिक्षु राहुल कुमार, अनागारिकाहरू केशावती, खेमावतीलगायत ७ जना अनागारिकाहरू उपस्थित थिए ।

ज्ञानमाला भजन-हाजिरजवाफ कार्यक्रम

४ जेष्ठ, काठमाडौं । बुद्ध सम्बत् २५५७ को उपलक्ष्यमा बौद्ध संगीत जागरण समितिअन्तर्गत छैठौं बौद्ध संगीत जागरण कार्यक्रम सम्पन्न भयो । संघनायक भिक्षु अश्वघोष महास्थविरको प्रमुख आतिथ्यमा इतुंबहालमा सम्पन्न सो प्रतियोगितामा जम्मा ४६ वटा भजन समूहले भजन गायन प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । भजन गायन समूह मध्ये उत्कृष्ट रचनाको पुरस्कार कवि राजभाई जकःमि (श्रीकीर्ति ज्ञानमाला भजन समूह, कीर्तिपुर), उत्कृष्ट सामूहिक भजन गायन प्रस्तुति धर्मकीर्ति बौद्ध ज्ञानमाला भजन समूह तथा उत्कृष्ट संगीत ज्ञानमाला भजन संघ भिन्नेबहाललाई प्रदान गरिएको छ ।

कार्यक्रममा वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर, भिक्षु आनन्द र भिक्षु संघरक्षितद्वारा निर्णायकको भूमिका निर्वाह गर्नु भएको थियो । ज्ञानमाला भजन खलः स्वयम्भूका सचिव पूर्णकाजी ज्यापुबाट स्वागत गरिएको सो सभा बौद्ध संगीत जागरण समितिका सचिव इन्द्रमुनि शाक्यले संचालन गर्नुभयो ।

आनन्दकुटीमा अक्युपञ्चर शिविर

४ जेष्ठ, आनन्दकुटी । २५५७ औं बुद्धजयन्तीको उपलक्ष्यमा आनन्दकुटी विहारमा सप्ताहव्यापी निःशुल्क

अक्युपञ्चर शिविर सञ्चालन गरियो । प्रसिद्ध अक्युपञ्चरिष्ट डा. श्याम महर्जनको संयोजकत्वमा निःशुल्क अक्युपञ्चर शिविर सञ्चालन गरिएको सो शिविरमा अक्युपञ्चरिष्ट शकिला रञ्जित, हरिमाया श्रेष्ठ, संगिता शाक्य र रविना कंसाकारले पनि सहभागीता जनाउनुभएको थियो । अक्युपञ्चरिष्ट श्याम महर्जनले यस अक्युपञ्चर उपचार सन् १९९५ देखि निरन्तर सेवा प्रदान गर्दै आइराख्नुभएको छ । आनन्दकुटी विहारका परियत्ति विद्यार्थीहरूले स्वयम् सेवक भएर सहयोग गरिएको शिविरमा हाड जोर्नी, खुट्टा दुख्ने, आँखा दुख्ने, टन्सील आदि विरामीहरूलाई निःशुल्क अक्युपञ्चर उपचार भइरहेकोबारे शुभरत्न शाक्यले जानकारी गराउनुभयो ।

बौद्ध वृद्धाश्रमलाई सहयोग

बनेपामा संचालित बौद्ध वृद्धाश्रमको लागि निम्न बमोजिम सहयोग प्राप्त भएका छन् । सहयोग गर्ने दाताहरूलाई वृद्धाश्रमका तर्फबाट साधुवाद व्यक्त गरिएको छ ।

उग्रतारा बहुउद्देशिय सहकारी संस्था, बनेपाका अध्यक्ष पूर्ण पलाञ्चोक, उपाध्यक्ष पुण्यकाजी श्रेष्ठ, सचिव दियस रत्न शाक्य, कोषाध्यक्ष लक्ष्मीलाल राजभण्डारी, सदस्यहरू धर्मचन्द्र मानन्धर, श्यामकृष्ण श्रेष्ठ, प्रकाशचन्द्र जोशी, उद्धवप्रसाद तिमल्सिना, कृष्णभक्त थापा, लेखासमिति संयोजक ज्ञानिराज कायस्थ, सदस्य अमन पोटे श्रेष्ठ, सदस्य महेश्वरभक्त भोछिभोया, ऋणउपसमिति सदस्य सुधीर पलाञ्चोक, सदस्य राम गोपाल कायस्थले २०६९ चैत्र ३१ गते सम्म रु. ६,०००/- सहयोग गरेका छन् । साथै लक्ष्मीलाल राजभण्डारीले चामल एकसय के.जी. प्रदान गरेका छन् ।

२०६९ चैत्र महिनामा भएको सहयोग :

१. कृष्णबहादुर बैद्य श्रेष्ठको नाउँमा आशाकाजी सेवक	१,०००/-
२. सरिता शाक्य, वकुटोल- बनेपा	१,०००/-
३. सफल बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाबाट	५,५५५/-
४. राजवीर शाक्य, ललितपुर	२१५/-
५. आशारत्न शाक्य, ललितपुर	२००/-
६. बेखारत्न शाक्य, ललितपुर	५००/-
	८,४७०/-

लक्ष्मीलाल राजभण्डारी, बनेपाबाट चामल ३०×२ किलोको दुई बेरा चामल ।

**बुद्धको जन्म, सम्बोधिलाम तथा
महापरिनिर्वाण भएको
त्रि-संयोग दिवस २५५७ औ बुद्ध पूर्णिमाको
उपलक्ष्यमा हार्दिक
शुभकामना**

आनन्दकुटी विहार परिवार
स्वयम्भू, काठमाडौं

**अमृतधम्म परियति केन्द्र
परिवार**
स्वयम्भू, काठमाडौं

मातातिर्थ चतुर्ब्रह्म विहार परिवार
मातातिर्थ, काठमाडौं

मेता सेन्टर परिवार
बनेपा

आनन्दभूमि परिवार

**अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध समाज
परिवार**